

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

BAŞÖRTÜSÜ SOSYOLOJİSİ

BERENDAZ DARICI
ORCID: 0009-0004-1068-6293

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:
Doç. Dr. ARİF KORKMAZ
ORCID: 0000-0002-3298-3887

KONYA – 2026

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

TEZ JÜRİ ÜYELERİ

Öğrencinin	Adı Soyadı	Berendaz DARICI
	Numarası	23810201021
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Din Sosyolojisi
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Arif KORKMAZ
	Tezin Adı	Başörtüsü Sosyolojisi

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Başörtüsü Sosyolojisi başlıklı bu çalışma .../.../.... tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler	
	Unvanı	Adı ve Soyadı
1	Doç. Dr.	Arif KORKMAZ
2	Doç. Dr.	Mustafa Derviş DERELİ
3	Doç. Dr.	Tahir DAĞCI

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Etik İlke ve Kurallara Uygunluk Beyannamesi Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Berendaz DARICI		
	Numarası	23810201021		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Din Sosyolojisi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tezin Adı	Başörtüsü Sosyolojisi		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Berendaz DARICI
Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

ÖZET

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri

Din Sosyolojisi

Yüksek Lisans Tezi

BAŞÖRTÜSÜ SOSYOLOJİSİ

Berendaz DARICI

Bu araştırmada başörtüsünün kavramsal, tarihsel ve sosyolojik açıdan incelenmesi hedeflenmektedir. Başörtüsü dini bir giysi unsuru olmasının ötesinde farklı dönem ve coğrafyalarda toplumsal aidiyet, kimlik ve statü gibi pek çok olgunun da göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde iklim ve çevresel koşullardan korunma nedeniyle ortaya çıktığı varsayılan örtünme pratiği zamanla toplumsal bir kontrol mekanizmasına dönüşmüştür. Bazı toplumlarda sınırlandırılarak ya da yasaklanarak, bazı toplumlarda ise zorunlu kılınarak politik tartışmaların odağı haline gelmiştir. Sonuç olarak başörtüsü yalnızca dinsel bağlamda bir emir yahut çevresel bir korunma faktörü olmakla kalmayıp çok farklı sosyolojik anlamlar taşıyan sembolik bir gösterge haline gelmiştir.

Çalışmada literatür taraması yapılmış olup tarihsel ve güncel veriler incelenmiştir. Betimsel ifadelerin yoğun olduğu yerlerde ve tasvir gerektiren bölümlerde özellikle görsel kaynaklardan da yararlanılmıştır. Elde edilen bulgular başörtüsünün çok eski dönemlere uzanan köklü ve tarihsel bir geçmişe sahip olmasının yanı sıra sağlık, ekonomi, din ve siyaset gibi farklı alanlarla ilişkili olarak günümüzde de güncelliğini koruyan önemli bir kavram olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Başörtüsü, Kıyafet, Din Sosyolojisi, Örtünme, Toplumsal

Cinsiyet.

ABSTRACT

Necmettin Erbakan University, Graduate School of Social Sciences
Philosophy and Religious Studies

Sociology of Religion

Master's Degree (M.A.)

THE SOCIOLOGY OF HEADSCRAF

Berendaz DARICI

This study aims to examine the headscarf from conceptual, historical, and sociological perspectives. Beyond being a religious garment, the headscarf has also appeared across different periods and geographies as an indicator of various values such as social belonging, identity, and status. Throughout the historical process, the practice of veiling—assumed to have emerged as a means of protection against climatic and environmental conditions—gradually transformed into a mechanism of social control. In some societies, it was restricted or prohibited, while in others it was made compulsory, thereby becoming the focus of political debates. As a result, the headscarf has become not merely a religious injunction or an environmental protective factor, but also a symbolic phenomenon carrying multilayered sociological meanings.

A qualitative method was preferred in this study; historical and contemporary archives were examined, and a literature review was conducted. Visual sources were particularly utilized in conceptual sections where descriptive expressions were predominant and in parts requiring detailed depiction. The findings indicate that, in addition to having a deep-rooted historical background extending back to early periods, the headscarf remains an important phenomenon today, maintaining its relevance through its associations with various fields such as health, economy, religion, and politics.

Keywords: Headscarf, Clothing, Sociology of Religion, Veiling, Gender

ÖNSÖZ

Geçmiş insanlık tarihi kadar eskiye dayanan örtünmenin giyinmeye dönüşmesi ve devamında moda kadar uzanan giysi serüveninin önemli bir bölümünü oluşturan başörtüsünün tarihi İslamiyet'ten çok daha öncesine dayanmasına rağmen günümüzde yapılan bilimsel ve akademik çalışmalara bakıldığında tıp, antropoloji, din, mitoloji, siyaset, gibi alanlarda çalışılmış olup sosyoloji bağlamında ele alınmışlığı yok denecek kadar azdır. Kaldı ki yalnızca İslamiyet'le sınırlı olmayıp Hristiyanlık, Yahudilik, Budizm, Taoizm, Hinduizm gibi dinlerde ve hatta antik dönemlerdeki mitolojik tasvir ve buyruklarda sıkça karşılaşılan bu kavram, din sosyolojisi perspektifiyle incelenmeyi hak etmesine rağmen bahsi geçen konu üzerinde duran sosyolojik eserlerin ve çalışmaların hayli az olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu sebeple bu araştırmada başörtüsü, genel hatlarıyla sosyolojik bir perspektifle incelenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır: Birinci bölüm araştırmanın konu, önem, amaç, kapsam, sınırlılıklar ve yönteminin açıklandığı bölümdür. İkinci bölüm kavramsal açıdan başörtüsüne ve çeşitlerine değinilmiş olmasının yanında tanımlayıcı ve açıklayıcı olabilmek adına resimlerle zenginleştirilmiştir. Üçüncü bölümde başörtüsünün tarihi dönemler içerisindeki görünüşlerine yer verilmiş olup, dördüncü ve son bölümde başörtüsünün ekonomi, din, eğitim, siyaset... gibi belli başlı toplumsal kurum ve olgularla ilişkisi sosyolojik bir bakış açısıyla incelenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkma sürecinde ve araştırma öncesindeki hazırlıklarda destek ve bilgilerini benden esirgemeyen, her koşul ve durumda rehberliğiyle yolumu aydınlatan pek kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Arif KORKMAZ'a sonsuz minnet ve şükranlarımı sunarım. Literatür araştırmaları kapsamında kaynak temini sürecinde kütüphanelerini bana açan Selçuk Üniversitesi Moda Tasarımı Bölümü öğretim üyelerinden Doç. Dr. Ahu Fatma MANGIR'a ve Dr. Öğr. Üyesi Derya ÇELİK'e

teşekkürü borç bilirim. Bu mütevazı araştırmanın tarih boyunca ilgili akademik çalışmalara yardımcı olabilmesi adına literatüre ufak da olsa katkı sunması ümidi ile...

Berendaz DARICI

Mayıs - 2026

İÇİNDEKİLER

Tez Jüri Üyeleri	i
Etik İlke ve Kurallara Uygunluk Beyannamesi Sayfası.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
RESİMLER VE ŞEKİLLER LİSTESİ	x
 GİRİŞ	 1
1. Konu	1
2. Amaç ve Önem	1
3. Kapsam ve Sınırlılıklar	2
4. Yöntem	2
5. Konu ile İlgili Diğer Araştırmalar.....	3
 I. BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE	 4
1. Başörtüsü	4
2. Burka/Bürgü	5
3. Car	6
4. Çador	7
5. Çarşaf	7
6. Eşarp	8
7. Ferace	9
8. Hicab	10
9. Hımar	10
10. Peçe	10
11. Saç	11
12. Yaşmak	11
 II. BÖLÜM: TARİHSEL ÇERÇEVE	 13
1. İlk Çağ	13
1.1. Mezopotamya ve Eski Çağ Anadolu Uygarlıkları	13
1.2. Sümerler ve Akadlar	14
1.3. Antik Mısır, Persler ve Asurlar	15
1.4. Antik Yunan ve Roma	18
2. Orta Çağ	20
2.1. Hint Alt Kıtası	20
2.2. İslamiyet Öncesi Arap Yarımadası	21
2.3. Osmanlı İmparatorluğu	22
3. Modern Çağ	23

III. BÖLÜM: SOSYOLOJİK ÇERÇEVE	26
1. Ekonomi	26
2. Sağlık, Hastalık ve Beden	36
3. Din	40
3.1. Eski Ahit'te (Tevrat'ta) Başörtüsü	40
3.2. Yeni Ahit'te (İncil'de) Başörtüsü	42
3.3. Kur'an-ı Kerim'de Başörtüsü	44
3.4. Hadis-i Şeriflerde Başörtüsü	52
4. Eğitim ve Siyaset	55
5. İklim ve Çevre	61
6. İşlevsel Açıdan Başörtüsü	65
SONUÇ	66
KAYNAKÇA	68

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ALES	: Akademik Personel ve Lisansüstü Eğitimi Giriş Sınavı
AR-GE	: Araştırma ve Geliştirme
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör/Editörler
GBS	: Güven, Beğeni ve Sadakat
Haz.	: Hazırlayan
hz.	: Hazreti
İng.	: İngilizce
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
İHKİB	: İstanbul Hazır Giyim ve Konfeksiyon İhracatçıları Birliği
MÖ	: Milattan Önce
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
st.	: Satır
SETA	: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
SGIE	: State of the Global Islamic Economy
SST	: Myndigheten För Stöd Till Trossamfund
Süt	: Sütun
t.y.	: Tarih Yok
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Terc.	: Tercüman
TİM	: Türkiye İhracatçılar Meclisi
UV	: Ultraviolet
vb.	: Ve Benzeri
vd.	: Ve devamı
Yaz	: Yazar
YÖK	: Yükseköğretim Kurulu
yy.	: Yüzyıl

RESİMLER VE ŞEKİLLER LİSTESİ

Resim 1. Modern Çağ'da Başörtülü Bir Kadın.....	5
Resim 2. Nene Hatun (Başında Car ile)	6
Resim 3. Müslüman ve Hristiyan Kadınlarda Çarşaf	8
Resim 4. Osman Hamdi'nin "Feraceli Kadınlar" Tablosu (1904)	9
Resim 5. Jean Brindesi'nin Albümünden Peçeli Arap Kadınları	11
Resim 6. Yaşmaklı Kadınlar Tasviri (Enderunlu Fâzıl, Zenânnâme)	12
Resim 7. Antik Asur Kadın Başlığı Tasviri, 19. Yüzyıl Çizimi	16
Resim 8. Adana Müzesinde Sergilenen Dikilitaş Başörtüsü Örneği	17
Resim 9. Roma Kadınına Temsil Eden Tanrıça Faustina ve Başörtüsü	19
Resim 10. Ebu Bint Deimun Heykeli (Hatra Kralı Eşi)	21
Resim 11. Pelerinli Çarşafı ile Orta Sınıftan Bir Kadın	22
Resim 12. Saçlarını Eşarpla Toplamış Kadın Fabrika İşçileri	24
Şekil 1. COVID-19 Etki Tahminleri	33

GİRİŞ

1. Konu

Din sosyolojisi toplumsal hayatın yapı taşlarından sayılan din kurumunun sosyolojik bir bakış açısıyla incelenmesidir. Din sosyolojisi, yaklaşık 200 yıllık geçmişiyle, araştırmacılar tarafından görece genç ve bakir bir disiplin olarak değerlendirilmekte ve oldukça ilgi çekici bir alan olarak görülmektedir. Din sosyolojisinin odak alanlarından biri toplumsal cinsiyet çerçevesinde kadın olgusudur. Zira kaynağı, sistemi ve tarihselliğine bakılmaksızın neredeyse dünyadaki bütün dinlerde “kadın” konusu önemli olagelmıştır. Öte yandan başlı başına bir dışavurum olan kıyafet de duygu, düşünce ve zihniyeti tıpkı davranışlar gibi toplum ve diğer insanların önünde görünür kılan etmenlerden birisidir. Kıyafet ve kadın gibi sosyolojinin inceleme alanına giren iki önemli olguyu din sosyolojisi perspektifi ile ele aldığımızda bizi ortak paydada buluşturan unsurların belki de en önemlisi ve en göze çarpanı başörtüsüdür. Öyle ki başörtüsü kadınların duygusal ve toplumsal durumlarını dolaylı bir biçimde aktaran sembolik bir iletişim aracı niteliği de taşımaktadır (Tezcan, 1983: 262). Toplumsal değerler bakımından kadının sosyal rolleri incelendiğinde bu konunun araştırmaya değer olduğu teslim edilecektir.

2. Amaç ve Önem

Din sosyolojisi için son derece önemli iki konu olan kadın ve başörtüsü insanlık tarihi kadar köklü bir geçmişe ve derinliğe sahip olmakla beraber günümüz dünyası için hala oldukça güncel olmasıyla da nadidedir. Kadınların başörtüsü ile ilgili özellikle ülkemizdeki araştırmalar ve literatür incelendiğinde kadın ve başörtüsü konusunda daha çok siyasi tartışmaların ve açıklamaların yapıldığı; ancak konunun sosyolojik bir olgu olarak neredeyse hiç çalışılmadığı gözlenmektedir. Bu bağlamda başörtüsünü çok yönlü sosyolojik bir bakış açısıyla ele almaya çalışan bu çalışmanın alana mütevazı bir katkı sunacağı ümit edilmektedir.

Konunun geçmişi itibariyle köklü olsa da din sosyolojisi bağlamında ele alınmamış olması söz konusu eksikliği giderme konusunda motive edici bir hareket noktası olmuştur. Bu bağlamda bu araştırmanın amacı başörtüsü konusunu, bu zamana kadar ele alınma biçimi olan politik bağlamdan çok sosyolojik bir zeminde analiz etmeye çalışmaktır. Bir diğer deyişle, tarih boyunca hemen hemen dünyanın her yerinde çeşitli amaçlarla özellikle kadınların kullandığı, sınırsız şekil, tür, kumaş, renk özellikleri ile karşımıza çıkan başörtüsü hakkında objektif bir bilimsel bakışa sahip, olması gerekeni değil olanı olduğu gibi ortaya koyan bir çalışma yapma gayreti bu araştırmanın temel motivasyonudur.

3. Kapsam ve Sınırlılıklar

Bu araştırmada başörtüsü, din, ırk, biçim ve amaç gibi yaygın sınıflandırmalarla sınırlandırılmaksızın sosyolojik bir bakış açısıyla ele alınmaya çalışılmıştır. Bu alışma başörtüsünü kavramsal ve tarihsel çerçevelerin ardından sosyolojik bağlamda seçilmiş alt başlıklar çerçevesinde inceleme gayretinin ürünüdür. Bu sebeple bu çalışma herhangi bir blėeye, kültüre ve tarihsel kesite özel bir anlam atfetmeksizin genel ve sistematik bir sosyolojik ereve ile sınırlandırılmıştır.

4. Yöntem

Araştırmada kullanılan yöntem en genel ifadesiyle literatür taraması yöntemidir. Bu çerçevede araştırma aynı zamanda nitel bir araştırma özelliği taşımaktadır. Araştırmaya veri toplamak için özellikle çeşitli ansiklopediler ve konu bağlamındaki yerli ve yabancı tez, makale ve kitaplar incelenmiştir. İlaveten internet ortamındaki arama motorları ve web sitelerinden de globallik ve görsel bulma anlamında betimsel analiz yöntemi bağlamında yararlanılmıştır.

5. Konu ile İlgili Diğer Araştırmalar

Ulusal ve uluslararası akademik çalışmalarda başörtüsü konusunun müstakil biçimde incelendiğine nadiren rastlanılmaktadır. Öyle ki başörtüsü konusu genellikle dini, siyasi, antropolojik ve psikolojik açılardan ele alınırken sosyolojik bir perspektiften incelenmesi yok denecek kadar azdır.

Sözgelimi başörtüsü konusu araştırılırken literatürde başörtüsünün ne olması gerektiğine, nasıl ve ne şekilde kimlerce doğru ya da yanlış kullanıldığına, başörtüsünün yanlı bakış açılarıyla siyaset ve din gibi konularda nerede durması gerektiğine ulaşılabılırken bu soruların çok daha ötesinde en başta başörtüsünün semsiye bir kavram olarak tüm anlamlarını toparlayıcı ve açıklayıcı şekilde birçok ansiklopedide bile yer almadığı görülmektedir. Bunun yanında bazı çalışmalarda konusu gereği değinilmesi gerektiğinde yer verilen başörtüsünün parçalı dönem ve tarihi dışında net ve kronolojik bütünlük içerisinde başörtüsü hangi tarihlerden itibaren arşivlerde görülmekte olduğu, yüzyıllar boyu birbirinden çok farklı coğrafyalarda hangi amaçlarla kullanıldığı da yine literatürde özellikle sosyolojik bir bakış açısıyla çok az eserde incelenmiştir. Bu eserlerin birçoğuna erişimin kısıtlı yahut yasak olduğu da göz önünde bulundurulduğunda ulaşabildiğimiz ve en çok dikkat çeken eser ABD’de birçok sosyolog ve araştırmacı tarafından özenle hazırlanıp Anna-Mari Almila ve David Inglis tarafından editörlüğü yapılan (2018) *The Routledge International Handbook to Veils and Veiling*’dir.

Bu sosyolojik çalışmaya ek olarak ABD Syracuse Üniversitesi sosyoloji bölümünde okutulan Başörtüsü Sosyolojisi dersine ait notlara (2019) ulaşılmıştır. Fakat dersin hocası Doç. Dr. Nazanin Shahrokni ile her ne kadar iletişime geçmeye çalışılsa da kendisine ulaşılammıştır. Sosyolojik açıdan başörtüsü incelemelerine dair daha başka net bir kaynak bulunamadığından yukarıda bahsettiğimiz iki kaynak çalışmamıza ışık tutmuştur.

Araştırmanın konu, önem, amaç, kapsam, sınırlılıklar, yöntem ve konu ile ilgili diğer araştırmalara dair bilgilerin verildiği yukarıdaki Giriş kısmından sonra şimdi de Başörtüsü Sosyolojisi’ne bir hazırlık olması amacıyla en yaygın başörtüsü terimlerinin tanıtılacağı Kavramsal Çerçeve’ye geçilecektir

I. BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Konuşulan dil yaşanılan toplumu da içerisinde barındırır. Söz gelimi bir toplum acılarını, zorluklarını, güzelliklerini ve farklılıklarını diline aktarır ve bunu çoğunlukla bilinçsizce yapar. Örneğin “başörtüsü” deyince İslamiyet başta olmak üzere birçok din için bazı buyruklar akla gelebilir. Fakat “Başörtüsü hangi dinlerde kullanılır?” sorusunun ötesinde “Başörtüsü nedir, hangi amaçlarla kimler tarafından, ne zaman kullanılır?” soruları sorulduğunda karşımıza çok geniş bir alan çıkmaktadır. Başörtüsü ile ilgili akla gelen ve literatür taramasında karşılaşılan kavramların dışında bu çalışmada yer almayan pek çok başka kavram da mevcuttur. Bu nedenle bu bölüm bütün başörtüsü terimlerini barındırma gibi bir iddiada bulunmamakta; fakat konuya kavramsal bir giriş yapabilmek açısından en çok kullanılan başörtüsü terimlerine dair kısa bir sunum yapmayı amaçlamaktadır.

1. BAŞÖRTÜSÜ

İklim koşulları, çevresel dış etkenler, din, gelenek gibi sebeplerle başın tamamını ya da belli bir kısmını örten kumaşa “başörtüsü” (İng. scarf, veil, headgear) denir. Başörtüsü dünyanın her bölgesindeki farklı toplumlarda çeşitli renk, kumaş, ebat ve yapısıyla köklü bir tarihe sahiptir. Üç büyük dinin (Yahudilik, Hristiyanlık, İslam) yanına Budizm’den Jainizm’e kadar birçok dinde kullanılmaktadır. Başörtüsü kavramı Arapçadaki “hımar, cilbab, kınâ’, burku’, vasvas...” gibi kelimelerin tümünün karşılığında kullanılsa da aslında biçim ve kullanım şekli itibariyle bunların her biri birbirinden ayrılmaktadır (Dölek, 2021: 20).

Resim 1: Modern Çağ'da Başörtülü Bir Kadın

Kaynak: Berendaz Darıcı Arşivi, 2026.

2. BURKA/ BÜRGÜ

Burka (Ar. “برقع”) kaynaklarda kadının tüm vücudunu örten bir giysi türü olarak geçmektedir. Afganistan’da yaygın olan burka Taliban yönetiminde kadınlar için zorunlu kılınmıştır. Pakistan ve Kuzey Hindistan’da da kadınların yaygın olarak tercih ettikleri dış kıyafeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı kaynaklarda ise gözler haricinde yüzü maske gibi örten bir örtü şeklinde tanımlanmaktadır (Mohammadi ve Hazeri, 2021: 681). Peçe ve başörtüsü anlamına gelen kavramlar bölge ve dillere göre birbirlerinin yerine kullanılabilir. Birçok kavram kaynaklarda birbiri yerine geçebilecek şekilde farklı tanımlara sahiptir. Bu nedenle net bir ayırım yapmak her zaman kolay hatta mümkün olmamaktadır.

Burka’dan dilimize geçen “bürgü” kavramı ise genellikle köy ve kasabalarda kadınların sokağa çıkarken tesettür gereği büründüğü yatak çarşafı ve benzeri örtüdür. Kadın başını kapatarak aşağı kadar inen bürgüyü elleri ile içeriden tutarken bir eli daima yüz bölgesinde bürgüyü topladığı için yüz dahil eller de dışarıdan görülmez. Bürgünün dört köşeli haline “car” ismi verilmektedir (Koçu, 1969: 47,48).

3. CAR

Türkçemize Arapça “izar” (إزار) kelimesinin bozulmuş hali olarak giren ve “zar” şeklinde de telaffuz edilen “car” anlam itibarıyla “örtü” ve “peştamal” demektir. Baştan ayağa tek parça şekilde vücudu örten carın herhangi bir kesim dikim işlemi görmeden yalnızca köşelerindeki sivrilikler yuvarlaştırılmaktadır. Dikdörtgen yapıdaki bu uzun örtü kadınlar tarafından başa bürünülmekte ve topuklar dahil bütün vücudu örtmektedir. Türkçede “bürgü” ve “bürük” şeklinde de isimlendirilmektedir. Car, ak veya mor koyun yününden yapılıp Erzurum çevresinde ve Urfa yöresinde kullanılırken “ehram” diye anılmaktadır. Bu şekilde soğuk havalardan koruması için kalın olabildiği gibi çok ince de olabilir. Nitekim Konya bölgesinde ince olan carlar, inceliği sebebiyle alt uçları bele sokularak ve üst uçları başın üzerinden çene altına birleştirilerek kolaylıkla örtülmektedir (Erdem, 1993: 157).

Resim 2: Nene Hatun (Başında Car ile)

Kaynak: TRT Türk, Yaşam, 2024.

4. ÇADOR

Çador (Frs. “چادر”) İran’da hanımların giydiği bir tür çarşaftır. “Çadar”, “çadur” ve de “çador” şeklinde kullanımları mevcuttur. Türkçedeki çadır kelimesiyle aynı kökten geldiğine dair bir görüş mevcuttur: Öz Türkçedeki “çat-” sözcüğü Farsçaya “çâtor/çâtur” olarak geçmiş ve devamında Türkçeye tekraren “çadır” olarak dönmüştür (Gönen ve Göner, 2022: 13, 14). Bütün vücudu örten bu giysinin tarihi bir Pers imparatorluğu olan Ahameniş İmparatorluğu’na dayanmaktadır. Günümüzde İran’da çador giyme zorunluluğu olmamasına rağmen sık rastlanılan kadın kıyafetlerindendir (Çakır, 2022: 68).

5. ÇARŞAF

Tesettürlü kadınlar için bir sokak kıyafeti olan çarşafın aslı Farsça olup gece örtüsü anlamına gelen “çâder-şeb”tir (چادر شب). İslam’daki tesettür sebebiyle kadınların giydikleri bir sokak kıyafetidir. Osmanlı İmparatorluğu’nda genel kurallara riayet gereği Müslüman olmayan kadınların da çarşaf giydiği bilinmektedir. İran, Afganistan, Mısır gibi ülkelerde farklı isimlerle kullanılan çarşaf tanzimat döneminde hac yolculuklarında karşılaşıp önce bid’at gözüyle değerlendirilip akabinde geleneğimize girmiştir. Baştan bele kadar pelerin ve belden topuklara kadar etek şeklinde iki parçadan oluşan çarşafın tercihen üçüncü bölümünü peçe oluşturabilir. Sırmalı, yanar döner çizgili, uçkurlu, yandan yırtmaçlı gibi birçok çeşidi mevcuttur (Türkoğlu, 1993: 232).

Resim 3: Müslüman ve Hristiyan Kadınlarda Çarşaf

Kaynak: Wordpress, 2024.

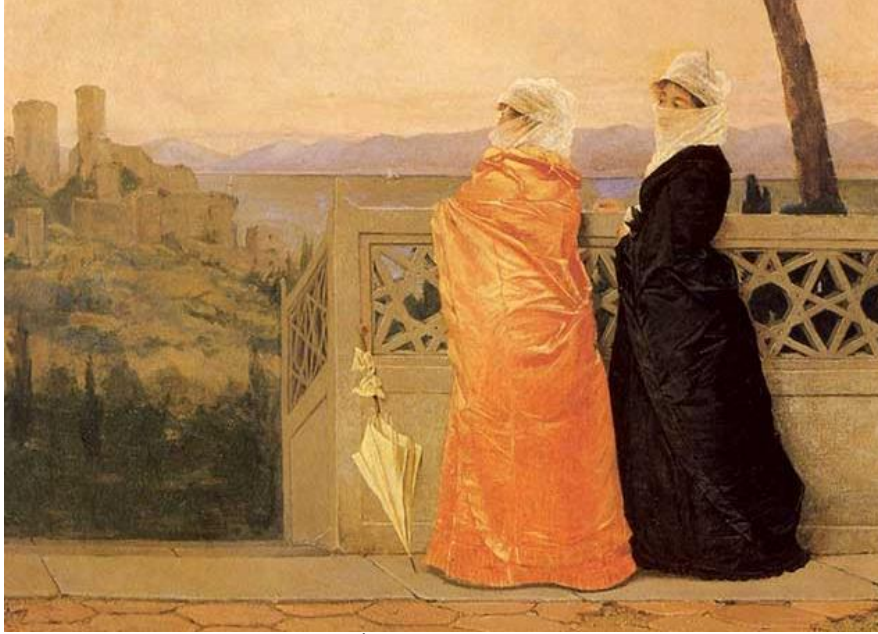
6. EŞARP

Eşarp iplikleri sık dokunan, kadınların başlarına, boyunlarına örttükleri/sardıkları kumaş çeşididir. Kullanım amacı din, gelenek ya da moda olabilir (TDK, 2026). Fransızcada “turban” kelimesiyle aynı anlamda kullanılan “écharpe” kelimesinden dilimize geçmiştir (Dölek, 2021: 19).

7. FERACE

Ferace (فراجه) Osmanlılar ile bağdaşmış bir dış giysisidir. Arapça açmak, ferahlatmak anlamındaki ferc kökünden türeyen “fereciyye” (فَرَجِيَّة, çoğ.: “فَرَاجِيَّة”) önü açık, ferah elbise anlamına gelir. Erkeklerin de kullandığı cübbenin ismi olmasının yanında kadınların yaşmak ile birlikte giydikleri dış kıyafetidir. Abbasiler’den itibaren gerek kadınlarda gerek erkeklerde resmi devlet daireleri dahil ferace kullanımı oldukça yaygındır. Lale devrinde XVIII. yüzyıl başlarında kadınların modaya yön veren ferace giyimleri renkleriyle, kumaşlarıyla, desenleri ve yakalıklarıyla oldukça dikkat çekmektedir. II. Abdulhamit ferace giyimini yasaklamış, çarşafı zorunlu kılmıştır. Fakat kimliği gizleyip saraya girmek gibi emeller için bir kamuflaj aracı olarak kullanılması nedeniyle çarşaf saray kadınları için kaldırılmış, ferace giymelerine salık verilmiştir (Tezcan, 1995: 349, 350).

Resim 4: Osman Hamdi’nin “Feraceli Kadınlar” Tablosu (1904)

Kaynak: İstanbul Sanat Evi, 2024.

8. HİCAB

“İki nesnenin arasındaki perde, kapı, engel” gibi anlamlara gelen “hicab” (Ar. “حجاب”) dilimizde tesettür ve örtünmenin karşılığı olarak sözlüklerde yerini almaktadır (Aksaray, 2022: 11). Ayrıca hicab kelimesi çeşitli ayet ve hadislerde perde anlamıyla geçmektedir (örn., el-Arâf 7/46; Meryem 19/17; el-Ahzâb 33/53).

9. HIMAR

Hımar (Ar. “خمار”) İslam’da kadınların tesettür sebebiyle yüzleri haricinde başlarını ve göğüslerinin önünü kapattığı örtünün ismidir (Vikipedi, 2024k). Arapçada “gizlemek, örtmek” anlamına gelen “hamr” kökünden türeyen hımâr başörtüsü ile aynı anlamına gelmektedir (Apaydın, 2011: 539).

10. PEÇE

Yüzün tamamını ya da belli bir bölümünü kapatan örtü olan peçe iklimsel koşullar, gizlilik, mahremiyet ya da tesettür gibi amaçlarla kullanılmaktadır. Yüz açılmak istendiğinde başın üstüne atılarak kullanılır. Suudi Arabistan, Hindistan, Pakistan, Afganistan, Irak, Bangladeş ve Birleşik Arap Emirlikleri peçenin en yaygın kullanıldığı yerlerdir. Başörtüsünden bir parça değil ona ektir. Tesettür dışında, cazibe katma ya da nazardan korunma gibi amaçlarla da kullanıldığı bilinmektedir (Bozkurt, 2007: 211).

Resim 5: Jean Brindesi'nin Albümünden Peçeli Arap Kadınları

Kaynak: Bozkurt, 2007: 211.

11. SAÇ

Saçlar tarih boyunca mitolojiden tıpa varıncaya kadar hemen her alanda kendine bir yer bulmuş ve ehemmiyetini yüzyıllar geçse de kaybetmemiştir. Saçların boyu, şekli rengi, yapı özellikleri onu güç göstergesi ya da estetik alameti olarak karşımıza çıkarmış ve derecelendirmiştir. Kültürden kültüre oldukça farklı hatta zıt anlamlar barındırabilen saçların örtülmesi gereken bir yer olması yalnızca ilahi dinler değil birçok millet ve gelenek için farklı farklı izahların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Öztürk, 2008: 7-28). Örneğin Hindu geleneğinde saçla ilgili çok sıkı kuralllar vardır. Öyle ki Sihler ve Hindular vücuttaki kılları herhangi bir biçimde koparmamakla yükümlüdürler (Yalçın, 2008: 367, 368).

12. YAŞMAK

“Yaşurmak” kelimesi Türkçede “örtmek” manasına gelir. Bu fiil kökünden türeyen “yaşmak” kelimesi, baş ve yüzü, bilhassa ağzı örten iki parçalı bir baş giysisinin adıdır. Ayrıca kadınların namaz kılarken örtündükleri büyük örtüye de yaşmak denir. Osmanlı İmparatorluğu’nun hakimiyetini görmüş Arap beldelerinde “yaşmağ” olarak kullanılmaktadır. Hatta erkeklerin agel altına örttükleri kırmızılı baş örtüsüne de bu isim verilmiştir. Osmanlı’da feraceyle birlikte kullanımı yaygındır. 17. yüzyıl itibarıyla

yaşamak, ağız ve burnu soğuk, sıcak ve tozdan korumak ya da kimliği gizlemek amacıyla kullanılan lisam ile aynı amaca hizmet etmeyi bırakmış ve daha çok süs ve aksesuar niyeti ile güzellik verici bir nesne olarak kullanılmaya başlanmıştır (Küçükaşçı, 2013: 347-349). Yaşmağın önce alt ve üst kısmının bağlanmasına göre açık ve kapalı şeklinde iki türü mevcuttur (Koçu, 1969: 240).

Resim 6: Yaşmaklı Kadınlar Tasviri (Enderunlu Fâzıl, Zenânnâme)

Kaynak: Küçükaşçı, 2013: 347.

Literatür taramasında başvurulmuş kaynaklar çerçevesinde karşılaşılan her bir başörtüsü terimi tek tek araştırılmış fakat bu bölümde bunların yalnızca konuyla en alakalı olanları tanıtılmıştır. Bu çerçevede, Türkçede genel olarak “başörtüsü”, “peçe” ve “çarşaf” kavramları kullanılmakta, siyasi ve ideolojik bağlamda ise “türban” terimi daha sık tercih edilmektedir. Buna karşılık, İslamiyet’in yayıldığı dil olan Arapçada ve diğer yabancı dillerde kullanılan başörtüsü kavramları arasında net bir ayrım yapmak oldukça güçtür. Bu nedenle kaynaklarda yer alan tanımlar doğrultusunda karşılaştırmalı biçimde ele aldığımız bu kavramların farklı kültürel, filolojik ve sosyolojik bağlamlarda çeşitlenen anlam katmanlarına sahip olduğu görülmektedir.

II. BÖLÜM: TARİHSEL ÇERÇEVE

1. İLK ÇAĞ

İnsanoğlunun giyinme/örtünme pratiğinin kökeni tarih öncesi dönemlere kadar uzanmaktadır. İlkel çağlarda insanların iklim ve çevrenin olumsuz etkilerinden korunabilmek amacıyla bitki yaprakları, bitki lifleri ve hayvan postları kullanarak vücutlarını örttükleri bilinmektedir (Yıldız, 2022: 170; Göleş, 2010: 59). En ilkel ve saf haliyle giyim ve örtünmenin bahsi geçen dönem içerisindeki önemi “olumsuzlukların oldukça yoğun olduğu çağlarda yaşam mücadelesi veren insanın örtünmeyi doymakla eş değer görmesi” bağlamında ifade edilmektedir (Çeliksap, 2015: 57).

Giyimin/örtünmenin basit bir gereksinim olmaktan öteye geçip toplumsal mesajlar taşıyan ve bireysel farklılıkları ön plana çıkaran bir olguya dönüşmesi uzun soluklu bir serüvendir. Sözgelimi insanoğlunun yerleşik düzene geçişi ile birlikte takdir edilme ve görünür olma ihtiyacı bireyin kendini ifade etme biçimini ve kimlik algısını en güçlü şekilde ortaya koyan unsurlardan biri haline gelmiştir (İmre, 2016: 189). Ve bu serüven içerisinde kültürlerin kendine has kıyafet özelliklerinin yanında uygarlıkların tarihine bakıldığında, özellikle birbirleriyle ticari ilişki içerisinde olan medeniyetler giyim/örtünme konusunda melez bir forma ulaşmış, giysi kültürü açısından da birbirlerini etkilemiş ve kimi yönleriyle birbirlerine benzemişlerdir (Himam, 2013: 95).

1.1. Mezopotamya ve Eski Çağ Anadolu Uygarlıkları

İlk olarak duvar resimleri ve benzeri arkeolojik buluntular aracılığıyla tarih öncesi dönemlerin giysi kültürüne ilişkin çeşitli bilgilere ulaşılabilmektedir. (Yıldız, 2022: 170). Örneğin, Mezopotamya’da kurulan ilk devletler ve Eski Çağ Anadolu uygarlıklarına ait heykel, papirüs ve kabartmalar dönemin folklorik yansımalarını, sosyal hayatın dış görünüşe yansımaları olarak da nitelendirilebilecek modasını, giyim

tarzlarını, saç-sakal şekillerini, giyim ve makyaj kültürünü daha berrak şekilde aktarmaktadır (Çeliksap, 2015: 58).

Net olarak baş ve yüz örtme adeti ise MÖ 4000'lere, yazının keşfiyle tarihi başlatan Mezopotamya uygarlığı olarak bilinen Sümerlere kadar uzanmaktadır (Gürkan, 2011: 543). Sümer medeniyetinde saraylı kadınların başlıklarının altına ince kumaştan yüzlerini gizleyen peçe (maske) taktıkları kaynaklarda yer almakta ve genel olarak hem Babil hem de Asur kadınlarının kıyafetlerinin de Sümerlere benzediği ifade edilmektedir (Yıldız, 2022: 174; Crawford, 2010). Fakat kaynaklarda Eski Babil'deki Hammurabi kanunları üzerine derinlemesine yapılan çalışmalarda da başörtüsüne dair herhangi bir maddeden bahsedilmemektedir (Richardson, 2005: 25-28).

1.2. Sümerler ve Akadlar

Sümer ve Akad kaynaklarında başa takılan ve örtülen nesneler incelendiğinde sagšu (kubšu), bar-si (parşıgu), şugura, balla, sukud isimleri yer almaktadır. Sukud dışında kalan terimlerin yalnızca kadınlara özgü bir örtünme pratiğini ifade etmekten ziyade hem erkek hem kadın örtülerini açıkladığı görülmektedir. Dolayısıyla çeşitli ikonografilerden de anlaşılacağı üzere bu terimlerin günümüz başörtüsüyle özdeşleştirilemeyecek manada – yani örtünme amacının ötesinde – süslenme ve sosyal konum sembolü olarak kadınlar için türban, erkekler için sarık vb. nesneleri ifade ettiği söylenebilir (Bayram ve Kahya, 2019: 644).

Bu bağlamda Sümerlerde kadınların “mabet fahişeliği” görevi üstlendiği ve bu görevi yerine getiren kadınların başörtüsü kullanmak zorunda oldukları yönündeki iddialar açıklığa kavuşturulması gereken konular arasında yer almaktadır. Bazı araştırmacılar mabet fahişeliğinin Sümer kadınlarının temel görevlerinden biri olduğunu ileri sürmektedir (Çığ, 2015: 225; Bursalıgil, 2009: 39). Ancak tapınaklarda kadınların görev aldığı yaklaşık on üç farklı hizmet alanı bulunmasına rağmen (Kılıç ve Duymuş, 2009: 164-170) bu görevlerin çoğu göz ardı edilmekte ve mesele çoğu zaman rahibelerin tek işlevinin fahişelik olduğu izlenimini verecek biçimde ele alınmaktadır. Bununla birlikte, tapınaklarda “mabet fahişeliği” olarak tanımlanabilecek bir görevin varlığına (Budin, 2008: 20-21) – varsa tam olarak

niteliklerine (Nemet-Nejat, 1999: 101) – ve bu görevi üstlenen kadınların başlarını örtmek zorunda olduklarına dair akademik literatürde açık ve doğrudan bir atfa rastlanmamaktadır. Nitekim birçok Sümerolog ve tarih araştırmacısı da yaptıkları çalışmalarda bu iddiaları destekleyecek güvenilir bir kaynağa ulaşamadıklarını açıkça ifade etmektedir (Stol, 2016: 555-557; Bayram ve Kahya, 2019: 645).

Sümer mitolojisinde İnanna ve Dumuzi ile ilişkilendirilen “kutsal evlilik” anlatılarının fahişelik olarak yorumlanmasının doğru olmadığı, bu anlatıların daha çok bolluk ve bereketi simgeleyen sembolik törenler olduğu ve nihayetinde birkaç tartışmalı metne dayanarak eski toplumlar “kutsal fahişelik” uygulamasının kesin olarak var olduğunu söylemenin akademik açıdan güvenilir olmadığı ileri sürülmektedir (Lerner, 1986: 123–140; Bayram, 2019: 573).

1.3. Antik Mısır, Persler ve Asurlar

Antik Mısır ve devamında Pers (MÖ 3000–331) uygarlıklarına bakıldığında, daha farklı bir giyim tarzı geliştirildiği görülmektedir. Perslerde uzun bluzlar ve oryantal pantolonlar tercih edilirken, Nil Nehri çevresinde gelişen zengin kalıntı örnekleri sıcak iklimin etkisiyle vücutları açıkta bırakan giysilerin kullanıldığını göstermektedir fakat ayırt edici özellik olarak aristokrat sınıf güç ve konumlarını daha çok peruk ve süsleyici başlıklarla vurgulamaktadır (Yıldız, 2022: 176).

Orta Asur Döneminde (MÖ 1400–1300) giderek güçlenen ve tam gelişmiş bir bölgesel devlet hâline gelen Asur devleti baş örtmeyi hukuki bir kural haline getirmiştir. Orta Asur Kanunları 40–41. maddeleri başörtüsü konusuyla bizzat alakalı olup ahlaki bir zorunluluk olarak değil, sosyal konum belirleyici kontrol mekanizması olarak koyulmuş bir yasadır (Fales, 2021: 96-97).

Resim 7: Antik Asur Kadın Başlığı Tasviri (19. Yüzyıl Çizimi)

(Look and Learn, 2025).

Öyle ki Asurlarda evli kadınların, dulların, Asurlu kadınların (özgür ve yerli ailelere mensup saygın kadınların), efendisiyle dolaşan cariyelerin ve temiz qutaldu kadınlarının kamusal alanda başlarını örtmelerinin zorunlu olmasının aksine fahişelerin ve efendileri yanlarına olmadığı müddetçe cariyelerin başlarını örtmeleri son derece ciddi (sopa yahut işkence içerikli) cezalar ile yasaklanmıştır (Fales, 2021: 96-97). Böylece Asur döneminde cariyeler ve fahişeler başlarını açık bırakmış, evli ve dul kadınların başlarını örtmesi ise yasalarla zorunlu hale getirilmiştir (Lerner, 1986: 123–140; Bayram ve Kahya, 2019: 648).

“Bir adam kapatmasını/metresini örtmek isterse o 5 (ya da) 6 arkadaşını toplayacak ve o onu arkadaşlarının önünde örtecek, (sonra) “O benim aššatu-karımdır (resmi statüdeki karımdır)” diyecek (ve böyle olursa) o aššatu-eştir (resmi karısıdır). İnsanların önünde kapanmamış ise ve kocası “O benim aššatu-karımdır (resmi statüdeki karımdır)” demediyse, o (gerçekten) bir kapatmadır/metrestir. Eğer bir adam ölürse ve onun ört(ün)müş eşinden oğulları yoksa kapatmanın/metresin oğulları (gerçek) oğullardır (ve) bir (miras) payı alacaklardır” (MAL A, Madde 41 (Süt. VI, st. 1-13’den aktaran Roth, 1997:168-169).

Bu çerçevede söz konusu kaynakların tamamının çivi yazılı metinlere dayanması dikkate alındığında, filolojik metinleri çözümleme konusunda yetkin araştırmacıların dahi tabletlerde yer alan parçalı ve sınırlı verilerden hareketle kullanım dışı antik diller ve kadim toplumların yapısı hakkında zaman zaman hatalı veya farklı sonuçlara ulaşabileceği ihtimalinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir (Bayram ve Kahya, 2019: 647, 653).

Eski Anadolu erken yerleşik toplumlardan olmasıyla hem sosyal hem de kültürel açıdan büyük bir öneme sahiptir. Eski Anadolu'da giysi geleneğinde başörtüsünün yeri araştırıldığında, Hititlerde peçe ve başörtüsüne dair örneklerden birisi olarak Adana müzesindeki tarihi levha dikkat çekmektedir (Galter, 2021: 28):

Resim 8: Adana Müzesinde Sergilenen Dikilitaş Başörtüsü Örneği

(Maraşgündem, 2026)

Bu dönemde başörtüsünün yanında başlıklar da özel bir yere sahiptir. Anadolu uygarlıklarına bakıldığında başlığın kral ve kraliçeler tarafından kullanılan önemli bir takı olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Lidya ve İyonya bölgelerinde Frig başlığı denilen başlık türü kaynaklarda yer almaktadır. Başlık kullanımının bu şekilde güç ve otoriteyi sembolize etmesinin yanında kültüre ve bölgeye göre aidiyet ve yeni bir topluluğa katılımı ifade edebilmektedir (Göleş, 2010: 46). Ancak ilk Selçuklu dönemi Türk giyim kuşamı jeopolitik sebeplerle İran'dan etkilenmiş görünmektedir. Öyle ki

10-12. yüzyıllara ait görsel kaynaklar Türk kadınının yüzünde peçe olmaksızın başının örtülü olduğunu göstermektedir (Yıldız, 2022: 182).

1.4. Antik Yunan ve Roma

Antik Yunan toplumlarında da benzer şekilde kadınlarda ve tanrıça tasvirlerinde baş örtüleri görülmektedir. Minoslar, Mikenler ve Dorlar'ın MÖ 4. yüzyıl itibarıyla diplaks/himation ve sakkos şeklinde adlandırılan bone ve örtülerle kadınların başlarını örttükleri bilinmektedir (Gürkan, 2011: 543–544). Antik Yunan örtüsü farklı biçimleri, adları ve kullanım şekilleriyle günlük yaşamda olduğu kadar toplumsal ilişkilerde de önemli rol oynaması sebebiyle tarih boyunca dikkat çekici bulunmuştur (Llewellyn-Jones, 2003: 317–318). Kadın giyiminin farklılaşıp nitelik kazanmaya başladığı ileriki dönemlerde özellikle Roma'da sıkça görülen khalamys giysisinin yanında kadınlar süs amacıyla coiffe adı verilen ve yüzü çevreleyen başlıklar da kullanılmaktadırlar (Göleş, 2010: 61-63). Bu bağlamda Arkaik çağdan Roma egemenliğine uzanan sürece bakıldığında kadınların yüzlerini örtmeleri sıradan ve yaygın bir davranış olarak görülmektedir. Bu uygulama yalnızca bireysel bir tercihten öte toplumsal düzenin onayladığı ve teşvik ettiği bir norm olarak ortaya çıkmıştır. Kadınların büyük kısmının yabancı erkeklerin bulunduğu ortamlarda örtünmesi göze çarpmakta ve toplumsal bir gereklilik olarak algılanmaktadır (Llewellyn-Jones, 2003: 317–318).

Bu kültürel giysiler ile bazı kadınların baş örtme pratikleri örtünmenin mekânsal ve geleneksel bağlamda anlam kazandığına işaret etmektedir (Göleş, 2010: 71). Saygınlık ifade eden başörtüsü yahut başörtüsünün getirdiği bu prestij kadının tek başına varlığından değil, bir erkekle (eş, baba, kardeş vb.) ilişkili olmasından kaynaklanmaktadır (Llewellyn-Jones, 2003: 317–318). Söz gelimi Roma halkı tarafından haya(lı) kavramı başörtülü kadınla ilişkilendirilmekte olup, hukuken bir kadının kamusal alana başını örtmeden çıkması durumunda eşine evliliği sonlandırma yetkisinin dahi tanınması bu anlamı pekiştirmektedir (Gürkan, 2011: 543–544).

Resim 9: Roma Kadınına Temsil Eden Tanrıça Faustina ve Başörtüsü

(Erol Özdizbay, 2019).

Özetle Antik Yunan örtüsü farklı biçimleri, adları ve kullanım şekilleriyle, günlük yaşamda olduğu kadar toplumsal ilişkilerde de önemli bir rol oynaması sebebiyle tarih boyunca dikkat çekici bulunmuştur (Llewellyn-Jones, 2003: 317–318). Arkaik dönemde kadının başını örtmesi aynı zamanda kültürel olarak kadının duygularının ve içinde bulunduğu durumun ifade edilmesinin bir yolu olarak da görülmektedir. Örtü yas, öfke, utanç ya da saygı göstergesi olabilmekte, zaman ve mekân kontekstine göre hem kişinin kendi onur anlayışını hem de başkalarına duyduğu saygıyı simgeleyebilmektedir (Llewellyn-Jones, 2003: 317–318). Antik Yunan ve Roma’da saygın kadınların dış giysisi olan stola (palla) başı da kapsamasıyla bu konuya örnek niteliğindedir (Gürkan, 2011: 543–544).

Roma’da da özellikle aristokrat çevrelerde başın örtülmesi olağan bir durum olarak görülmüştür. Ancak yukarıda bahsettiğimiz haliyle toplumsal düzenin bir normu olarak her zaman katı biçimde uygulanmamış ve kadınlar bu geleneğe sürekli bağlı kalmamışlardır. Roma İmparatorluğu’nun ilerleyen dönemlerinde saçın estetik biçimde düzenlenmesine daha fazla önem verildiği, dikkat çekici saç biçimlerinin ve yapay saç kullanımının giderek yaygınlaştığı belirtilmektedir (Gürkan, 2011: 543–544).

2. ORTA ÇAĞ

Saygın bir kadının kamusal alanda ve dua sırasında başını örtmesi gerektiği düşüncesine geri dönecek olursak, erken Hristiyanlık döneminde zaten mevcut olan bu görüş (Galter, 2021: 33) izleyen dönemde Bizans devrinde Hristiyanlığın toplumsal hayat üzerindeki güçlü yansımalarıyla birlikte daha nrmli bir hale gelmiştir. Nitekim toplumun seçkin kesimlerine mensup kadınlarının kamusal alanda bulunurken başlarını rttikleri ve yüzlerini gizleyen hafif peeler taktıkları belirtilmektedir (Gürkan, 2011: 543–544). Pavlus’un Korintlilere 1. Mektubu’nun dayanak olarak gösterildiği örtünme konusu kimileri tarafından sadece sa modeliyle ilgili açıklamalar olarak görülürken, dönemin Hristiyan düşünürlerinden Tertullian ve destekçileri tarafından örtünmenin sadece evli kadınları değil tüm kadınları kapsadığının savunulması Hristiyan dünyasında başörtüsünün yaygınlaşmasını sağlamıştır (Galter, 2021: 34-36).

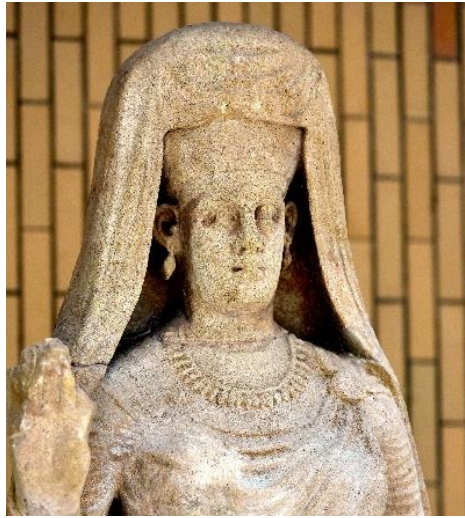
2.1. Hint Alt Kıtası

Hint Alt Kıtası bünyesinde çok sayıda etnik köken ve dinî topluluğu barındırdığı için giyim kültürü tarih boyunca farklı toplumların etkisi altında şekillenmiş ve zaman içinde dış etkileşimlere bağlı olarak farklılaşmıştır. İslamiyet ncesi dönemde (miladi 4. yüzyıla kadar) kültürel olarak göğüslerini açıkta bırakan kadınların İslamiyet sonrası daha kapalı giyinmeyi gelenek haline getirdikleri bilinmektedir. Geçmişten günümüze hala kullanılmaya devam eden kams, uttariye, sari, çador ve burka Hint toplumunun geleneksel kadın kıyafetlerinden sayılan başörtü çeşitlerine örnek teşkil etmektedir. Fakat Eski Hint soylularının başlarını örtmelerinin devamı şeklinde günümüzde de Hint kadınları en yaygın olarak dupatta’yı kullanmaktadır. Başörtüsünün halen genel olarak kullanılmasının dışında özellikle Kuzey Hint kesiminde Hindu topluluklarda ve (başlarını örtme adetiyle bilinen) Sih gruplarda dikkat çektiği görülmektedir (Gürkan, 2011: 543–544).

2.2. İslamiyet Öncesi Arap Yarımadası

İslamiyet öncesi Arap Yarımadası ve çevre bölgelerinde baş örtme adetinin iklimsel ve korunma amacıyla geliştiği bilinmekle beraber daha ileriki dönemlerde toplumsal anlamlar kazandığı görülmektedir. İslam öncesi Arap toplumunun sosyal zihniyetini açıkça anlatan ve dönemin en güçlü iletişim aracı olan şiirlerde de kadın, örtünme ve peçe gibi kavramların sembolik anlamı üzerinde durulduğu görülmektedir (el-Yasirî, 2020: 260). Suriye bölgesine ait metinler (Ebla, Mari, Emar ve Ugarit gibi merkezlerden elde edilen belgeler) incelendiğinde kadınların baş örtmelerinin düzenli bir uygulama olmadığı, hatta evli kadınların bile her zaman başlarını örtmediği görülmektedir. Birçok evlilik kaydında peçeden hiç söz edilmemektedir (Biga, 2021: 75). Bu düzensiz ve duruma bağlı baş örtme pratiklerinin üst sınıf kadınlar için onur ve ayrıcalık işareti olduğu kaynaklarda geçmektedir (Galter, 2021: 25).

Resim 10: Ebu Bint Deimun (Hatra Kralı Eşi) Heykeli

(World History Encyclopedia, 2026).

Daha sonraları İslamiyet ile birlikte örtünme konusundaki emirler belli düzenlemeler getirmiş, örtünme Arap kadınları arasında devam etmiş, İslamiyet’le tanışan diğer milletlere de aktarılmıştır. Kendi kültüründe örtünme / baş örtme geleneği olan ve İslami kültürle yoğrulan Osmanlı Devri Türk giyim tarzı bu konu için önemli bir örnek teşkil etmektedir:

2.3. Osmanlı İmparatorluğu

Osmanlı giyim geleneği Orta Asya kökenli kültürün devamı olup, İslami giyim tarzı ile Uzak Doğu ve Eski Anadolu giyim kültürünün harmanlanması şeklinde gelişmiştir (Yıldız, 2022: 185). Öyle ki çok geniş sınırlara sahip ve birden çok milleti içinde barındıran Osmanlı devletinde kültürel farklılıklar gelenek ve tarih boyunca günlük yaşam pratikleri aracılığıyla nesiller boyu taşınmıştır (Koca ve Polat, 2021: 23). Osmanlı dönemi gravür, yazılı eser ve minyatürler ait oldukları zamana tanıklık etmiş ve günlük yaşam hakkında bilgiler sunmuştur. Bu belgelerde kıyafet özelliklerine rastlanması tarih araştırmalarında süreklilik gösteren bir olgu şekline gelmiştir (Koca, 2018: 131). Konumuzla ilgili olarak dönemin ihtişamı kıyafet ve mücevherat aracılığıyla görünür kılınırken, başın gövde üzerinde konumlanması bir üstünlük ve hâkimiyet göstergesi olarak padişahın kudretinin temsilî bir unsuru hâline gelmiştir (Göleş, 2010, 170).

Osmanlı giyiminde kadının korunma ve dini sorumlulukla örtünmesine ek olarak başörtüsü sosyal konumunun göstergesi niteliği ile de önem arz etmektedir. Öte yandan yüzyıllar boyunca pek çok farklı türde başlık kullanımı Osmanlı kadınının yeniliğe düşkün olmasının doğal bir sonucu olarak görülmektedir (Yıldırım Artac ve Koca, 2018: 140). Bu çerçevede 20. yüzyılın başlarında oldukça yaygın bir sokak kıyafeti olan ve iki parça çarşafın üst kısmının kısa olmasıyla oluşan pelerinli çarşaf modası konuya örnek teşkil etmektedir (Koca, 2023: 269).

Resim 11: Pelerinli Çarşafı ile Orta Sınıftan Bir Kadın

(Özendes, 2004).

II. Meşrutiyet sonrasında kadınlara hitap eden süreli yayınların ortaya çıkması ve giderek çoğalması kadınların kamusal alandaki görünürlüğüne arttığını gösterdiği gibi, gündelik yaşam içinde dış görünüş ve kıyafet tercihlerini de etkilemiştir. Bu dergilerde yer alan moda haberleri Batılı yaşam tarzına dair görsel ve içerikler ile Osmanlı-Türk kadınının giyim tercihlerinde Batı etkisinin belirginleşmesine katkı sağlamıştır (Koca ve Polat, 2021: 23). 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise Osmanlı kadınları Batı etkisiyle geleneksel giyim tarzından oldukça uzaklaşmıştır (Yıldız, 2022: 186). Sonuç olarak moda kendisini kadınlar için bir gereksinim olmaktan daha öteye taşırken başörtüsü de bu dönüşümden nasibini almıştır (İmre, 2016: 193).

Benzer dönemlerden (17. yüzyıl vd.) kalan bulgular Ermenistan için de başörtüsü geleneğinden izler taşımaktadır. Nitekim birçok araştırma hem Ermeni hem Osmanlı kadınlarının başlık, başörtüsü ve peçe ile yüz ve başlarını gizlediklerini aktarmaktadır (Yıldırım Artac ve Koca, 2018: 144–148; Koca ve Koç, 2014: 380). Özellikle Ermenistan üzerine ayrı çalışmalar yapan Lynch ve Boğos Natanyan kadınların başörtüsü ve başlık kullanımının yanında yüzlerini de örttüklerini belirtmiş, bunun kültürel bir miras olduğunu vurgulamışlardır (Dalyan, 2011: 95).

Kıyafetler zaman içinde oluşan kolektif tecrübe ve bilgi birikiminin somut yansıması olmalarıyla kültür açısından devamlılığı taşımakta ve geçmişe dair izler barındırmaktadır. Bu nedenle kıyafetler bir toplumun belirli bir tarihsel kesitteki toplumsal yapısını, iktisadi şartlarını, siyasal düzenini ve kültürel kodlarını anlamada

önemli bir gösterge işlevi görür (Koca ve Koç, 2014: 373). Örneğin, Çarlık Rusya'nın 1840'lı yıllarda saray giyimi incelendiğinde kadınların kokosnik adı verilen kültürel başlık ile başlarını örtmelerinin gerekli olduğu dikkat çekmektedir (Gerçek, 2006: 99). Bir diğer örnek de Özbekistan Karakalpak kadınlarının yüzyıllardır kullandıkları ve günlük yaşam aktivitelerinden medeni durumlarına kadar birçok konuya ışık tutacak çeşitliliğe sahip olan başlıklarıdır (Mukhitdinova ve Koca, 2025: 159).

3. MODERN ÇAĞ

Savaşların ve devrimlerin kadın giyimine etkisinin incelendiği bir çalışmada takoz tabanlı ayakkabılardan 'kanguru' pelerine birçok giysinin dönemin zorluklardan dolayı bir çözüm olarak ortaya konulduğu aktarılmaktadır. Öyle ki Avrupa kadınlarının sıkıntılı savaş sürecinde gerekli ilgiyi gösterememeleri sebebiyle dağınık ve taranmamış saçlarını gizleyebilmek ve de fabrikalarda makinalara saçlarının dolaşmasını engellemek için türban kullandığı anlatılmaktadır (Gerçek, 2006: 150).

Resim 12: Saçlarını Eşarpla Toplamış Kadın Fabrika İşçileri

(The Seamstress of Bloomsbury, 2023).

Zaman içerisinde başörtüsü özellikle Batı'da çoğu kez İslam ve geri kalmışlık ile ilişkilendirilmiştir (Behiery, 2013: 417). Modernleşme süreciyle birlikte Avrupa'da

peçe ve başörtüsü günlük kıyafetler arasındaki yerini kaybetse de tamamen ortadan kalkmamış, anlam dönüşümü geçirerek farklı toplumsal ve kültürel bağlamlarda varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Özellikle gelin duvağı Hristiyan rahibelerin dini kıyafetleri ve bazı tören ve festivallerde kullandıkları geleneksel giysiler içinde varlığını sürdürmüştür (Galter, 2021: 53-55).

1900'lerden itibaren moda toplumsal hiyerarşiyi belirleyen bir göstergeden uzaklaşarak tüketimin odak noktası haline gelmiştir. Fakat moda bu noktada kalmayıp sürekli yeni formlar üretmesi, eskiyi geride bırakıp kendini yeniden inşa etmesi ve bu süreçte bir devamlılık göstermesiyle toplumun birçok kesiminde bir protesto biçimi olarak görülmüştür (İmre, 2016: 191–192).

Benzer şekilde 2000'li yıllarda kadınların İslami çerçevede örtünme uygulamaları araştırmacıların ilgisini çeken önemli bir konu haline gelmiştir. Sosyologlar ve antropologlar Müslüman kadınların peçe takmak konusunda aileleri ya da içerisinde bulundukları toplum tarafından zorlanıp zorlanmadıkları konusuna odaklanmış ve bunun sonucunda kadınların örtünmeye dair kendi düşünce ve motivasyonlarını anlamaya yönelik araştırmalara yönelmişlerdir (Roded, 2011: 207). Baskının görünen yüzü olarak resmedilen başörtüsü imajı veyahut başındaki örtüden ibaret zannedilen Müslüman kadının toplumdaki pasifliği izlenimi birçok çalışma tarafından sorgulanmaktadır (Elmalı Karakaya, 2022: 23).

Başörtüsü kültürünü tarihi süreç içerisinde ele almaya çalıştığımız bu bölümde Sümerler, Eski Anadolu uygarlıkları, Bizans ve Osmanlı dönemlerinden günümüze kadar baş örtme kültürü ve örnekleri derlenmiş; başörtüsü ile toplumların kültürel ve sosyal yapıları arasındaki ilişkilere dair ipuçları üzerinde durulmuştur. Sonuç itibariyle, başörtüsü insanlık tarihinin erken dönemlerinden günümüze kadar farklı toplumlarda varlığını sürdüren önemli bir giyim unsurudur. Giysi kültürü içerisinde başörtüsü kimi zaman baskı ve tehdidi hatırlatırken kimi zaman özgürlük kavramıyla özdeşleştirilmiş, tıpkı insan gibi birçok dönüşümlerden geçerek günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Ve öyle görünmektedir ki insanoğlu var olduğu ve gelişip değiştiği sürece de kendi seyrine devam edecektir (Çeliksap, 2015: 62).

III. BÖLÜM: SOSYOLOJİK ÇERÇEVE

Başörtüsü ile ilgili en çok kullanılan terimlerin tanıtıldığı Kavramsal Çerçeve ve kısa bir başörtüsü tarihi niteliğindeki Tarihsel Çerçeve’den sonra şimdi de ekonomi, sağlık, din, eğitim, siyaset gibi temel toplumsal kurumlarla başörtüsü arasındaki ilişkilerin analiz edileceği ve “başörtüsünün işlevleri” konusu ile tamamlanacak olan Sosyolojik Çerçeve’ye yer verilecektir.

1. EKONOMİ

Din olgusu birey ve toplum üzerinde sadece dogmatik ve yönlendirici bir etki ile sınırlı kalmayarak toplumdaki ekonomik, etnolojik ve politik etmenlerin somut görünümelerini de etkiler. Bunun yanında dinin pratik ve teorik yönleri toplamı mensubu olan kişilere bir yaşam tarzı çizmektedir ve ardından karşılıklı olarak bu kişiler de dinin sunduğu yaşam tarzını kendi örf, adet, bilgi, tecrübe ve zihniyetleri ile yorumlamaktadırlar (Gazneli ve Sofuoğlu Kılıç, 2020: 46; Sofuoğlu Kılıç, 2017: 169). Bu konuda Keskin (2004: 16) dinin, sosyal değişme mekanizmalarından birisi olduğunu ifade eder. Diğer bir deyişle din tarih içerisinde hiçbir zaman apolitik olmamıştır. Din ilinti ve ilişki barındırdığı toplumların ekonomik, politik, sosyo-kültürel davranışlarını her zaman önemli ölçüde şekillendirmiştir (Sandıkçı ve Jafari, 2013: 416). Hatta “Globalleşen dünyada dinin şekillendirici etkisi toplumlar üstü hale geliyor.” demek yanlış olmayacaktır. Dünya pazarı kapitalizm, teknoloji ve politika etrafında homojenize olurken, küreselleşme bir yandan yerel kültürlerle ve farklılıklara da ev sahipliği yapan çelişkili bir olgu haline gelmiştir ki, 5000 yıldır gelişim gösteren küreselleşmenin dayanağı ve itici gücü kültürler arası değiş-tokuştur (Holton, 2013: 74). Bu çelişkili yapısına rağmen her ne şekilde olursa olsun keskin ve ayrıştırıcı sınırları törpüleyen globalleşme sayesinde bugün dini anlamlandırma (dinî pazar içerikleri aracılığıyla) daha güçlü hale gelmiştir (Sandıkçı ve Jafari, 2013: 416). Fakat öyle konular mevcuttur ki toplumsal açıdan değişim ve dönüşüm hızı sosyologlara şaşkınlık vermektedir. Söz gelimi, gelenek ve moderniteye direniş olarak varlığını

sürdüren bir uygulama iken örtünmenin tüketici kapitalizmi ile ilerleyen moda endüstrisine hızla adapte olması ilginçtir (Almila ve Inglis, 2018: 196). Kaldı ki kıyafet kodlarının genelliğiyle ilintili şekilde moda ve dünya pazarı içerisinde “modest fashion” (mütevazı moda) olarak yer edinen tesettür modası sektörü Müslümanlarla sınırlı kalmayıp giderek genişleyen bir kitleye sahip olmasıyla özellikle Avrupa’da din ve inanç fark etmeksizin her kesimden kadının dikkatini çeken bir fenomen haline gelmiştir (The Guardian, 2011; Müslimvillage, 2011; Cooke, 2008: 92).

Birçok Müslüman ülkenin yeni yaşam tarzlarının belirginleştiği bir İslami canlanma dalgasına ekonomik alanda da tanıklık ettiğini söyleyen iyimser yaklaşımlar mevcuttur (Hasan, 2009: 229). Max Weber’in Protestanlık ve kapitalizmin gelişimi üzerine yaptığı çalışmanın ardından modern ekonomi ile İslam’ın uyumsuz olduğu ileri sürülmüştür. Fakat Adas gibi bazı sosyologlar İslam’ın doğası gereği piyasa ilişkileri ve kapitalizmle uyumsuz olduğu, Müslümanların ‘Mekke ya da makineleşme’ arasında bir seçim yapmaları gerektiği görüşünü reddeder ve İslami girişimcilerin etik şekilde taleplerde bulunarak ekonomide yer edinebileceklerini, Batı kapitalizmi ve modernitesine bir alternatif doğurabileceklerini savunmaktadır (Adas, 2006: 118-119). Medyanın etki gücü globalleşme ile artmış, bu da beraberinde yoğun tüketiciliği doğurmuştur. Öte yandan, tüketici kapitalizmi tüketicinin (dini, ekonomik, kültürel vb.) dünyasını da içinde taşıdığından dolayı İslam kültür endüstrilerinin büyümesi ve yapısal olarak gelişmesi aslında yeni İslamcı hareketlerin ve Müslüman orta sınıfının ortaya çıkması ile de ilişkilendirilebilir. Öyle ki yeni İslamcı hareketler toplumun her alanında bütünüyle anlam paydaşlığı hedefine yürürken 80’lerin sonu – 90’ların başına tekabül eden Müslüman ülkelerin küreselleşen endüstri ve pazarları ile teknolojik gelişmeler ışığında reklam pratikleri gücünü dolaylı olarak arttırmıştır. Bahsi geçen ekonomik gelişim ve dönüşüm beraberinde Müslüman çoğunluktaki Türkiye, Mısır, Endonezya gibi ülkelerde tüketim odaklı bir Müslüman kitle oluşturmuştur ve giderek diğer ülkelerdeki diaspora Müslüman topluluklara kadar da genişlemiştir (Almila ve Inglis, 2018: 198; Sandıkçı ve Ger, 2010: 29). Örneğin bu bağlamda başörtüsünün genellikle “babaanne giyimi” olarak anıldığı dönemde Şule Yüksel Şenler’in tesettür ve örtü konusunda İslamcı genç hanım imajıyla dönüm noktası oluşturduğu görüşü mevcuttur (Beşinci, 2017: 126).

İslam'daki tesettürü dini davranış norm ve kurallarından sapma cazibesine sınırlar getiren bir tür bağıllık mekanizması olarak yorumlayan Carvalho'nun analizine göre (2013: 337), başörtüsü yasakları sosyal entegrasyonu engelleyip dindarlığı arttırırken başörtüsü zorunluluğu dindarlığın azalmasına sebep olabilmektedir. Türkiye ve Mısır'ın yanında Avrupa'daki Müslüman kadınlar örtünme yasaklarıyla çeşitli tecrübeler yaşarken Endonezya Afganistan ve İran'da örtünme talimatları devlet eliyle zorunlu kılınmıştır (Cooke, 2008: 92). Bir başka örnek ise Endonezya'da gerçekleşen tesettür devriminin yaşam tarzlarında ve sosyal davranışlarda değişikliklere yol açmasıdır (Muharemtohadi ve Fataron, 2022: 91). Mısır da kentli örtülü kadın görünürlüğünde benzer süreci yaşamış ve modayı kullanım amaçları bakımından Türkiye ve Endonezya'ya paralellik göstermiştir (Abaza, 2007: 285).

Arz-talep mekanizması gereği artan Müslüman tüketici kapitalizmi beraberinde Müslüman girişimciliğini ortaya çıkarmıştır. Tesettür giyimde Türkiye'de Tekbir Giyim, Suriye'de (tesettürlü Barbie de denilen) Fulla Bebek üreticisi Newboy Tasarım ve Avustralya'da tesettür yüzme kıyafeti markası Ahiida konuya örnek niteliği taşıyan markalardandır (Almila ve Inglis, 2018: 199). Türk tesettür giyim markası Sefamerve kurucu ve CEO'su Mehmet Metin Okur'un sözleri kapitalizm–tesettür–başörtüsü ilişkisini anlama açısından oldukça dikkat çekicidir: *“Bir kadın, kocası denize giriyor, kocasını ağacın dibinde bekliyor... Bir tane bez parçası yüzünden. Şimdi ona uygun çözüm olacak bir ürün geliştirmezsen sen kadın elbiseyle denize girme riskini göze alıyor, etraftaki bakışlardan rahatsız oluyor, toplumun da baskısı var üzerinde, işte ‘elbiseyle girenler burayı basmış’, ama kimse düşünmüyor. Sen buna çözüm buldun mu? Bir ürün sundun mu? Kocasıyla beraber denize girebilme özgürlüğü sağladın mı bu kadına? Şimdi Sefamerve'nin duruşu aslında burada başlıyor. Yani bakış açısı burada başlıyor. Bu işin içerisinden gelen bir insan eksiklerini çok iyi biliyor...Kadını sosyalleştiremezsen kadını eğitebilir misin? Eğitemezsin. Kadını eğitemezsen çocuğu eğitebilir misin? Eğitemezsin. Çocuğu eğitemezsen toplumu eğitebilir misin? Eğitemezsin...”* (Vizyonist TV, 2024).

Anlaşılan o ki büyüyen tesettür–başörtüsü pazarı, sosyo-kültürel ve ekonomik faktörlerin de etkisiyle, kadınların inançlarına bağlı kalırken tarzlarına uygun giyime de esneklik tanıyan ürünlere duydukları isteği yansıtır niteliktedir (The Halal Times,

2024). Türkiye'nin ilk tesettür dergisi olan Âla dergisi imtiyaz sahiplerinden Burak Birer, dergiyi çıkarmadan önce yapılan fizibilite çalışmalarında tesettürlü kadınlardan kendileriyle iletişim kurulmadığına dair bir dönüt aldıklarını ve derginin amacının görünmeyeni görünür kılarak tesettürlü kadınların tesettür ürünleri üretmeyen diğer markalarca da ciddiye alınmasını sağlamak olduğunu söyleyerek derginin ihtiyaç minvalindeki önemine vurgu yapmaktadır (Sabah, 2011). İşletmeler ve üreticiler yakın geçmişte dindar bireylere hitap eden pazar büyüklüğünün ve tüketicinin satın alma sürecinde dini görüşünün ve zihniyetinin etkisinin farkına vararak yeni pazarlama stratejileri geliştirmeye başlamışlardır (Çubukoğlu ve Haşiloğlu, 2012: 1).

Tekbir Giyim Yönetim Kurulu Başkanı Mustafa Karaduman ise birçok konuda ilke imza atan markası hakkında şunları söylemektedir: *“Dünya basını bizimle çok yakından ilgilendiği için belgeseller, röportajlar, canlı yayınlar falan... Magazin grubu şunu söylüyor, diyorlar ki: ‘Bayanda modanın kalbi Fransa’da atıyor, erkekte İtalya’da atıyor, tesettürde İstanbul’da atıyor. Bunu siz başardınız diyorlar’. Modaya alternatif çizgi ve tasarım olan bu üretimimizi dünyanın gündemine getirdik ve üçüncü bir tasarım, çünkü çok farklı bir şey yani yıllardan beri herkes Fransa’dan besleniyor oradan alıyor ama Tekbir’in model olarak alacağı dünyada bir ülke yok. Ne yaptı Tekbir? İşte geçmişte bugünkü AR-GE dediğimiz bir anlayışla kendi içerisinde Osmanlı arşivlerini, ondan sonra İslam ülkelerinin geçmişteki kültürel anlamdaki çalışmalarını günümüzün teknolojileriyle birleştirerek tabir-i caizse Mimar Sinan’ın Doğuyla Batı kültürünü birleştirip yeni bir tarz, mimari ortaya koyduğu gibi biz de geçmişteki giyim kültürümüze, kendi değerlerimizden korkmadan, günümüz teknoloji ve çizgi ve bilgi tasarım birikimiyle yeni bir tarz ortaya koyduk”* (ProGroup Uluslararası Danışmanlık, 2013). Karaduman’ın açıklamaları tesettür ve başörtüsü sektörünün ekonomik gücünün Müslüman girişimciliği üzerindeki güdüleyici etkisine dair fikir verici niteliktedir.

Kadın giyim pazarı içinde tesettür giyim ve başörtüsü pazarının gelecek vadeden ilerleyişi, yukarıda da ifade edildiği üzere, Müslüman ve tesettürlü nüfusun artmasının yanında İslami tüketim pratiklerinin de pazara ayak uydurması ile gerçekleşmiştir (Deniz, 2013: 224). Bu pratiğin globalleşen pazar dolayısıyla evrimini incelemeden önce özellikle Türkiye eksenli başörtüsü ve tesettür modası serüvenine

bakıldığında örtünme ile alakalı II. Abdulhamit döneminde belli düzenlemeler gerçekleştirildiği ve Tanzimat ile Batılı giyim tarzlarının öne çıkmaya başladığı görülecektir (Aksoy, 2005: 45, 48). Cumhuriyet ile birlikte benzer şekilde ilerleyen örtünme serüveni 1940'lara gelindiğinde midi boy etek ve saç ı örten şapka modası ile anılmaktadır. Türkiye'de kadınların daha modern ve genç tasarımlar talebi ile "donuk renkli paltolar" ve uzun eşarplar yerini farklı tarzlardaki pantolonlara, farklı boylardaki ceketlere, ceketlerin yakalarına katılan ve sıkı bağlanan daha kısa ve renkli eşarplara bırakmıştır (Gazneli ve Sofuoğlu Kılıç, 2020: 53). Tesettür sektörü Mısır'da Türkiye'deki serüveninden farklı bir yönde ilerleyerek sosyo-ekonomik farklılıkları gizleyici bir etmen görevi üstlenmiş; çeyrek asır sonra İran'da devrim yanlısı kişilerle sembolize edilmiş ve Yemen gibi ülkelerde ise süsleri gizlemek için kullanılan çarşaf lar amaçlarına tezat biçimde süslü giysilere dönüşmüştür. Farklılık ortaya koyma nın 'pazarlama' nın temel özelliklerinden birisi olduğu göz önünde bulundurulduğunda tesettür sektörünün yaşadığı değişim aslında pazarlama mantığını benimsemesinin işaretidir.

Bu bağlamda 90'ların sonlarında örtünme reklamlarının içeriği didaktiklikten sıyrılıp yaşam tarzı mesajına evrilmiştir. "Dindar hanım" öznesi ise yerini "modern tüketici"ye bırakmıştır. Sözgelimi Türkiye erken dönem örtünme reklamlarına bakıldığında örtünmenin ahlaki gerekliliği ve sekülerizmden farklılık vurgulanan ana konular iken, modellerin öznel liğiyle ilintili herhangi bir imge bulunmamaktadır ve bu anonimleştirici kimliğin bireyselliği örtmesi doğrultusunda İslami kimlik eşitleyici ve heterojenliği barındırmayan bir unsur şeklinde görülmüştür (Almila ve Inglis, 2018: 200). Bir diğ er deyişle, Müslümanın "öteki"nden farklı olduğunu ve İslam'a bağlılığını ifade etmeye çalışırken kullandığı en somut yöntem olmanın yanı sıra aynı zamanda sosyal statü ve ilişkileri yansıtm a nın en iyi yolu olan giyim kuş am İslami moda endüstrisine yeni bir soluk getirmiştir. Kentleşmenin yoğunlaştığı ve markalaşmanın gözle görülür derecede arttığı dönemde Türkiye'nin 1980 itibari ile serbest piyasa ekonomisine geçmesi lüks tüketime yönelimi ve Amerikan pop kültürünün etkisini doğrudan doğruya ve çok hızlı bir şekilde arttırmış, bir yandan da muhafazakâr kesimin moderniteyle barışmasına olanak sağlayacak biçimde sosyal sermayesini kuvvetlendirmiştir (Gazneli ve Sofuoğlu Kılıç, 2020: 53,

54, Adıgüzel, 2023: 407). Böylece İslami burjuvazi ortaya çıkmıştır (Çaylak, 2016: sayfa 42; Akdoğan ve Sungur, 2016: 69; Meşe, 2015: 148). Nitekim toplumun yaşamındaki gelir ve refah düzeyi artıkça sekülerlik de artış göstermektedir (Ertit, 2019: 167). Giyim dinin gündelik yaşamda etkisinin giderek azaldığına ya da arttığına dair fikir veren göstergelerden yalnızca birisidir. Sözelimi tesettür modası olgusunun gelenekten uzaklaşma ve bireysellik efekti dolayımında ölçülü giyime doğru olan dönüşümünü sekülerleşmenin bir yansıması olarak yorumlamak da mümkündür (Gazneli ve Sofuoğlu Kılıç, 2020: 56). Örneğin Çaylak’ın çalışmalarından ortaya çıkan sonuç, giyim kuşam konusunda öğrencilerin dini hassasiyetlerinin azaldığı ve yerini moda ve şıklığa bıraktığı yönündedir (Çaylak, 2018: 70). Böylece modernleşen ve değişen toplumda seküler deneyimlere yönelişin giyim olgusunda da karşılık bulması din ile bağların zayıflamasına bağlanabilir (Gazneli ve Sofuoğlu Kılıç, 2020: 66). Ya da “Bu yönelişe bağlı olarak din ile bağlar zayıflamaktadır.” denebilir.

Global çapta birçok Müslüman ülke, çok uluslu şirket ve kitlesel reklam kampanyalarının da etkisiyle, ekonomik liberalleşme sürecinden geçmiştir (Maqsood, 2013: 86). *Globalizing Religions, Transnational Muslim Politics: Reimagining the Umma, Islam and Politics, Wahhabism and the World: Understanding Saudi Arabia's Global Influence on Islam* ve *Global Political Islam* gibi kitapların yazarı Mandaville, etkisi ve yetkinliği hızla büyüyen medyanın ve popüler kültür aksiyonuyla değişime maruz kalmış İslam pratiklerinin Müslümanlar için gerçek bir ümmet olma hedefini imkânsız hale getirdiğini ifade etmektedir (Ziaee, 2014: 336). Öyle ki sosyal konum açısından üst sınıfı özel ve farklı kılmak için araç olarak kullanılan moda (Veblen, 2005: 222) bu anlamda tesettür ile zıtlık taşımaktadır. Nitekim araştırmalarında “yeni” ve “moda” kelimelerini tartışan Godart ve Aspers, yenilik kadar sosyal uygulamaları derin ve uzun soluklu olarak değiştirmeyen modanın çoğu zaman iyileştirme anlamını da barındırmadığını savunmaktadırlar (Godart ve Aspers, 2013: 173). Keza modanın kodu olan değişimin kültürel, sosyal ve dinsel değerleri de daima (gündemdeki) en yeni ve en estetik olan ile değiştirirken iyileştirme anlamı taşımadığı görmek gerekir (Gazneli ve Sofuoğlu Kılıç, 2020: 46). Öyle ki, “Türkiye’de mağduriyetten iktidar olmaya giden süreçte İslami kesimin siyasi, ideolojik ve kültürel anlam ve itibar

yükleyerek inşa ettiği başörtüsü, İslami tüketim piyasasının gelişmesiyle 2000’li yıllarda bir moda ve tüketim nesnesi haline gelmiştir” (Meşe, 2015: 146).

Pazarlama anlayışı gereği bahsi geçen tesettür reklamlarını moda şovları, festivaller, dergiler takip etmiştir. Nitekim ilk tesettür defileleri Türkiye’de düzenlenmiştir (1994 Tekbir Giyim). Akabinde Endonezya, Malezya ve İran gibi İslam ülkeleri de bu pazarlama strateji pratiklerini kullanmaya başlamışlardır. Bu uygulamalara Malezya, Kuala Lumpur İslami Moda Festivali (2006’dan beri), ABD İslami Moda Haftası (2014), Banyuwangi, Java İslami Moda Haftası (2015) ve İstanbul Tesettür Moda Haftası (2016); tesettür giyim dergilerine ise Lewis (2010; 2015), İngiltere (Emel ve Sisters), ABD ve Kanada (Azizah ve Muslim Girl), Türkiye (Ala ve Nisa) ve Kuveyt (Alef) örnek teşkil etmektedir. (Almila ve Inglis, 2018: 204). En dikkat çekicilerinden biri de Endonezyalı başörtülü modacı Anniesa Hasibuan’a ait olan ve bütün dünya markaları ile aynı mekânda sunulan tesettür defilesidir (Yesiltopuklar, 2016). Tüm bu dergi, defile, festival ve moda şovları Endonezya, Mısır, Türkiye, Malezya gibi ülkelere Suudi Arabistan, Singapur, Dubai ve Hindistan gibi ülkelere ürün pazarlayan tesettür modası endüstrisinin gelişimini uluslararası kulvara taşımasına yardımcı olmuştur (Almila ve Inglis, 2018: 204).

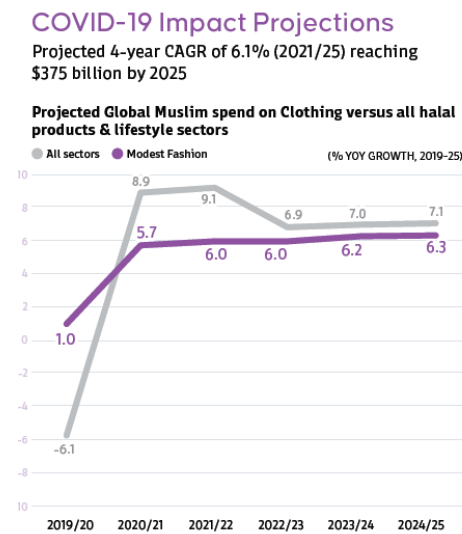
Günümüzde ise sosyal medya fenomenleri moda ve örtünme bağlamında “Daha estetik şal nasıl bağlanır? Hangi kumaşlar hangi ortamlarda kullanılmaya daha uygun ve modaya hitap eden tarzda olur?” gibi konular üzerinden başörtüsü markalarıyla işbirliği içinde tüketiciye çeşitli reklamlar sunmaktadır. Tüketicinin ihtiyaçları karşılamanın çok ötesinde kültürel ve statüsel anlamda bireylere sunduğu (markalaşmanın bir üst sınıfa aidiyet hissini oluşturması gibi) birtakım serap etkileri medya kanallarından en büyük desteği bilinçli ya da bilinç dışı şekilde görmektedir. Böylece tüketim kültürü ile sosyal medya hedonizm ve içsele göre görseli öne alma gibi benzer özellikler taşımanın beraberinde birbirlerinden güç alarak ve birbirlerini besleyerek birçok çelişkiyi meşrulaştırmayı başarmış görünmektedir (Bırol, 2014: 91; Gazneli ve Sofuoğlu Kılıç, 2020: 55; Ignatow ve Johnson ve Madanipour, 2014: 828).

Tesettür modası ve başörtüsü sektörünün serüveni konusunda es geçilemeyecek önemdeki bir diğer ekonomik kırılma noktası da COVID-19 salgını

sebebiyle yaşanan pandemi sürecidir ki; bu süreç toplumsal yaşamı tümüyle etkilerken sosyoekonomik açıdan da belli sonuçlar doğurmuştur. Sözgelimi küresel moda endüstrisi de pandemi sebebiyle çeşitli sonuçlarla karşı karşıya kalmış ve 2020 yılında satışlarda üçte bir oranında azalma görülmüştür. Bir taraftan tüketicinin satın alım gücü azalırken, öbür yandan büyük markalar çeşitli perakende mağazalarını kapatmak durumunda kalmıştır (Salaam Gateway, 2025).

Benzer şekilde tesettür modası endüstrisi de pandemi döneminden oldukça etkilenmiş fakat pandeminin getirdiği tüketici davranışlarındaki değişikliklere, üretici-satıcı firmaların sürdürülebilir kaynak kullanımı revizyonlarına uyum sağlayarak 2021 yılı itibarıyla kötü sonuçların izlerini üzerinden atmayı başarmıştır. Hatta öyle ki küresel salgın sebebiyle e-ticaret, sanal mağazalar ve sanal defileler daha fazla tüketiciye ulaşmayı başarmıştır. Bu durum başta Türkiye olmak üzere, Endonezya ve Malezya moda pazarlarına çok büyük katkıda bulunmuştur. Pandeminin moda endüstrisine dolaylı etkilerinden biri de kapsayıcı olma özelliğinin üretici firmalar tarafından odak noktası haline gelmesidir ki bu etki muhafazakâr moda endüstrisine ana akım modanın bir parçası olma katkısını beraberinde getirmiştir. 2021’de 295 milyar dolar olan ve 2025’e kadar 375 milyar dolara ulaşması beklenen Müslüman harcamaları ekonomik gelişmelerden yalnızca birisidir (Salaam Gateway, 2022).

Şekil 1: COVID-19 Etki Tahminleri

Giyim için tahmini küresel Müslüman harcamaları ile tüm halal ürünler ve yaşam tarzı sektörleri

Kaynak: (Salaam Gateway, 2022).

Pandemiden çok uzun zaman önce e-ticarete giren ve online satıştaki başarısıyla öne çıkan Sefamerve markasının genel müdürü Ömer Balkaya ödeme yöntemi ve lojistiğin markalaşma sürecinde firmaların yaşadığı iki önemli problem olduğunu ifade etmektedir (Erdor, 2023). Perakende satışına fiziki alışverişten önce e-ticaret ile giren Kayra markası da pandemi döneminde satış adedindeki dikkate değer büyümesine bu alışılmadık ticaret serüveninin de katkı sağladığını belirtmektedir (Adsera, 2024). Ankara'nın ilk muhafazakâr bayan giyim mağazası ve akabinde alışveriş merkezlerine ilk giren tesettür mağazası olan Setrems'in sahibi Muhammet Fatih Çelikten'in konuyla ilgili analizine (e-Adam, 2022) benzer şekilde Armine e-Ticaret Müdürü Uğur Akbıyık e-ticaretin pandemi sonrası öneminin yanında firmalardaki bilinç durumunun da arttığını fakat yine de beklenen seviyede olmadığını dile getirmektedir (Erdor, 2024).

Hazır giyim sektörünün 2022 yılında 21 milyar 205 milyon dolarlık ihracat gerçekleştirerek rekor seviyesine ulaşmasında (Dünya, 2023) tesettür giyim markalarının da önemli rolü olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. Aynı şekilde 2023 yılı TİM verilerine göre ihracatta ilk 1000 firmadan 100'ü hazır giyim ve konfeksiyon üretimindedir. Analizlere göre 2023 yılında en çok ihracat yapan 2. sektördür (TİM, 2023) ve bu yüksek değerlere tesettür ve başörtüsü sektörünün etkisini tahmin etmek zor olmayacaktır. En büyük ithalatçı olması sebebiyle kadın giyimde ABD'nin tedarikte bulunduğu ülkelere bakıldığında (ilk dört ülke sırasıyla Çin, Vietnam, Bangladeş ve Almanya iken) Türkiye 5. sırada yer almaktadır (İHKİB, 2024).

Başörtüsü ve tesettüre girme oranlarında herhangi bir artış olup olmadığını araştırmak amacıyla "Türkiye özelinde başörtüsü sektörü ve ekonomisi açısından pazarın durumu nedir?" sorusunun cevabını bulmaya çalışan araştırmaların analizi şu şekildedir: 2023/24 Küresel İslam Ekonomisinin Durumu Raporu, 2022'den 2023'e muhafazakâr giyim harcamalarının % 4,8 arttığı sonucuna ulaşmıştır (Dinar Standard, 2023). Ayrıca bu sektörün 2027 yılına kadar 428 milyar dolara (327 milyar sterlinin üzerine) ulaşacağı öngörülmektedir (Salam Gateway, 2024). Sektörün ileri gelenlerinin bir kısmına göre ise bu öngörülerin üzerinde rakamlarla karşılaşılması da

muhtemeldir (MediaCat, 2024). Türkiye genelini temsil eden 1100 kişinin katılımıyla gerçekleştirilen araştırma sonuçlarına göre (Areda, 2022), Türkiye’de (güven, beğeni, sadakat kriterlerine göre) en çok tercih edilen giyim markalarının başında %13,4’lük payla Modanisa ve akabinde %13,2 ile Tekbir Giyim gelmektedir. Sefamerve ise 11,8’lik yüzde ile üçüncü sırada yer almaktadır. Diğer markalar ise şu şekilde sıralanmıştır: 8,1 yüzde ile Armine, % 6,7 ile Aker, % 6,4 ile Armağan, % 6,1 ile Setrems, % 5,4 ile Tesettür Island, % 5,3 ile Moda Sena, % 4,7 ile Kayra, % 4,6 ile Zühre, % 4,1 ile Nurtuba, % 2,7 ile Alvina, % 2,6 ile Tuğba ve % 2,5 ile Ala Tesettür. Yine aynı katılımcılara yöneltilen “Tesettür modasının yaygınlaştığını düşünüyor musunuz?” sorusuna % 72,5’lik kısım “evet” cevabını vermiştir (GZT, 2022). Bu bilgiler ışığında köklü firmaların pazardaki yerlerini korudukları söylenebilir. Buna ek olarak yeni sayılabilecek firmaların da satış faaliyetlerini ve sosyal medyayı iyi yöneterek bu rekabetçi sıralamada yer aldıklarını söylemek yanlış olmayacaktır - örneğin İmannoor markası (Erphaber, 2025) -. Moda sektöründe dijitalleşme ile birlikte tüketici taleplerinin değişen yüzü tartışmalarının yaygınlaştığı gözlenmektedir (TGSD, 2023-24).

2022 Küresel İslam Ekonomisi Durumu Raporu’na göre “modest fashion” olarak adlandırılan tesettür giyimine yapılan harcamalar 2021’de % 5,7 artarak 279 milyar dolardan 295 milyar dolara yükselmiştir. Bu rakamlar ışığında lüks Müslüman markaların değişen potansiyeli ve tüketici kitlesinin artan dinamiği söz konusudur (Salaam Gateway, 2022).

2008 ve 2018’de gerçekleştirilen “hayat tarzları” araştırmaları incelendiğinde tesettüre girme ve başörtüsü kullanma oranlarında büyük bir farklılık görülmemektedir (Tunç ve Ünlü, 2024: 186). Şöyle ki, 2008 yılında % 52 olan örtünme oranı, 2018 yılına gelindiğinde % 1 artarak % 53’e yükselmiştir (Konda, 2019; Cindoğlu, 2010: 14). Her ne kadar oransal olarak büyük bir değişim görünmese de özellikle 2020’li yıllarda başörtüsü kullanma stiline ve olgusal olarak anlamının değişmeye başladığı su götürmez bir gerçektir.

Üreticiler için de ekonomik kaygının dini kaygıları ötelemesi markalaşmanın giderek artması olgusuyla birlikte değerlendirilmelidir. Günümüzde tüketim

kültüründe yükselen kadınlık ve tüketim kimliği kaygıları nedeniyle, başörtülü kadınların dini kimliği çözülmektedir. Başörtülü kadınlar gün geçtikçe moda ve tüketim kültürünün cazibesine kapılmakta ve başörtüsü takma açısından uygunsuz dini uygulamalar sıradanlaştırılmaktadır. Yukarıda tartışılan faktörler ve etkiler yardımıyla, başörtüsü temel amacından sapmakta, sembolik dini anlamını kaybederek tüketim ve modanın bir meta haline gelmekte ve tesettür modası olgusu ışığında başörtülü kadınların giyim uygulamalarını değiştirmektedir (Deniz, 2013: 229). Bütün bunların yanında *Dişil Dindarlık*'ın yazarı Yılmaz'ın deyimiyle "İslamcılık ekonomik olarak kapitalizme eklenirse de dindarlığı yeniden ürettiği cinsiyetçi ahlak anlayışı bâki kal[mıştır]" (Yavuz Özınanır, t.y.: 792). Toplumu zıt ve çelişkili analitik tanımlara sıkıştırmanın sorunlu olduğu görüşüne sahip olan Afshar gibi (Afshar, 1998: 40) ataerkillik kültürünün ve bu cinsiyetçi zihniyetin her açıdan objektif bir bakış açısıyla ele alınmasının doğru olacağı kanaatini taşımaktayız.

Sonuç itibarıyla ekonomik alanlara bağlı 'çıkarlar' her ne kadar maddi ve genel geçer görünse de sosyal veya kültürel açıdan ilintili ve karmaşık sebeplere sahip olduğu için 'özel' temellere de dayanır (Bayat, 2005: 901). Bu yüzden bahsi geçen ekonomik olguların sosyolojik açıdan daha çok üzerinde durulması gerektiği düşünülmektedir. Tüketici toplumu ve dinin bu serüvende iç içe geçmesi bağlamında din sosyolojisinin en temel anlamda organize din ile kapsayıcı dünya görüşleri teorilerini yeniden yorumlamaya başlaması gerektiği belli başlı sosyologlarca dile getirilmiştir (Gauthier ve Martikainen ve Woodhead, 2013: 272) ve sosyal bilim dünyası bu aksiyonları beklemektedir.

2. SAĞLIK, HASTALIK VE BEDEN

Son yıllarda fonksiyonel tıbbı olan ilginin artışıyla, sağlıklı beden imgesi fizyolojik etmenler kadar sosyo-kültürel faktörlere de dayandırılmaya başlanmıştır. İnsan bedeni kişinin alışkanlıklarıyla doğrudan alakalı olan kültürel elementlerin ve biyolojik durumun toplamının somut halidir. Dolayısıyla sağlıklı beden imgesi beslenme alışkanlıkları, hijyen kuralları, egzersiz, vücut bakımı, giyim vb. unsurları içine almaktadır (Öngören, 2015: 38). Konumuz minvalinde başörtüsü kullanımının

hastalık, sağlık ve beden açısından durumunu değerlendirmemiz gerekirse; başörtüsü kullanan kişilerde görülen ya da görülme ihtimali olan hastalıkların varlığının yanı sıra başörtüsü kullanımının birtakım hastalıklara karşı koruyucu ya da önleyici olma ihtimali de mevcuttur. Ayrıca dini pratik olarak kullanılan başörtülerinin ise kişilerin psikolojileri üzerinde spesifik belirleyiciler doğrultusunda olumlu ve olumsuz etkileri de gözlenebilmektedir.

Genel anlamda kıyafetlerin çevresel koşullardan koruma işlevi başörtüsü için de geçerlidir ki doğru ve uygun malzemeden üretilen başörtüsü yüz ve boynu örterek cildi soğuktan ve kuruluktan korumaktadır. Bunun ötesinde cildi zararlı UV ışınlarından koruma özeliği de göstermektedir (Ayeshas Collection, 2024). Giysilerin farklı seviyelerde UV koruması sağladığı bilinmektedir. Örtünmenin tüm UV ışınlarını engellemese de kumaşın dokuma sıklığı arttıkça koruması da artmaktadır (American Cancer Society, 2024; MDedge, 2017). Bu minvalde yapılan deneyler kıyafet ve başörtüsü gibi (uzunluğu ile kapatıyorsa) saçın da kafa derisi, boyun ve kulağı güneşe karşı koruduğu kabul edilmektedir (Green vd., 2006: 1261-1266).

Ne yazık ki yapılan araştırmalar bu korumanın her zaman tek yönlü pozitif bir koruma olmayabileceğini göstermektedir. Öyle ki başörtüsü cilt ve UV ışınları arasında bariyer görevi görürken güneşten alınabilecek olan D vitamini de engellemektedir. Araştırmalar D vitamini eksikliğinin önemli sebeplerinden birinin de güneş maruziyetinin kısıtlayan giyim şekli olabileceğini göstermektedir (Övet, 2014: 55; Arık 2008: 40). Yine menopoza öncesi kadınlarda D3 vitamini metabolik parametrelerine başörtüsü ve nikabın etkisi incelenmiş ve benzer sonuçlara ulaşılmıştır (Odhaib, 2021: 9). Bunun yanında bir diğer bulgu da D vitamini eksikliğinin ve seboreik dermatitin (bozulmuş sebum dengesi) başörtüsü takan hastalarda telogen effluvium (bir tür saç dökülmesi) gelişimini tetiklediği yönündedir (Ceresnie vd., 2023:2947; Medical Dialogues, 2023). Hatta çalışmalar telogen effluvium riskinin başörtülü kadınlarda iki kat daha yüksek olduğunu göstermektedir (Sirait vd., 2024:78-82). Fakat net ve kesin bir değerlendirme için daha büyük örneklem gruplarında çalışılması gerekmektedir. “Başörtüsü tek başına saç dökülmesine neden olur.” demek hem yanlış hem de basit kalacaksa da kafa derisini uzun süre örten başörtü, düşük saç

kalitesi, aşırı basınç ve çok sıkı toplanmış saçlar saç dökülmesi için elverişli bir zemin oluşturabilir (Haq, 2005: 3).

Saç derisinde görülebilen mantar da başörtüsünün oluşturabileceği fizyolojik hastalıklardanlardır (Memorial, 2025). Uzun süre başörtüsü kullanan kişilerde nem dengesi ve hijyene dikkat edilmediği takdirde mantar görülme ihtimali artmaktadır. Başörtülü kadınlardaki saç derisi mikrobiyomunun farklılığını vurgulayan bir çalışma Müslüman çoğunluklu nüfusu ve iklimsel açıdan oldukça nemli olan Endonezya’da başörtülü kadınların seboreik dermatite yatkın olduğuna dikkat çekmektedir. Sebebi olabilecek tahmini bulgulara bakıldığında, başörtüsü özellikle uzun süre kullanıldığında saç derisini tıkayabilmektedir. Saçlarını kurutmayan ve ıslak ya da nemli halde saçlarını kapatan kadınlarda görülebilen bu durum kaşıntı ve kepek oluşumuna yol açabilmektedir (Widaty 2023:2).

Fakat yine Endonezya’da gerçekleştirilen ve aynı şikayetler göz önünde bulundurularak başörtülü kadınlarda saç derisi hidrasyonu ve pH değerleri incelenen bir başka araştırmada sonuç itibari ile başörtüsü kullanan kadınların yalnızca başörtüsü kullanmalarının – ıslak halde başörtüsü takma durumu ve özel olarak saç ya da cilt rahatsızlığı mevcut değilse – saç derisi bariyer fonksiyonu üzerinde herhangi bir etkisinin bulunmadığı açıklanmaktadır (Hidayah vd., 2023: 1661-1667).

Tüm bu fizyolojik tıbbi durumların dışında, başörtüsü psikolojik ve sosyolojik boyutta da kişinin yaşamını etkilemektedir. Nitekim sağlık ve hastalık bedenini işleyişini konu almakla yetinmez, insanın sosyal ve psikolojik açılardan da iyi olma hali ile de ilgilidir (Kurttaş, 2024: 1). Fonksiyonel ve bütüncül tıp bağlamında ruh ve beden birbirinden çok ayrı hatta belki zıt inceleme alanları olmadığına ve bireyin yaşamında bir bütün olarak ele alınması gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Birçok çalışma “giyim ve iklim şartlarına, sosyal ortamlara, markaya, modaya vücut şekline ve inanca göre giyinme, giysinin rahat olması ve fiyatı ile beden algısı arasında bir ilişki bulunmadığını” tespit etmektedir (Öngören, 2015: 38). Buna karşın giyim konusu – tesettür – inanılan dinin yaşanmakta olan hayata pratik ve doğrudan etkisidir ve bu etkinin psikolojik açıdan dine aidiyet duygusunu taşıması beklenmektedir (Altıparmak ve Budak, 2021: 33). Başörtüsü kullanımı bireyde öncelikle dini kimliğin

gelişimi (Loewenthal ve Solaim, 2016:162; Özüdoğru, 2017: 145) ve içinde bulunduğu topluma karşı aidiyet duygusuna etkileriyle sağlığın psikolojik tarafı ile ilgilidir (Sheen ve Yekani ve Jordan, 2023: 2890; Türkan, 2021: 126).

Başörtüsünün psikolojik açıdan incelenmesi gereken bir diğer boyutu ise mahremiyet olgusudur (Tekin, 2022: 164). Örneğin hastaneye başvurmuş bir birey için hasta odası ya da tedavi süresince bulunulan alanın perde/paravan benzeri bir nesne ile kapatılması, uygun kıyafet alternatiflerinin hastane odasında barındırılması ve mahremiyetin korunmasının son derece önemli olduğu sosyal çalışmalar ile sabit iken (Özer, 2015:119; Rahman ve Lapum ve Prendergast, 2024:386; Sağlığım, 2019; Dermatology Advisor, 2021), başörtüsünün bu etkiyi arttıracak su götürmez gerçektir.

Özellikle Müslüman anlayışında mahremiyetin bir sembolü olan başörtüsü tarih içerisinde dünyanın çeşitli yerlerinde birçok defa yasaklamalar ya da zorlamalarla da gündeme gelmiştir (Tekin, 2022: 164). Geçmiş dönemlerde ülkemizde başörtüsü, oluşturduğu düşünülen mahremiyet etkisi sebebiyle “modernleşme ve bireyselleşmenin önünde bir engel olarak” görüldüğünden (Yüksel, 2022:168) “başörtülü öğrencilerin üniversite yönetiminin tutumuna bağlı olarak kampüse girebildiği durumlarda öğretim üyeleri tarafından dersten çıkarılmaları, sağlık ve sosyal hizmetlerden ve kütüphanelerden faydalanmalarının sınırlandırılması ve çeşitli akademik ve sosyal etkinliklerden dışlanmaları” gibi uygulamalara rastlanabilmektedir (Genç ve İlhan, 2012: 15). Sonuç itibarıyla başörtüsü kullanımının yaygın ve uyulması gereken bir norm olduğunu düşünen topluluklarda başörtüsü kullanmak kişinin topluma aidiyetini arttırarak pozitif etkilerde bulunabiliyorken, başörtüsünün pek görülmediği, abes ya da yanlış karşılandığı toplumlarda ise başörtüsü kullanımı toplumdan yabancılaşma ve dışlanmaya neden olabilmektedir.

Kadın bedeni, sayısız farklı açıdan nasıl olması gerektiği konusunda ortaya konulan sosyo-kültürel kodlar aracılığıyla toplum tarafından bir nevi sürekli kontrol mekanizmasına tabi tutulmaktadır (Bilgin, 2016: 239-240). Fakat kadın bedeninin nesneleştirilmesi başta İslamiyet olmak üzere birçok din tarafından doğru bulunmamıştır (Altıparmak ve Budak, 2021: 31; Balkanlıoğlu, 2014:75).

3. DİN

Günümüzde Yahudiler ve Hristiyanlar yalnızca ibadet etmek için havra ve kiliselere girerken başlarını örtmekte iken Müslüman kadınlara dışarı çıkarken başlarını örtmeleri emredilmektedir. Başörtüsünün/baş örtmenin geleneksel bir olgu olduğu gerçeğini de göz önünde bulunduran İslam, coğrafya ve tarihlere göre farklılık gösteren giyim kuşam pratiklerini belli bir tip ve model tayini ile sınırlandırmamış, belli başlı yasaklar belirleyerek Müslümanlara bunun dışında oldukça geniş bir yelpaze bırakmıştır (Uysal, 2004: 290).

3.1. ESKİ AHİT'TE (TEVRAT'TA) BAŞÖRTÜSÜ

“İbrahim uşağına, ‘Tarladan bizi karşılamaya gelen şu adam kim?’ diye sordu. Uşak, ‘Efendim’ diye karşılık verdi. Rebeka peçesini alıp yüzünü örttü” (Tekvin, 24/65). Tekvin, 24’te bahsi geçen Rebeka Hz. İshak’ın eşi Hz. Yakup’un annesidir. Bu ayetin açıklamasında farklı yorumlar mevcuttur. Kimilerine göre Rebeka başı açık yolculuk edip Hz. İshak’ı görünce Kenan illerindeki örtünme biçimiyle örtünmüş, kimi yorumlara göre ise geldiği Mezopotamya bölgesinin örtünme biçimi ile yolculuk etmiş, kimilerine göre de evlenince kullanılan örtüyü ifade edecek biçimde örtünmüştür (Görmez, 2001: 21). Bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Ortadoğu’da Hz. Musa devrinden 5-6 asır öncesinde bile kadınların peçe kullanması söz konusudur (Yasdıman, 2005: 37).

“Tamar’a, ‘Kayınbaban sürüsünü kırmak için Timna’ya gidiyor.’ diye haber verdiler. Tamar üzerindeki dul giysilerini çıkardı. Peçesini örttü, sarınıp Timna yolu üzerindeki Enayim Kapısı’nda oturdu. Çünkü Şela büyüdüğü halde onunla evlenmesine izin verilmediğini görmüştü” (Tekvin 38/13-14). Tekvin 29’da da Hz. Yakub’un Lavan’ın küçük kızı ile evlenmek isterken kandırılıp büyük kızıyla evlendirilildiği aktarılır. Bu peçe ve örtünün aldatmak ve gizlemek için kullanıldığına işarettir (Görmez, 2001: 22).

“[Musa daha sonra] Harun’un başına sarığı (amâme) sardı, [ardından da] Allah’ın buyurduğu üzere sarığın ön kısmına kutsal tacı, altın levhayı koydu.” (Levililer 8/9; Gaon, 2018: 1099). “Davut ağlaya ağlaya Zeytin Dağı’na çıkıyordu. Başı örtülüydü, yalınayak yürüyordu. Yanındaki herkesin başı örtülüydü ve ağlayarak dağa çıkıyorlardı” (II. Samuel 16/30). Bu ayetlerden de anlaşılacağı üzere Hristiyan inancından farklı olarak Yahudilikte erkeklerin de tanrıya boyun eğmelerinin göstergesi olarak başlarını örtmeleri gerekmektedir (Yılmaz, 2007: 132).

“RAB şöyle diyor: ‘Siyon kızları kibirlidir, burunları bir karış havada, göz kırparak geziyor, ayaklarındaki halhalleri şingirdatarak kırıttıyorlar. Bu yüzden onların başlarında yaralar çıkaracağım, mahrem yerlerini açacağım.’ O gün Rab güzel halhalleri, alın çatkılarını, hilalleri, küpeleri, bilezikleri, peçeleri, başlıkları, ayak zincirlerini, kuşakları, koku şişelerini, muskaları, yüzükleri, burun halkalarını, bayramlık giysileri, pelerinleri, şalları, keseleri, el aynalarını, keten giysileri, baş sargılarını, tülbentleri ortadan kaldıracak” (Yeşaya 3/ 16-23). Bu ayetler dönemin kadın kıyafetleri hakkında okuyucuya bir fikir sunmaktadır ve sayılan zinetlerin takılı olduğu bölgeleri yani kol, bacak, kulak, bel, el ve küpeleri ve burun halkalarını kapatacak şekilde başlarını örttükleri anlaşılmaktadır (Yasdıman, 2005: 41). Eski Ahit’te saç, gücün sembolü olarak geçerken Kur’an’da da benzer şekilde “insanı en güçlü yerinden yakalayıp cezalandırma”ktan bahseden ayette (Hud, 11/56) perçem kelimesi geçmektedir (Öztürk, 2008: 10).

“(Bana kahinlik edebilmeleri için Harun ve oğullarının) Başına sarığı sar, üzerine de kutsal tacı koy” (Çıkış 29/6). “Konuşmasını bitirdikten sonra yüzüne bir peçe taktı” (Çıkış 33/34). Bu örtü daha sonra Yahudilerin ibadet esnasında başlarını ve yüzlerini kapatmalarının kaynağını oluşturmuştur (Görmez, 2001: 21).

“Ey Babil, erden kız, in aşağı, toprağa otur. Ey Kildani kızı, tahtın yok artık, yere otur. Bundan böyle, ‘Nazik, narin’ demeyecekler sana. Bir çift değirmen taşı al da un öğüt. Çıkar peçeni, kaldır eteğini, baldırını aç, ırmaklardan geç. Çıplaklığın sergilenecek, mahrem yerlerin görünecek, öç alacağım, kimseyi esirgemeyeceğim” (Yeşaya 47/1-3). Başörtüsünün Yahudilikte sosyal statü ve de asilliğin göstergesi

olarak kullanıldığı yorumları mevcuttur ve bu pasaj bahsedilen yorumları destekler mahiyettedir. (Yasdıman, 2005; 52).

“(RAB kuraklığa ilişkin Yeremya'ya şöyle seslendi): Soylular uşaklarını suya gönderiyorlar. Sarnıçlara gidiyor, ama su bulamıyor, kapları boş dönüyorlar. Aşağılanmış, utanç içinde, başlarını örtüyorlar” (Yeremya 14/3). “De ki, ‘Egemen RAB şöyle diyor: İnsanları tuzağa düşürmek için herkese bilek bağı diken, her boyda baş örtüsü yapan kadınların vay başına! Kendi canınızı korurken halkımın canını mı tuzağa düşüreceksiniz” (Hezekiel 13/19)? Bu ayette sürgünde yalancı peygamberlik ve büyücülük yapan kadınlardan bahsedilmektedir. Yeremya ve Hezekiel’deki bu ifadeler Yahudilerde başörtüsü kullanımının yaygınlığına işaret etmektedir.

Başörtüsü, Yahudilerde saygınlık ve soyluluk emaresi (Tamar’ın örtüsü), iffet göstergesi (Rebeka’nın örtüsü), aldatma ve kandırma aracı (sosyal statü konusunda saygın görünme isteği ile örtünen fahişeler) ve kadının eşine aidiyeti (Rahel’in örtüsü) şeklinde dört farklı yorumla anılmaktadır (Görmez, 2001: 23). Öte yandan başörtüsünün Yahudi toplumunda Tevrat’tan çok daha önce yerleşmiş bir gelenek olduğu görülmektedir. Tevrat’ta bu gelenek tenkit edilmez, hatta kimi yerlerde onaylanır (Yasdıman, 2005: 55).

Yahudilikte başörtüsü daha sonraları Rabbiler tarafından daha farklı bir ihtimam ile anılsa da Eski Ahit’te hakkında net bir emir ya da yasak bulunmamakta ancak yukarıdaki pasajlarda da görüldüğü üzere “başı örtme” olgusunun Yahudi sosyal yaşamının bir parçası olduğu görülmektedir. Ne var ki 19. yüzyıl ve sonrasında gelişen seküler yaşam tarzının etkileriyle Yahudi kadınlarının büyük bölümü başörtülerini sadece sinagoglarda örtmeye başlamışlardır (Görmez, 2001: 23).

3.2. YENİ AHİT’TE (İNCİL’DE) BAŞÖRTÜSÜ

“Ama şunu da bilmenizi isterim: Her erkeğin başı Mesih, kadının başı erkek, Mesih’in başı da Tanrı’dır. Başına bir şey takıp dua ya da peygamberlik eden her erkek başını küçük düşürür. Ama başı açık dua ya da peygamberlik eden her kadın başını küçük düşürür. Böylesinin başı tıraş edilmiş bir kadından farkı yoktur. Kadın başını açarsa

saçını kestirsin. Ama kadının saçını kestirmesi ya da tıraş etmesi ayıpsa başını örtün. Erkek başını örtmemeli, o, Tanrı'nın benzeri ve yüceliğidir. Kadın da erkeğin yüceliğidir. Çünkü erkek kadından değil, kadın erkekten yaratıldı. Erkek kadın için değil, kadın erkek için yaratıldı ... Siz kendiniz karar verin: Kadının açık başla Tanrı'ya dua etmesi uygun mu? Doğanın kendisi bile size erkeğin uzun saçlı olmasının kendisini küçük düşürdüğünü, kadının uzun saçlı olmasının ise kendisini yücelttiğini öğretmiyor mu? Çünkü saç kadına örtü olarak verilmiştir" (1.Korintoslulara Mektup 11/ 3-15).

Çağdaş İncil tefsirleri bu bölümü anlamak için iki bin yıl öncesi Korint'inin sosyal yaşamına göz atmanın esas olduğunu vurgular. Nitekim o dönemde Korint'te kadınlar asilikle başlarını açıyor yahut fahişeler kendilerini güzel göstermek için saçlarından faydalıyor yahut lezbiyenler veya eşcinseller kendilerini asıl hissettikleri cinsiyete benzetmek adına saçlarını şekillendiriyordu. Bu durumda toplumda kim kadın, kim erkek anlaşılmayacak bir düzensizlik hakimdi. Pavlus Korint halkına kadınların bir mütevazılık göstergesi olarak başörtüsü kullanmalarını hem sosyal yaşam içerisinde hem de kilisede toplu yapılan ibadetlerde bir düzen sağlanabilmesi için gerekli görmüştür. Kaldı ki kadınların erkeğe bağlılıklarını da yaratılıştaki noksanlık değil aslında bir kayırılma olarak açıklarken erkeğin kadının üstünde hâkim olmasını kadına yönelik fedakârlık ve sorumluluk ile açıklamaktadır. Günümüz penceresinden bakıldığında başörtüsünün bir sembol olduğu, mühim olanın bu hiyerarşiye (İsa Mesih'in Tanrı Babasına, erkeğin İsa Mesih'e, kadının ise erkeğe boyun eğmesine) sadık kalma meselesi olduğu ifade edilmektedir (Nuroğlu, 2022: 354-355). Saçın kadın için bir nevi örtü olarak kabul edildiği ve cinsiyet ya da saçın boyunun çeşitli anlamları beraberinde getirdiği görülmektedir (Öztürk, 2008: 11).

Burada baş örtme direkt olarak kadının yaratılıştaki ikinci planda bulunma hali ile ilişkilendirilmektedir. Nitekim Hristiyanların İncil genelindeki tartışmaları ve uyuşmazlıklarını bu konu üzerinden ifade eden Görmez bu konuda dört farklı görüş aktarmaktadır (Görmez, 2001: 26-27): (1) Kitab-ı Mukaddes'i kültürler ve tarihler üstü kabul eden anlayış bu bölümü Pavlus'un kutsal ruh tarafından yönlendirilerek yazdığını belirtir. (2) Birinci maddeye zıt olarak, Kitab-ı Mukaddes'in yazıldığı dönemi yansıttığı ve o dönemle sınırlı kaldığı ve akabinde bu emirlerin de geçmişe

dair olduğu anlayışı. (3) İlk iki görüşün sentezini temsil eden kısmencilere göreyse başörtüsünün sebebi olan erkeğe boyun eğme evrensel, fakat başörtüsü tarihseldir, dolayısıyla farklı bir materyal ile de kadın başını örtebilir. (4) Alçakgönüllülük ilkesine sahip son görüş ise tanrının buyruğunu gelenek boyutuna indirmekten uzak durup geleneksel olan şeyi ilkeymiş gibi ele almaktadır.

3.3. KUR'AN-I KERİM'DE BAŞÖRTÜSÜ

Kur'an'da kadının örtünmesinin niteliğine ve biçimine ilişkin temel açıklamalar hımâr, cilbâb ve hicap kelimeleri üzerinden yapılır: “Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Dışarıda kalanlardan başka ziynetlerini g

östermesinler. Başörtülerini (حُمْر) yakalarının üzerinden bağlasınlar. Kocaları, babaları, kocalarının babaları, kendi oğulları, kocalarının oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, başka kadınlar, hizmetlerinde bulunan köleleri ve câriyeleri, cinsel arzusu bulunmayan erkek hizmetçiler, kadınların cinselliklerinin farkında olmayan çocuklar dışında kimseye süslerini göstermesinler. Yürürken, gizledikleri süsleri bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar. Ey müminler! Hepiniz Allah’a tövbe edin, umulur ki kurtuluşa erersiniz” (Nûr, 24/31).

Manadaki netlik dolayısıyla bazı müfessirler yukarıdaki ayeti açıklamaya girmezken (Mukatil bin Süleyman, 2006b: 155); klasik tefsircilerden Taberî ve modern dönem müfessirlerinden Sabunî tefsirlerinde ayetin “Kadınlar ırzlarını koruyacak ve örtecek şekilde giyinsinler, başörtülerini de (saçlarını ve boyunlarını kapayabilmek adına) yakalarının üzerine salsınlar.” manasına geldiğini belirtmişlerdir (et-Taberî, t.y.a; 1527; es-Sabunî, 1993: 226). Ebu's-Suud Efendi de cahiliye devrinde kadınların başörtülerini başlarının üzerine saldıktan sonra omuzlarının arkasına bıraktıklarını ve buradaki emrin başörtünün gerdanları ve boyunları örtecek şekilde göğüslerin üzerine sarkıtılması gerektiğini ifade ettiğini belirtmiştir (Ebu Suud Efendi, 2007b: 4273). Zemahşerî de konuyu aynı şekilde açıklar ve yaka ile kastedilenin direkt göğüs olabileceğini ekler, nitekim o dönemde kadınların yakaları genişti ve göğüslerinin bir kısmı ya da etrafı görünmekte idi (Zemahşerî, 2018: 736). Celaleyn tefsirine bakıldığında zaman da (1) baş, boyun ve göğüsleri başörtüsüyle örtmek ve (2) başın üzerinden

göğüslere kadar örtülen başörtüsüyle boyun ile beraber yüzü de örtmek şeklinde iki görüş olduğunu aktarılmaktadır (el-Mahalli, es-Süyuti, 2006d). Nitekim Razî de erkeklerin kadınların yüzüne bakabileceği konusundaki cevaz hükümlerine yer verir ve şehvetli bakış konusundaki ayırt ediciliği gündeme getirir (er-Razî, 1994b: 41-42). Ayette hitap peygamber eşlerine olsa da emirler mümin kadınları da kapsamaktadır. Mümin kadında aslolan hürriyet olduğundan dolayı cariyeler bu hitabın dışında kalmaktadır (Acarlıoğlu, 2018: 49).

“Tesettür ayeti” olarak da anılan ayette ise şu ifadeler yer almaktadır: “Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve müminlerin kadınlarına dışarı çıkarken üstlerine örtülerini (جَلَابِيب) almalarını söyle. Bu, onların (hür ve namuslu) bilinmelerini ve bundan dolayı incitilmemelerini daha iyi sağlar. Allah bağışlar ve merhamet eder” (Azhap 33/59). Ayette geçen “üstlerine örtü almaları” emrinden “mümin kadınlar evlerinden dışarıya çıktıklarında kıyafet hususunda cariyelere benzeyip de onlarla karıştırılarak toplum içerisindeki fasık kimselerin kötü bakışları ve tacizlerine uğramaktan kendilerini korusunlar” manası anlaşılmaktadır (et-Taberi, t.y: 1840). Nitekim ayetin sebab-ı nüzulü ile ilgili rivayetlerde şu bilgiler yer almaktadır: Medine’ye hicret eden muhacirler ensarın evinde yaşamaya başlamışlardı ve bunun sonucunda evler kalabalık hale gelmişti. Mümin kadınlar da bu sebeple geceleri tuvalet ihtiyaçlarını karşılamak üzere hurmalıklara gitmekteydiler. Geceleyin fasık kimseler ise cariyelerin peşine takılma adetleri ile sokaktaki kadınları gözetleyip taciz ediyorlardı. Bundan rahatsız olan kadınların durumu eşlerine, erkeklerin de Hz. Muhammed’e bildirmesiyle bahsi geçen ayet inmiştir (Mukatıl b. Süleyman, 2006b: 404; İbn Kesir, 1990a: 6602-6604).

Ayette geçen ‘cilbab’ kelimesi birçok tefsirde ‘dış kıyafet’ şeklinde açıklanırken; kimi tefsirlerde ‘dış kıyafetine ilaveten göz hariç bütün yüze de sarkıtılması gereken bir tür kıyafet’ olarak tarif edilmiştir (el-Mahalli, es-Süyuti, 2006: 315). Başörtüsünden daha büyükçe bir örtü şeklinde de tanımlanan cilbab bazı rivayetlerde ise ‘rida’ yani ‘elbise üzerine giyilen ikinci bir elbise’ şeklinde aktarılmıştır (Kurtubî, 2002: 187). Cilbab kelimesini Mukatıl bin Süleyman tefsirinde ‘başörtüsünün üzerindeki yüz örtüsü’ yani ‘kına’ olarak açıklamaktadır (Mukatıl b. Süleyman, 2006b: 403). İbn Abbâs’ın rivayetinde geçtiğine göre ise başörtüsü ve de rida manasına gelmektedir (Firuzabadi, 2016b: 288).

Son olarak ayetin, “Bu, onların tanınıp bilinmelerini ve bundan dolayı incitilmemelerini daha iyi sağlar.” kısmındaki ‘tanınma’, hür kadının kimliğinin tanınması değil cariye olmayıp hür olduğunun anlaşılması ve böylece kimsenin kendisine sataşma ve karşı gelme hakkının olmaması anlamındadır (Kurtubî, 2002: 188).

“Peygamberin hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde (حِجَاب) arkasından isteyin. Böyle davranmanız hem sizin kalpleriniz hem de onların kalpleri için daha temizdir...” (el-Azhap 33/53). Ayetin manası açık olduğundan birçok tefsirde açıklama minvalinde pasajlar bulunmayıp (el-Mahalli, es-Süyuti, 2006a: 313; er-Razî, 1994a: 286; Mukatil bin Süleyman, 2006b: 400; et-Taberî, t.y.a: 1837; İbn Kesîr, 1990a: 6576; Firuzâbâdî, 2016b: 284) istenilen şeylerin dünyevi ihtiyaçlar için kap kaçak mı yoksa Kur'an sahifesi ya da fetva gibi dini mahiyetteki konular mı olduğu tartışılmış netice itibari ile istenilen şey ne olursa olsun usulün perde (حِجَاب) arkasından istemek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ve devamında bu hükmün tüm mümin hanımları da kapsadığı, onların ses ve bedenlerinin de avret sayıldığı belirtilmiştir (Kurtubî, 2002: 164).

“Ancak onlara (yani Peygamberin hanımlarına) ne babaları ne oğulları, ne kardeşleri, ne kardeşlerinin oğulları ne kızkardeşlerinin oğulları, ne kadınları ve ne de ellerinin altında bulunan (köle)leri hakkında bir günâh yoktur, (bunlara karşı örtünmeleri gerekmez. Ey Peygamberin hanımları) Allah'tan korkun, şüphesiz Allah her şeyi görmektedir” (el-Azhap 33/55). Ayetin nüzul sebebi, hicab ayetinin (33/53'ün) nazil olmasından sonra kadınların eşleri ve babalarının, “Biz de mi perde arkasından konuşacağız?” diye sormalarıdır (Kurtubî, 2002: 170). Bu ayet için bazı tefsirlerde Nur Suresi 31. ayete atıfta bulunulur ki, bu ayet Nur Suresi'ndeki örtünme emrinin bir bölümünü oluşturur; mahremlerin hepsi Nur Suresi'ndeki ayette sayılmaktadır (İbn Kesîr, 1990a: 6578). Kimi tefsirlerde ise ayetin açıklığından ötürü “elleri altındaki” (cariye-köleler) dışında konumuzun öznesi olan “hicap-perde olmaksızın konuşma” konusunda bir açıklamaya yer verilmemiştir (el-Mahalli, es-Süyuti, 2006a: 3315-316; Mukatil bin Süleyman, 2006b: 402). Taberî tefsirinde ise bu sayılan kişilere karşı müminlerin annelerinin örtünmeleri gibi bir sorumluluklarının olmadığı açıklanmaktadır (et-Taberî, t.y.a: 1838). Son olarak Fahreddin Razî ayetin tefsirini

yaparken “perde arkasından isteme” emrinin erkeğe geldiğini lakin bunun ancak kadının örtünmesi ile mümkün olduğunu ve erkeklerin de kadınların başlarını açmaktan nehyedildiklerini belirtmektedir (er-Razî, 1994a: 288).

İçinde hicab kelimesi geçen bir diğer ayet ise şudur: “(Ey Muhammed!) Kitap'ta (Kur'an'da) Meryem'i de an. Hani ailesinden ayrılarak doğu tarafında bir yere çekilmiş ve onlarla arasında bir perde (حِجَاب) germiştin. Biz ona Cebrail'i göndermiştik de ona tam bir insan şeklinde görünmüştü” (El-Meryem 19/17). Ayette geçen hicab-perde ile kastedilen şey hakkında, Hz. Meryem'in sakın bir yer aradığı, hayızdan yıkanmak için perde ile kapalı bir yere geçtiği, susayıp su aramak için dışarı çıktığı... şeklinde bazı görüşler aktarılmıştır (er-Razî, 1993:306-307; el-Mahalli, es-Süyuti, 2006d: 326). Ailesinden gizlenmek için gerçek bir perde gerdiği de nakledilmektedir (et-Taberî, t.y. e: 1305; İbn Kesîr, 1985: 5126). Öte yandan, ayette “hicab” kelimesi ile anlatılan şeyin – tıpkı Sâd, 38/32' de olduğu gibi – dağ/cebel olduğu görüşü de vardır. Öyle ki Hz. Meryem'in ailesiyle arasına perde olacak şekilde yani birbirlerini ve yaşadıkları yeri görmeleri mümkün olmayacak şekilde bir dağı aldığı da söylenmektedir (Mukatil bin Süleyman, 2006c: 526-527). Sonuç olarak, her ne kadar 19/17'de “hicab” kelimesi geçse de bunun bu araştırmanın konusu olan başörtüsü ile ilgisi hayli tartışmalıdır.

Başörtüsü ile ilgili gündeme sıkça gelen bir diğer ayetin meali ise şu şekildedir: “Evlerinizde oturun. Önceki cahiliye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi siz de açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekâtı verin. Allah’a ve Rasûlüne itaat edin. Ey Peygamberin ev halkı! Allah sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor” (el-Azhap, 33/33). “Zaruri ihtiyaçlar dışında evlerinizden çıkmayın” şeklinde anlaşılan ilk hitaptan sonra konumuzla direkt alakalı “İlk cahiliye devrinde olduğu gibi açılıp saçılmayın.” emrinden anlaşılan şudur: Cahiliye devrinde kadınlar toplumda erkeklerin arasında gezinirlerdi yani “açılıp saçılmayın” cümlesi “erkeklerin arasında gezinip kırıtarak yürümeyin” şeklinde anlaşılmıştır. Nitekim cahiliye devrinde kadınların evlerinden çıktıklarında bu fiillerle işgal ettikleri belirtilmektedir. Öte yandan Mukatil bin Hayyan’dan nakledildiğine göre “cahiliye açılıp saçılması” başörtüsünü başlarının üzerine atıp öylece bırakmaktır. Bu durumda gerdan, küpe, boyun açıkta kalmakta ve görülmekte idi. Mümin kadınlara yapılan hitapta bundan kaçınmaları emredilmektedir (İbn Kesîr, 1990a: 6518-6535; el-Mahalli, es-Süyuti,

2006a: 298). İmam Taberî ise tefsirinde, “Evlerinizde oturun, eski cahiliye devrindeki gibi açılıp saçılmayın” emrinden; “Güzelliklerinizi erkeklere açıp göstermeyin” mesajının anlaşıldığını belirtmektedir (et-Taberî, t.y a: 1824). Mukatil b. Süleyman da “Evlerinizde oturun” emrinden “hicaptan çıkmayın” emrinin anlaşıldığını belirtmiş ve teberrüc yani kadının başörtüsünü çıkarması sebebiyle küpe ve gerdanlığını göstermesinin iffete aykırı bir tutum olarak ifade edildiğini söylemiştir (Mukatil b. Süleyman, 2006b: 386).

Kurtubî tefsirinde ise “evlerinizde oturun” emri irap bakımından incelenmiş ve ardından “ilk cahiliye” ile kastedilen dönemin ne zamana tekabül ettiği tartışılmıştır. Öyle ki “Hz. Âdem ile Hz. Nuh devri arası mı yoksa Hz. Nuh ile Hz. İdris arasındaki zaman dilimi mi veyahut Hz. Davut ile Hz. Süleyman dönemleri mi?” şeklinde birçok görüş bulunmakla beraber bütün bu dönemlerin ortak özelliği toplumsal hayatın pek de iyiye gitmediği ve kadınların genel itibarıyla erkeklere kendilerini çok rahat giysilerle arz etmeleridir. Ayette salınarak ve güzelliklerini açığa çıkarıp dikkat çekecek biçimde kendilerinden önceki kadınlardan farklı hareket etmek kastedilmektedir ki emredilen şey de zaruri ihtiyaçlar dışında mümin hanımların (özelinde müminlerin annelerinin) evlerinde oturmaları, dışarı çıkmaları durumunda ise kendilerindeki bu güzellikleri gizleyerek yahut süslenmeyi terk ederek dışarı çıkmalarıdır (Kurtubî, 2002: 96-100). Son olarak Fahrüddin er-Razi Tefsir-i Kebir’inde ‘eski cahiliye’ ile Hz. Nuh zamanında olanların kastedildiğini açıklamaktadır (er-Razî, 1994a: 260).

“Artık evlenme ümidi beslemeyen, hayızdan ve doğumdan kesilmiş yaşlı kadınların zinetlerini göstermeksizin elbiselerini (ثِيَاب) çıkarmalarında kendileri için bir günah yoktur. Ama yine sakınmaları onlar için daha hayırlıdır. Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir” (En-Nûr 24/60). Bu ayetteki “ثِيَاب” = “elbise” kelimesini birçok müfessir başörtü üzerine örtülen örtü ya da manto gibi anlamışlar ve iffetli davranabilirlerse ve genç kadınlar gibi örtünmeye güç yetirebilirlerse bunun kendileri için daha hayırlı olduğunu ifade etmişlerdir. Yaşlı kadınların başörtüsü ve gömlekle namahremlerinin yanında durabilecekleri görüşü de aktarılır (İbn Kesîr, 1986: 5965). Ek olarak süsten uzak durmak şartı da zikredilir (Kurtubî, 2001: 476; Mukatil bin Süleyman, 2006b: 169; et-Taberî, t.y.a: 1545; el-Mahallî, es-Süyuti, 2006d: 603).

Kur'an'da tesettür konusu ile ilgili bir diğer tema da Hz. Âdem ve Havva kıssası bağlamında ele alınan “avret ve çıplaklık” konusudur: “Ey Âdem! Sen ve eşin cennette kalın. Dilediğiniz yerden yiyin. Fakat şu ağaca yaklaşmayın. Yoksa zalimlerden olursunuz. Derken şeytan kendilerinden gizlenmiş olan avret yerlerini açmak için onlara vesvese verdi ve dedi ki: “Rabbiniz size bu ağacı ancak melek olmanız ya da (cennette) ebedî kalacaklardan olmayasınız diye yasakladı” (El-Araf 7/19-20). Bu ayetten anlaşılan Hz. Âdem ile Havva'nın o zamana kadar ne kendi avret yerlerini ne de birbirlerinin avret yerlerini göremedikleridir. Onların elbiselerinin bir nur ya da tırnak kemiği cinsinden olduğu da aktarılmaktadır. Avret mahallini açmak çok büyük günahlardandır ve öteden beri ayıplanan ve kınanan fitratla alakalı bir mevzudur (Zemahşerî, 2017: 820).

“Bu suretle onları kandırarak yasağa sürükledi. Ağaçtan tattıklarında kendilerine avret yerleri göründü. Derhal üzerlerini cennet yapraklarıyla örtmeye başladılar. Rab'leri onlara, ‘Ben size bu ağacı yasaklamadım mı? Şeytan size apaçık bir düşmandır, demedim mi?’ diye seslendi” (El-Araf 7/22). Bahsi geçen cennet yaprağının cennetteki incir ağacı yaprakları olduğu çeşitli tefsirlerde açıklanmıştır (Mukatil, 2006c:15; Zemahşeri, 2017: 824). Kurtubî’de ise beyaz çiçeklerle kapalı olan avret yerlerinden geri çekilen çiçeklerin el ve ayaklarda tırnak olarak kaldığından bahsedilmektedir (Kurtubî, 1998: 303).

“Biz de şöyle dedik: “Ey Âdem! Şüphesiz bu (İblis), sen ve eşin için bir düşmandır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın; sonra mutsuz olursun. Şüphesiz senin için orada aç ve çıplak kalmak yoktur. Orada ne susuzluk çekersin ne de güneş altında kalırsın”. Nihayet şeytan ona vesvese verip şöyle dedi: “Ey Âdem! Sana ebedîlik ağacını ve yok olmayan bir saltanatı göstereyim mi”? Bunun üzerine onlar (Âdem ve eşi Havva) o ağacın meyvesinden yediler. Bu sebeple ayıp yerleri kendilerine göründü ve cennet yaprağından üzerlerine örtmeye başladılar. Âdem Rabbine isyan etti ve yolunu şaşırdı” (Ta-Ha 20/117-121). Birçok tefsirde yukarıdaki ayetler için özel açıklamalar yapılmamıştır, çünkü ayetler nettir. Nasıl ki aç ve susuz kalmak anıldıysa giysi ve güneşte yanmak ve çıplaklık bir arada zikredilmiştir (et-Taberî, t.y.e: 1369; el-Mahalli, es-Süyuti, 2006d: 414; İbn Kesîr, 1985: 5276; es-Sabunî, 1993: 55). Birçok tefsirde de aynı kıssanın anlatıldığı Âraf suresine atıf bulunmaktadır (Ebu Suud Efendi, 2007a: 3997).

“Ey Âdemoğulları! Size avret yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek elbise verdik. Takva elbisesi var ya, işte o daha hayırlıdır. Bu (giysiler), Allah’ın rahmetinin alametlerindendir. Belki öğüt alırlar (diye onları insanlara verdik)” (El-Araf 7/26). Bu ayet-i kerime Sakif, Beni Amir b. Sa’sa, Huza’a, Beni Müdlic ve Abdi Menatın oğulları Amir ile Haris hakkında inmiştir. Öyle ki onlar günah işledikleri elbiselerle Kabe’yi tavaf edemeyeceklerini söyleyip çıplak halde tavaf etmekte ve kadınlar da gece tavaf etmekteydiler, daha sonra bu ayet nazil olmuştur (Mukatil, 2006c: 15; Taberî, t.y.c: 640). Allah-u Teala’nın kulları için avret yerlerini örtecek elbise ile süslenecekleri elbise şeklinde iki tür elbise indirdiğini ifade eden ayetin anlatmak istediği şeyin takva elbisesinin hayrı olduğunu Zemahşerî de ifade etmektedir (Zemahşerî, 2017: 826). Kimi kaynaklarda yer alan ve bu ayette geçen libasın bir buyruk olmaktan çok Rahman’ın bir lütfu olduğu görüşü diğer görüşe göre tercih edilmeyen bir görüştür (Kurtubî, 1998: 305).

“Ey Âdemoğulları! Avret yerlerini kendilerine açmak için, elbiselerini soyarak ana babanızı cennetten çıkardığı gibi, şeytan sizi de saptırmayın. Çünkü o ve kabilesi onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz şeytanları iman etmeyenlerin dostları kılmışsınız” (El-Araf 7/27). Taberî tefsirinde ayıp yerleri örten elbise ile müferreh yaşantı ile süslenilen elbiseleri; takva örtüsü ile de kıyafetleri bir arada açıklamış ve kıyafetlerin avret yerini örtmesinden daha hayırlı olanın Allah’a karşı takvalı kul olmak ve yasaklardan kaçınmak olduğunu ifade etmiştir (Taberî, t.y. c: 638).

“Tesettür” ve “giysi” konusu ile ilgili diğer ayetler ise şunlardır: “Allah size evlerinizi huzur ve dinlenme yeri yaptı. Hayvanların derilerinden gerek göç gününüzde gerek ikamet gününüzde kolayca taşıyacağınız evler; onların yünlerinden, yapağlarından ve kıllarından bir süreye kadar yararlanacağınız ev eşyası ve geçimlikler meydana getirdi. Allah yarattıklarından sizin için gölgeler yaptı ve dağlarda da sizin için barınaklar var etti. Sizi sıcağın koruyacak elbiseler ve savaşta sizi koruyacak zırhlar verdi. Böylece Allah, Müslüman olasınız diye üzerinizde olan nimetini tamamlıyor” (en-Nahl 16/80-81). Abdullah b. Abbas açıklığından dolayı bu ayeti tekrar açıklamaya gerek görmemiştir (Firuzabadî; 2016a, 132-133). Tıpkı İbn Abbas gibi açıklamaya gerek görmeyen müfessirler çoğunluktadır (el-Mahalli, es-Süyuti, 2006d: 148; İbn Kesir 1989: 4552; Taberî, t.y. d: 1168). Mukatil b. Süleyman

ise bu ayetin tefsirinde Enbiya suresi 80. ayete vurgu yapmakla yetinir (Mukatil bin Süleyman, 2006c: 410).

“Davud'a, sizin için, giyecek/zırh yapma sanatını (صَنْعَةُ لَبَاسٍ) öğrettik ki, savaşlarınızda sizi korusun. Şimdi siz şükrediyor musunuz” (el-Enbiya 21/80)? Ayette geçen “san’atü lebus” demirden zırh yapma sanatıdır (Mukatil bin Süleyman, 2006b: 72; et-Taberî, t.y.e: 1405; Firuzabadî, 2016a: 449; İbn Kesîr, 1985: 5356). Nitekim ilk zırh yapan kişi de Hz. Davut’tur (Zemahşerî, 2018: 470).

“Zülkarneyn güneşin doğduğu yere ulaşınca, onu kendileriyle güneş arasına örtü (سِتْر) koymadığımız bir halk üzerine doğar buldu” (El-Kehf 18/90). Burada “örtü” (سِتْر) olmaması ile kastedilen, bahsedilen bölgede herhangi bir bitki örtüsü ya da güneşi engelleyecek bir şeyin olmamasıdır (İbn Kesir, 1985: 5078; Firuzabadî 2016a: 296). el-Keşşaf adlı tefsirde ise bahsedilen şeyin binalar olduğu, bu toplumun gündüz tünel ve dehlizlerde yaşayan güneş batınca dışarı çıkan zenciler olduğu aktarılmaktadır (Zemahşerî, 2018: 120). Farklı bir görüş ise burada “örtü” ile kastedilenin kıyafet olduğudur: Bahsi geçen halk kıyafet giymeyip hayvanlar gibi çıplak dolaşmakta olan ekvatora yakın beldedeki zencilerdir (er-Razî, 1993: 254).

“Geceyi (sizi örten) bir elbise (لَبَاسٍ) yaptık” (en-Nebe 78/10). Ayette, gecenin barındırdığı karanlığın ve zulümâtın yanı sıra huzur ve sükun anı olduğunu anlatmak için “elbise” (لَبَاسٍ) tabiri kullanılmıştır (İbn Kesîr, 1990b: 8253; el-Mahalli, es-Süyuti, 2006: 533; et-Taberî, t.y.d: 2708; Kurtubî, 2003: 335; Ebu Suud Efendi, 2007a: 5706). Örtünün ya da kıyafetin insanı çevresel faktörlerden (örneğin soğuktan, yağışlardan ya da tozdan) koruduğu gibi gecenin de hayır ve şer birçok şeyi örtecek şekilde kulların üzerine giydirildiğinden bahseden bu ayeti Mukatil bin Süleyman “Onlar sizin elbisenizdir (لَبَاسٌ), siz de onların elbisesisiniz (لَبَاسٌ).” (el-Bakara, 2/187) ayetine benzetmektedir (Mukatil bin Süleyman, 2006d: 339). Nitekim “libas” kişinin sarındığı şeydir ki gece de insanı bürüyüp sardığından dolayı libas olarak ifade edilmiştir (er-Razî, 1995: 416; Firuzabadi, 2016c: 571).

“Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar sizin elbisenizdir (لَبَاسٌ), siz de onların elbisesisiniz (لَبَاسٌ).” (el-Bakara, 2/187) ayetinde eşlerin birbirinin elbisesi olmasıyla kastedilen şeyin eşlerin birbiriyle sükûn bulması olduğu anlaşılmaktadır (Mukatil, 2006a: 156; İbn Kesir, 1988: 728). Öte yandan eşlerin birbirine sarılmasının bir kinayesi olarak elbise terimi kullanılmıştır (el-

Mahalli, es-Süyuti, 2006b:173; et-Taberi, t.y b: 139). İmam Kurtubî ise eşlerin birbirini haram olan şeylere karşı (kıyafetin insanı dış etkenlerden koruduğu gibi) koruma anlamı sebebiyle libas kelimesinin kullanıldığı sonucuna varmaktadır (Kurtubî, 1997: 588; Ebu Suud Efendi, 2006: 532).

“Ey Âdemoğulları! Her mescitte ziynetinizi takının (güzel ve temiz giyinin). Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez” (El-Araf 7/31). Bu ayet avret yerinin örtülmesinin gerekliliğine delil olarak gösterilen ayettir (Kurtubî, 1998: 318). Bunun yanında ayette geçen “namaz kılınacağı zaman zînetlenmek” ifadesinden kastın güzel koku sürmek, misvak kullanmak, beyaz elbise giymek gibi hususlar olduğu belirtilmiştir (İbn Kesîr, 1984: 2935).

“De ki: ‘Allah’ın, kulları için yarattığı zineti ve temiz rızkı kim haram kılmış?’ De ki: ‘Bunlar, dünya hayatında mü'minler içindir. Kıyamet gününde ise yalnız onlara özgüdür.’ İşte bilen bir topluluk için âyetleri, ayrı ayrı açıklıyoruz” (El-Araf 7/32). Taberî’nin ifadesine göre Allah’ın bu dünyada hem inananlara hem inanmayanlara rızık olarak sunduğu güzel elbiselerle giyinip süslenmek ahirette yalnızca müminlerin nimeti olacaktır (Taberî, t.y.c: 642). “Hayvanları da yarattı. Onlarda sizin için bir ısınma ve birçok faydalar vardır. Hem de onlardan yersiniz.” (En-Nahl 16/5) ayetinde ısınma olarak geçen faydanın hayvanların kılları, tüyleri ve postlarından yapılan elbiseler olduğunu belirten müfessirler mevcuttur (Taberî, t.y. e: 1132; Mukatil bin Süleyman, 2006c: 382; Zemahşerî, 2018: 934).

3.4. HADİS-İ ŞERİFLERDE BAŞÖRTÜSÜ

Kıyafetle ilgili hadislerin içinden bazıları başörtüsü ile ilgilidir: “Rasulullah (s.a.v.) kadın gibi giyinen erkeğe ve erkek gibi giyinen kadınlara lanet etmiştir” (Ebu Dâvud, Libas, 269). Benzer bir hadis de Buhari ve Tirmizi’de olmakla birlikte bu hadis-i şerif oldukça ünlüdür. Nitekim iki insan cinsinin de kendi fitratı üzerine olması esastır ve buna uymayanlar Hz. Muhammed tarafından lanetlenmiştir (Köktaş, 2016: 291). Ayrıca Azhap 59 ve Nur 31 ayetlerinin açıklamasında Hz. Aişe’den rivayetle ayet nazil olduğunda kadınların dış giysilerini ya da en kalın kıyafetlerini ikiye parçalayıp birisiyle başörtüsü yaptıkları nakledilmektedir (Ebu Dâvud, Libas, 270). Mevdudi

cilbab ayetiyle birlikte kadınların nikab giymeye başladıklarını ve mahremsiz yolculuğa çıkmadıklarını belirtir (Mevdudi, 1972: 360).

Başörtüsünün kullanım şekli ile alakalı bir hadis ise şöyledir: “Ümmü Seleme’den rivayet edildiğine göre, bir gün kendisi başörtüsünü bağlarken Hz. Muhammed onun yanına girmiş ve şöyle buyurmuştur: Bir sefer başına ve boğazına dolayıver kafidir. Erkeklerin sarık sardıkları gibi baş örtüsünü birkaç kat sarıp dolama” (Ebu Dâvud, Libas, 275).

Peygamber (s.a.v.) bir bayram günü namazgaha çıktı ve yalnız iki rekât namaz kıldırıp ondan evvel de sonra da hiçbir namaz kılmadı. Sonra (yanında Bilal olduğu halde) kadınların bulundukları tarafa geldi de onlara sadaka vermelerini emretti. Bunun üzerine kadınlar küpelerini, gerdanlıklarını sadaka olarak vermeye başladılar” (Buhârî, Libas, 97). Bu hadisten anlaşıldığı üzere kadınlar küpe ve gerdanlık türünde ziynetler takmaktaydılar.

Kur’an’daki hicap ayetlerinden çok önce başörtüsü kullanan cahiliye kadınlarının olduğu bilinmektedir (Yılmaz, 2009: 336; Savaş, 2019: 180; Ay, 2001: 15). “Peki öyleyse neden örtünme ayetleri gelmiştir?” sorusuna Yılmaz, Medine’deki münafıkların Hendek savaşı sonrası Mekke müşriklerinin mağlubiyeti ile etkilenip Müslümanları rahatsız etmeleri neticesinde peygamber ailesinin örnekliği ve önderliğinde erdemli bir sosyal hayat tesis edilmesi için cevabını vermektedir (Yılmaz, 2009: 336). Bu konuda bir başka yaklaşım ise örtünme ayetlerinin, cahiliye devrinde örtünme konusundaki gevşeklik ve ciddiyetsizlik ve yine toplum içinde özellikle teşhir için açılma gibi hususlar için bir uyarı mahiyetinde geldiği yönündedir (Okumuş, 2020:169). İslâm’da esas olan Müslüman kadın ve erkeğin iffet ve vakarını korumaktır ve bunun en pratik yansıması da örtünmedir. Müslümanların kadın olsun erkek olsun üzerine düşen fitneye, şüpheye ve tahrike sebep vermeyecek, iffeti gözetecek, İslâm dinini insanlara sevdirecek biçimde giyinmektir (Böke, 2017: 40). Öte yandan genel çerçevede kadının el ve yüz haricinde vücutlarını örtmeleri gerektiği yönünde ittifak mevcuttur (Topaloğlu, 1966: 173; Karaman, 2008: 405). Kadın olgusunu Cahiliye ve İslamiyet bağlamında ele alan Öztürk kadının toplum içerisinde güzellik, çekicilik, evlilik, aşk, cinsellik gibi fitneye sebep bir noktada iken söz anneye gelince merhamet,

vefakarlık, cefakarlık gibi konuların gündeme geldiğini ve bunun İslam dahil diğer toplum ve dinler için de geçerli olduğunu belirtmektedir (Öztürk, 2017: 128). Ateş'e göre de Peygamber döneminde kadına saygı duyulan bir boyut mevcutken daha sonra eski kültürlerin hortlamasıyla toplumda kadına dair kalıp yargılar yeniden oluşmuştur (Ateş, 2000: 384).

Afrika'dan Amerika'ya, Avustralya'dan Doğu Hint adalarına kadar dünyanın pek çok farklı yerinde saçlarla ilgili ilginç inançlar mevcuttur. Saçın ruhani bir gücü olduğuna, kesilirse bu gücün kaybolacağına yahut saç kesim tarzlarının kutsiyetine dair birbirinden farklı birçok ritüel vardır. Kimileri saçını dini bakımdan kısaltır ya da kazıtırken kimileri ise inancı sebebiyle saçları uzatmayı türlü işkence ve baskılara rağmen sürdürmüştür. Örtülmesi emredilen saç unsuru Yahudilikte Rabbiler tarafından uzun hali güzelliği arttırıcı bir unsur olarak açıklanır ve evli kadınların saçlarını eşarp, peruk ya da türbanla örtmeleri emredilirken, Yeni Ahit'te güzellik emaresi olarak görülen saç kadının erkeğe aidiyetini gösterirken, erkeğin saçının örtmesi yahut uzun saçlı olması onun hakirliğine işaret eder (Öztürk, 2008: 8-11).

Kuran-ı Kerîm'de ise direkt saçla ilgili bir ifade geçmemektedir lakin İslam alimleri saçı örtülmesi gereken diğer güzellik unsurları ve zinetleri arasında saymışlardır. Başörtüsü takmamanın adetlere saygısızlık sayıldığı bir toplumda hicap ayetlerinin kadının iffetini korumasını emrettiği, bunu da zinetlerini göstermeyerek yapacağı, akabinde bunun yolunun da başı örtmek olduğu anlaşılmaktadır. "Baş örtme konusu da İslâm'ın inanç esaslarına değil uygulamaya ilişkindir; baş örtüsü takmamak hiçbir dönemde kişiyi dinden çıkaracak bir davranış gibi yorumlanmamış, daha çok takva ve dindarlık düzeyi açısından değerlendirilmiştir. Dolayısıyla baş örtme buyruğunun inanç esasları ile alakalı olmayıp başını örtmeyenler dinden çıkmış sayılmazlar. Kur'an'da başörtüsü emri bulunmadığı yönünde zorlama yorumlar yapmak yerine bunun imanla değil yükümlülükler alanıyla ilgili bir mesele sayıldığını belirtmekle yetinmek daha doğru ve metodolojik bakımdan da daha tutarlı olacaktır (Apaydın, 2011: 540). Mustafa Öztürk ise konuyla ilgili şunları ifade eder: Her fırsatta eşitliği ve sosyal adaleti vurgulayan İslam'ın eziyet ve taciz konusunda sadece hür kadınlara çözüm sunması ve cariyeler için herhangi bir iyileştirme ortaya koymaması meselesine nüzul dönemi hesaba katıldığında (ki o dönem kölelik sistemi bir çırpıda

ortadan kaldırılamayacak derecede köklü bir sistemdir) Kur'an'ın (mevcut örfi hukuka uygun) hükmü gayet makuldür. Kur'an sosyokültürel olguya dayanan meta-historik bir kitap değil ilahi iradenin tarih ve olguya anında müdahalesi ile somutlaşan bir kitaptır (Öztürk, 2001: 76). Bir başka görüşe göre ise tesettür yalnızca din, ahlak, estetik kaygı ve korunma amacıyla ilgili değil, köleci toplum yapısıyla da ilintili sosyoekonomik bir fenomen olarak anlaşılmaktadır (Korkmaz, 2020: 65).

4. EĞİTİM ve SİYASET

Genellikle dinselikle ilişkilendirilen ve fakat pek çok farklı konuyla da bağlantılı olarak başörtüsü derin tarihiyle ve kadim tartışmalarla günümüze taşınmıştır (Yaldız ve Alptekin, 2017: 7-8). Bu bölümde, dünyanın dört bir yanında eskimeden gündemde kalmaya devam eden başörtüsü konusunda eğitim ve siyaset bağlamında yapılan tartışmalara yer verilecektir. Türkiye’de geçmişte eğitim kurumlarında başörtüsü konusunda kısıtlama ve yasaklamalara başvurular gerekçe olarak Türkiye Cumhuriyeti anayasasında yer alan laiklik ilkesine vurgu yapmışlardı (Cihangiroğlu, 2019: 23; Şişman, 2011: 35). Laiklik ilkesinin cumhuriyetin ilk yıllarında eğitim ve eğitim gören kadın olgularıyla pratikleştirildiği süreçte başörtülü kadının Osmanlı’yı hatırlattığı şeklindeki bir toplumsal hafıza mevcuttur. Bu ideoloji içerisinde ataerkil toplum yapısının kadın üzerindeki baskıcı tavrı neticesinde kadının bir nevi köleleştirildiği ve kadınların hür iradeleri dışında (tarikât, cemaat vb. gibi) birtakım sosyal kontrol mekanizmaları sebebiyle örtündükleri, bunun da laiklik ilkesi ve felsefesiyle tamamen zıtlık barındırdığı ve bir tehdit unsuru haline geldiği düşüncesi mevcuttur (Cizreli, 2015). Fakat buradaki handikap laikliğin devletin her türlü dine eşit uzaklıkta durması anlamının çok dışına çıkarak İslâm dinine mensup şahısların dini aidiyetlerinin kamu alanında görünür biçimde var olmasının yasaklanması yönünde adeta yeniden tanımlanmasıdır (Gedikoğlu, 2018: 143).

Türkiye’de başörtüsü sebebiyle eğitim hakkı kısıtlama ve yasağının tarihi 1960’lara dayanmaktadır (Benli, 2011: 11). Kimi kaynaklarda ilk başörtüsü yasağına maruz kalanlar arasında Nesibe Bulaycı gibi isimler geçmektedir. Fakat bu isimler bu yasağı kabul ederek dersleri almaya devam ettikleri için gündemde yer almamışlarken;

1968 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde derslere alınmaması ile Hatice Babacan (Cihangiroğlu, 2019: 20), başörtüsü kullanması sebebiyle 1964 yılında mezuniyet töreni sırasında birincilik konuşmasına izin verilmeyen Gülsen Ataseven (Benli, 2011:11; Yeni Şafak, 2025) gibi isimler öne çıkmaktadır. Başörtülü öğrencilerin eğitim hakları için ortaya koydukları mücadele yıllar içerisinde devam ederken (Şanlı ve Coşğun, 2020: 387) 1977 yılında ve sonrasında liselerde öğrenciler disiplin kuruluna çıkarılmış ve 80’li yıllarda ise Yüksek Öğretim Kurumu Kanunu’na Kılık Kıyafet ve Görünüm başlığıyla yeni bir bent (7/h) ilave edilmiş, 1989-1990 yıllarında bu kaldırılmış, 1995 yılında yönetmeliğe Ek 23. Maddesi eklenerek kıyafet konusu okul yönetmeliği inisiyatifine bırakılmış ve bulunduğu okulda disiplin yasağı gelen öğrencilerin başörtüsüyle devam edebilmeleri için uygun başka bir okula nakillerine imkan tanınmış, 1996 yılında Hacettepe Tıp ve Cerrahpaşa Tıp Fakültelerinde yasak gelmiş, Cerrahpaşa Tıp’ta öğrenciler sınavdan atılmış, Ankara üniversitesinde ise kayıt sırasında başörtülü fotoğraflar kabul edilmeyerek öğrencilerin kayıt işlemi gerçekleştirilmemiştir (Benli, 2011).

90’lı yılların sonuna doğru 28 Şubat darbesiyle birlikte Türkiye’nin birçok üniversitesinde başörtüsü yasağı gündeme oturmuş durumda iken eğitim hakkı elinden alınan öğrenciler “öğrenci kimlikleri ve dini kimliklerinin temsili minvalindeki başörtüleri”nden vazgeçmeyerek ve oturma eylemi gibi pek çok mücadele örnekleri göstererek idealist bir direniş sergilemişlerdir (Şanlı ve Coşğun, 2020: 382). Başörtüsü “siyasi simge” olduğu gerekçesiyle yasaklanmak istenmiş (Göçgün ve Kaya, 2023: 336-337; Arat, 1998: 123) ve laik devlet içerisinde zorla başörtüsü kullandırılan kadınların eğitim alanlarında başörtülerini çıkarmaları için kurulan ikna odalarında öğrenciler tüm bunlardan çok uzak biçimde sadece ve sadece kendi hür irade ve seçimleriyle inançları bağlamında örtündüklerini beyan etmişlerdir (Cizreli, 2015: 70). Bu da baş örtme pratiğinin Türkiye’nin birçok yerinde “ananevî” bir olgu oluşu ve kültürel yönü görmezden gelinerek dini gelenekte ‘namus’a tekabül etmesinin göz ardı edilmiş olabileceğini düşündürmektedir (Çilekci, 2015: 30). Söz gelimi başörtüsü konusunda derinlemesine görüşmelere dayanan araştırmalar da göstermektedir ki (Koca, 2020) başörtüsü kadınlar için dindar kimliklerinin temsidir ve sosyal anlamda kimlikleriyle ilgili kendilerini bir yük yüklenmiş gibi hissetmemektedirler.

2000’li yıllara gelindiğinde ise başörtüsü yasağı devam etmekte ve eğitim alanında da ciddi kısıtlamalar mevcut iken özellikle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Leyla Şahin davasında öğrencilere başörtüsü yasağı getirmenin insan hakları sözleşmesinde bir ihlal oluşturmayacağı yönündeki kararı büyük yankı uyandırmıştır (Uçar, 2024: 128- 130; Ulusoy, 2004: 126). Tüm bu ayrımcılık, baskı ve hak ihlalleri kadınların ülke genelinde eşit yurttaş olarak yaşamaları engellenmiştir (Genç ve İlhan, 2012: 61). Ardından 2008 yılında TBMM’de üniversitede başörtüsünün serbestliği ile ilgili kanun oy çokluğuyla kabul edilmiş, ardından 110 milletvekilinin iptal başvurusu ve Leyla Şahin davasına atıf yapılarak ek madde¹ kaldırılmıştır (Uçar, 2024: 129). 2010 yılında YÖK Başkanı ALES sınavında başörtü yasağını kaldırmıştır (Dünya Gazetesi, 2010). 2013’te "Demokratikleşme Paketi" ile kamuda başörtüsüne sınırlama ve yasakları kaldıran düzenleme Resmî Gazete’de yayınlanmıştır (Anadolu Ajansı, 2013; Kriter, 2021). Bu pakette seçim sistemi, anadilde eğitim gibi düzenlemeler varken en dikkat çeken düzenleme başörtüsü yasağının kalkmasına yönelik düzenleme olmuştur (Uçar, 2024: 128- 130). Nihayetinde Anayasa Mahkemesinin tespiti ile ilgililerce hak ihlali sonucu doğuran başörtüsü yasağı ülkemizde son bulmuştur (Göçgün ve Kaya, 2023: 336-337).

Ülkemizdeki durumu bu şekilde özetledikten sonra dünya geneli incelendiğinde başörtüsü konusunda en sert olan ülkelerin başında **Tacikistan**’ın olduğu görülmektedir. Öyle ki Tacikistan Birleşmiş Milletler’de olup üniversitede başörtüsü yasağı uygulayan üç ülkeden biridir. “Aşırılığa karşı mücadele” kapsamında Tacik kültürüne tehdit oluşturduğu gerekçesiyle başörtüsü kamusal alanların tümünde devlet eliyle yasaklanmıştır (Stratejikortak, 2025; Genç Dergi 2017). **Kazakistan** (BBC News, 2024), **Kırgızistan**, **Tunus** ve **Azerbaycan**’da resmî kurumların tümünde laik devletin dini tarafsızlığı gerekçesiyle başörtüsü ve diğer dini kıyafetler yasak (Hurseda, 2021; Genç Dergi 2017; Stratejikortak, 2025) olmasına karşın çok yakın geçmişe kadar komünizmle yönetilen **Rusya** başta olmak üzere üniversitelerde başörtüsü konusunda bir hak ihlali yaşanmamaktadır. Fakat Mordovya Cumhuriyeti ve Stavropol Bölgesi’nde lise ve diğer seviyelerde başörtüsü yasaktır. **Özbekistan** ve

¹ Anayasa’nın 42. Maddesine getirilen ek fıkra şu şekildedir: “Kanunda açıkça yazılı olmayan herhangi bir sebeple kimse yüksek öğrenim hakkını kullanmaktan mahrum edilemez. Bu hakkın kullanımının sınırları kanunla belirlenir”.

Türkmenistan ise kısmi kısıtlamalar ile daha ılımlı bir noktadadır. Baskıcı politikaların ve birtakım zorlamaların mevcut olmasının yanında başörtüsü ile ilgili net bir yasak bulunmamaktadır (Jagran Josh, 2022).

1949 yılından bu yana Çin hükümeti tarafından yoğun şekilde insan hak ihlallerinin yaşatıldığı, tarihte benzeri görülmemiş bir soykırıma maruz kalan Doğu **Türkistan**'da dini ve insani hiçbir özgürlük neredeyse sağlanmadığı gibi, değil eğitim kurumları, herhangi bir yerde dinî semboller taşıyan bir kıyafet giymek ya da başörtüsü takmak da toplama kamplarına alınma sebeplerindendir (Öner, 2025: 204, 207; Doğru Haber, 2014; Düşünce Mektebi, 2015).

Devletin ideolojik temelleri tamamen ateizm, Marksizm, Leninizm ve Darwinizm'e bağlı olmasına karşın **Çin**'de ise eğitim alanında başörtüsü herhangi bir sorun teşkil etmemektedir, herkes istediği ve inandığı biçimde giyinme ve eğitim alma hakkına sahiptir.

Müslüman nüfusu yaklaşık 200 milyon olan dünyadaki en büyük Müslüman topluluklarından birini barındıran ve kültürel başörtüsü dupatta ile dikkat çeken (Yörük, 2023: 119) **Hindistan** için kamusal alanda genel bir yasak bulunmamaktadır fakat spesifik olarak bazı okullarda kız öğrenciler başörtüsü ile eğitim alamamaktadır (Jagran Josh, 2022). Buna rağmen başörtülü kadınlar ve başörtülü kız öğrenciler ülkede giderek artış gösteren İslamofobi gerçeği ile karşı karşıya gelmektedir (Kurban ve Albayrak, 2022: 3). Öte yandan **Pakistan**'da başörtülü öğrencilerin yaşadığı zorluklar üzerine yapılan çalışmalar mevcuttur (Shamsher, Iqbal ve Zainab, 2024).

Dünyanın pek çok yerinde eğitim kurumlarında başörtüsü konusunda yasaklayıcı ve nötr yaklaşımlara ek olarak gösterilebilecek üçüncü bir tutum ise **İran** ve **Suudi Arabistan**'da karşımıza çıkan başörtüsü zorunluluğudur (Genç Dergi, 2017). Söz gelimi İran'da okullarda başörtüsü kullanmadan eğitim almak mümkün değildir. Öte taraftan kamusal alanların hepsi için başörtüsü kullanma zorunluluğu vardır (Lindholm, 2012: 4; Anka Haber, 2024; Jinha Agency, 2025). 1925-1941 yılları arasında Pehlevi iktidarıyla yönetilen İran'da başörtüsü, sosyal bir sorun olarak görülmeye başlanmasının ardından (Coşkun ve Soleimanieh, 2014: 121), 1979 İran rejimi ile beraber başörtüsü zorunluluğu sistematik hale getirilmiş, baskı ve zorlamalar

şiddetlenmiştir (Shirazizadeh, 2024: 18-20). Öyle ki İran’da okul disiplin yönetmeliklerine göre İslami giyime uymamak ahlaki ihlal sayılmakta ve cezai işlem uygulamasını barındırmaktadır ve hala sıcak bir tartışma konusu olarak varlığını sürdürmektedir (Ali ve Kayyal, 2023: 24).

Avrupa’ya gelince (Euronews, 2019), genel bir yasak karşımıza çıkmamaktadır fakat kamusal alanda ilk kez burkayı yasaklayan ülke olmasıyla (Genç Dergi, 2017) gündeme sıkça gelmiş olan **Fransa**’da ilkokul öğrencileri başörtüsü ya da herhangi bir dini kıyafet giyerek eğitim alamamaktadır (European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, 2006: 82; Euronews, 2018; Euronews, 2019). Dini sembol ve kıyafetlerin sınırlandırılması konusunda pek çok kez İnsan Hakları Konseyi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne başvurular olsa da (Duymaz, 2015: 1118-1121) Fransa Hükümeti’nin resmi ilanına göre okullar “nötr alanlar”dır ve Milli Eğitim Bakanı Gabriel Attal’ın 2020 yılında yaptığı açıklamalara göre okullarda yüz ve eller hariç vücudu örten uzun kadın giysisi olarak tanımlanan “abaya”nın yasaklanması üzerine Fransız haber kaynaklarında iklim koşullarına uygun Fransız geleneksel kıyafeti ile dini kıyafetin (abaya) birbirine çok benzediği ve bu yasağın pratiğinin zor olduğu aktarılmaktadır (Kriter, 2023; Anadolu Ajansı, 2023; BBC News, 2023; Stanford University, 2020). Ancak bahsi geçen tüm bu kısıtlama ve yasaklar yüksek öğrenim için geçerli olmamakta ve üniversiteler yasağın dışında tutulmaktadır (Jagran Josh, 2022; Genç Dergi, 2017). Dini aidiyet ve ırkların terör tehdidi olarak algılandığı birçok batı ülkesinde olduğu gibi (Durakçay ve Gülal, 2017:139), Müslümanlar için ‘şiddet yanlısı sakallı erkekler’ ve ‘baskı altındaki başörtülü kadınlar’ algısı (Buehler, 2011:133) gösteriyor ki, eğitim halen İslamofobi’nin yayılımı ve pratiği konusunda sosyal kurumların orijininde yer almaktadır (Bayraklı ve Hafez, 2019: 28; Eric ve Nicolás, 2019: 21).

2011 yılında kamusal alanda yüzü tamamen kapatmanın yasaklanmasıyla Fransa hükümetini takip eden **Belçika**’da yasağı çiğneyenler için hapis ve para cezası söz konusu iken (BBC News, 2019), eğitim kurumlarında öğrencilerin başörtüsü ve giyimleri konusu okul kararına bırakılmıştır (Easat-Daas, 2019: 126; Euronews, 2018; Euronews, 2019). **İsviçre**’de ise öğrencilerin başörtüsü ve kıyafetleri konusunda okulların inisiyatifine bağlı bir politika izlenmekte olup (Euronews, 2024c; Genç

Dergi, 2017; European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, 2006: 82) öğretmenlerin başörtüsü takmaları yasaktır (Euronews, 2019).

2016-2017 yıllarında kamusal alanda burkanın yasaklanması tartışılan **Almanya**'nın 16 eyaletinde öğretmenlerin yüzlerini kapatan başörtüsü vs. kullanmaları yasakken, Hesse eyaletinde tüm okul ve üniversitelerde öğrencileri de kapsayan yasaklar söz konusudur (Genç Dergi, 2017). **Hollanda**'da da Almanya'ya benzer şekilde yüzü tamamen örten her türlü giysinin yasak olduğu bir yaklaşım mevcuttur (European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, 2006: 82).

İsveç Ulusal Dini Topluluklara Devlet Yardımı Kurulu (SST) raporuna göre, peçeli Müslüman kadınlara karşı İslamofobik tehdit ve davranışların çokluğu azımsanamayacak seviyelerdedir. Öyle ki 12 İsveç belediyesinde okullarda tam örtünün yasaklanması önerilmiş olup (Abdullahi, 2016: 32-33), tartışmalarla gündeme gelmesinin ötesinde İsveç ulusal politikasını yenilememiştir (Euro News, 2025). **İtalya**'da ise yüzün tamamen kapatılmasına karşı ulusal bir yasak bulunmazken (Siino, 2019: 441; Genç Dergi, 2017) öğrencilerin başörtüsü ile eğitim alıp alamayacakları okulun kararına bırakılmıştır (Euronews, 2018; Euronews, 2019).

Bosna-Hersek'te mahkeme ve diğer kurumlarda, **Kanada**'da Québec eyaletinde tüm kamu çalışanlarının dini semboller takması konusunda benzer bir tutum izlenmektedir (Jagran Josh, 2022; Balcı ve Çiftçi, 2021). **Kosova**'da resmi kurum yasaklarından sonra 2014 yılında başörtülü bir kadın milletvekilinin parlamentoya girmesi ile gelişim ve değişimler yaşanmaya başlanmıştır. **Avusturya**'da da 2016 yılından bu yana yüz örtme konusunda genel bir yasak mevcuttur ve 2017 yılından itibaren de okullarda başörtüsü vb. dini semboller kullanmak yasaktır (Hafez, 2019:88; Jagran Josh, 2022; Camia Haber, 2025; Genç Dergi, 2017). İlaveten benzer tutumlarıyla **Danimarka**, **İspanya** (Genç Dergi, 2017), **Arnavutluk** (Dosti, 2019: 66) da dikkat çekmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri'ne gelindiğinde ise ülkenin bahsi geçen hususlarda tümüyle özgür olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle 1998 yılında bütün devlet kurumlarına kıyafet serbestliği getirilmiştir ve özel kurumlarda yasak devlet tarafından engellenmektedir (Genç Dergi, 2017). Fakat eğitim kurumları içerisinde resmi

olmayan ırkçılık, ayrımcılık ve kalıp yargılar göz ardı edilemez (Günel ve Merryfield, 2016: 630).

Özetle, 1960'lı yıllarda Türkiye'de ilk yasaklar patlak vermeden önce (Hümeysra Öktem gibi) başörtülü öğrencilerin var olduğu ve herhangi bir zorluk yaşamadıkları bilinmekle beraber (Benli, 2011: 11), 60'lı yıllar ve sonrasında devam edegelen kısıtlamalar ve yasaklar kimi zaman geri çekilmiş, kimi zaman da "eğitim kurumu kararına bırakmak" gibi sözde hafifletilmiş olsa da uzun yıllar boyunca bu ülkenin sıcak gündemi olmuştur. Öyle ki 90'lı yılların siyasi anlamda kolektif hareketler tarihi açısından mihenk noktası sayılan türbanlı öğrenci eylemleri, insan hakları mahkemesine giden sayısız dava inançları gereği yaşayıp diledikleri şekilde giyinip (sözelimi başörtülü olarak) eğitim alabilme özgürlüğünün arayışı olarak tarihe geçmiştir (Şanlı ve Coşgun, 2020: 387).

Yukarıdaki verilerden anlaşılacağı üzere başörtüsü sorunu ülkemiz için biricik ve özel olmayıp dünyanın farklı yerlerinde ve tarihlerinde laikliğe ya da şeriata karşı olması gerekçeleriyle öyle ya da böyle söz konusu edilip dünya kadınlarının giyimleri üzerinde söz hakkına sahip olduğuna inanan taraflarca tahakküm oluşturulmaya çalışılmıştır. Nitekim başörtüsü yasakları/zorunlulukları İnsan Hakları İzleme Örgütü tarafından dini inanç özgürlüğüne müdahale etmekle kalmayıp diğer taraftan kadınların kıyafetlerine kısıtlamalar getirilerek sergilenen bir ayrımcılık, kişinin temel haklarından olan eğitim ve mahremiyet hakkına ilaveten düşünce özgürlüğünün de çiğnenmesinin bir örneği olarak görülmektedir (HRW, 2004).

5. İKLİM VE ÇEVRE

Sosyolojik Çerçeve'nin 5. alt başlığında "iklim/çevre – başörtüsü ilişkisi" üzerinde durulacaktır. Sosyolojik bir analizde iklim ve çevre konusuna yer vermenin uygun olup olmayacağı tartışılabilir. Ancak (1) hem, genel olarak, sosyoloji literatüründe tarihi İbn Haldun'a (1331–1406) kadar giden köklü "coğrafya okulu"nun verileri ve (2) hem de özel olarak, (yukarıdaki bölümlerde de örneklerine rastlandığı üzere) başörtüsünün tarihi, ortaya çıkışı ve işlevleri açısından iklim ve çevre faktörünün önemi böyle bir tartışmada yol gösterici olabilir. Şöyle ki, sosyolojik bir çözümlemeye "iklim ve çevre"

gibi tüm toplumsal olay, olgu ve kurumları derinden etkileyen bir niteliğe sahip bir konuyu dahil etmenin yanlış olmak bir yana oldukça işlevsel ve ufuk açıcı olacağı söylenebilir. Zira insan ve toplum yaşamı üzerindeki olağanüstü etkileri göz önünde bulundurulduğunda “iklim ve çevre” de elbette sosyolojik analizin göz ardı edilemez bileşenleridir.

İnsanoğlunun hayatta kalması için gerekli olan beslenme, barınma, giyinme ihtiyacı esasında (iklim ve diğer canlılar gibi) çevresel faktörlerden korunabilmek amacıyla ortaya çıkmıştır (Bursalıgil, 2009: 5). Tarih boyunca insanın doğal çevresi, coğrafi şartlar, ekonomik ve toplumsal yapı giyim şeklini etkilemiştir (Koca, Koç, Vural; 2007: 797). İnsanlık tarihi kadar derin bir geçmişe sahip olan giyim kültürü köklü bir bilgi ve tecrübe aktarımını bünyesinde barındırır (Bursalıgil, 2009: 6). Bu bağlamda başörtüsünün inanca bağlı kullanımlarının yanında günlük yaşam pratikleriyle ilgili kullanımları da mevcuttur. Nitekim başörtüsü de bir kıyafettir. Başörtüsünün sıcaklık düzenlemede etkili olması, onu çok yönlü bir giysi yapmaktadır (Ayeshas Collection, 2024). Başörtüsü işlev itibariyle yalnızca dini bir emir, ataerkil bir kontrol mekanizması ya da moda ürünü değil aynı zamanda çevresel faktörlere dayalı çok uzun zamandır süregelen pratikler de barındıran bir alternatiftir (Stafford, 2024: 46).

Giyim konusunda milletleri ve uygarlıkları inceleyip dünyanın farklı bölgelerinde farklı yaşam tarzı ile hayatını sürdüren bambaşka ırklardan insanların benzer coğrafi şartlar ve iklim olaylarına karşı benzer tepkileri göstermeleri gibi şaşırtıcı sonuçlara ulaşan birçok çalışma mevcuttur (Bursalıgil, 2009: 5-6). Başörtüsü kültürel farklılıklara göre belli değişimler gösterse de (Oren, 2018: 88) bu konuda oldukça çarpıcı bir örnek olacaktır. Örneğin yaz mevsiminde yüksek sıcaklıklara çıkan muson bölgelerine muson rüzgarları bol yağış getirmektedir ve bölgede nem oranı müthiş derecede artmaktadır. Bu sebeple insanlar nemli havanın etkilerini azalabilmek için hafif, nefes alabilen ve aynı zamanda yağmurlar dolayısıyla ya su geçirmeyen ya da çabuk kuruyabilen kumaşlardan yapılmış bol kesim kıyafetlere yönelmektedir (İklim.gen.tr, 2025). Öyle ki Hindistan sıcaklarında yöresel başörtüsü olan dupatta hafif, terletmeyen kumaşlarıyla sıklıkla görülmektedir. Endonezya, Malezya gibi ülkelerde de güneş ışığını yansıtan-yayan başörtüleri kullanımını söz konusudur

(Salsabila ve Stenkina ve Sakina ve Lee, 2024: 15). Muson ikliminin etkilerini yaşamakla beraber belli bölgelerinde kış aylarını sert geçiren Japonya’da ise soğuktan koruyan zukin kullanılmaktadır.

Gece-gündüz sıcaklık farkının yüksek olduğu çöl ülkelerinde başlarını gece soğuktan, gündüz sıcaktan koruyabilmek için erkekler sıklıkla bir şekilde İslamiyet’le özdeşleştirilmiş kavuğu kullanmaktadır (Bozkurt, 2009:152). Hava şartlarına uygun bir bezin başa sarılmasıyla oluşturulan sarık ve gölgelikli şapka şeklinde olan ve Hz. Peygamber döneminde de görülen burtul ise diğer alternatiflerdir (Yıldırım, 2018: 327). Ham kadınlar hem de erkekler sert hava şartlarından başörtüsü ile kendilerini muhafaza etmektedir (Donica, 2021: 164). Yüzü ve başı kum ve güneşten korumak amacıyla kefiyye ve ghutra (puşi) kullanımı özellikle Arap ülkelerinde sıklıkta görülmektedir ki zaman içerisinde sadece şartların gerektirdiği pratikler olmaktan çıkıp Arap kimliğini sembolize etmeye başlamışlardır (SBS Zipper, 2024; Wikipedia, 2025c; Newarabia, 2024; Hikmahboutique, 2024). Çöl bölgesi olan Sahra’da rüzgârın taşıdığı kumu solumayı önleyen tagelmust takılmaktadır (Wikipedia, 2025b). Afrika’nın kırsal kesimlerinde kadınlar genellikle ev işleri ile meşgulken saçlarını benzer şekilde tozdan muhafaza etmek adına koruyucu giysi işleviyle başörtüsü takmaktadır (Wilderness, 2015).

Sert hava koşullarına sahip bir ülke olan Afrika’da başı vücutla birlikte örten ve pamuk gibi doğal, sıcak havalarda kullanımı kolay kumaşlardan yapılan Melhfa ile de korunulmaktadır (Wikipedia, 2025a). Benzer şekilde sıcaklığın çok yüksek artış gösterdiği bölgelerde güneş yanığı, toz vb. etkilerden korunmak üzere kefiyye, shemag örtülür (Wikipedia, 2025c; Newarabia, 2024; Hikmahboutique, 2024). Sonuç olarak, bunlar herhangi bir kampçı, asker ya da gezgin için son derece kullanışlı bir giysidir (Mato&Hash, 2021).

İklim ve çevrenin giyim tarzına etkisinin yanında giyim ürünlerinin de iklim ve çevre üzerinde birtakım etkileri vardır. Bizim iklim üzerinde birtakım değişikliklere sebep olmamız iklimi insanoğlunun giyim tarzını değiştirmeye yönlendirmektedir (AA, 2018). Günümüzde çevreyi en çok kirleten endüstrilerden birisi tekstil ve hazır giyimdir (Yücel ve Tiber, 2018: 371; Can ve Ayvaz, 2017:113). Endüstri içerisinde

başörtüsü ve tesettür de suni ipek, viskon, naylon ya da petrol bazlı geri dönüştürülemeyen türde kumaş tercihleriyle göz ardı edilemeyecek paya sahiptir. Üretim esnasında kullanılan boyar madde ve kimyasalların doğaya karışması (Kosifoğlu, 2022:29; YapıKredi,2024; Garanti BBVA, 2020), benzer kumaşların üretimi için yılda 70 milyon ağacın kesiliyor olması (Sevgili ve Pekacar, 2024:128), seri üretimle birlikte artan karbon ayak izi, (Halaçeli Metlioğlu, ve Yılmaz Gözene, 2024: 49; Garanti BBVA,2022) ve ömrü dolan ya da kullanılmayan giysilerin % 80'inin geri dönüştürülemeyen atıklar olması (Sürdür, 2025) hazır giyin sektörünün çevreye verdiği zararı açıklar niteliktedir. Tüm bu sebepler ve daha fazlası kaynakları hızla tüketmekte, doğayı giderek bozmaktadır (Can ve Ayvaz, 2017: 113).

Günümüzde tüm dünyayı etkileyen iklim krizi nedeniyle Almanya, İngiltere, Avustralya, Fransa, Pakistan, Hindistan gibi birçok ülkede alınabilecek önemler ve karşılaşılması muhtemel olan riskler ile ilgili protestolar yoğun bir ilgiyle sürdürülmektedir (Kosifoğlu, 2021:84). Örneğin toksik kaynak madde kullanmadan, fiziksel çevreye zarar vermeyecek biçimde üretim serüvenlerinden geçen ürünlerin kullanım ömrü bittikten sonra geri dönüştürebilmesi ekolojik sürdürülebilirlik hedeflerindendir (Can ve Ayvaz, 2017:113; Sevgili ve Pekacar, 2024:126-131). Fakat çevreci toplulukların çabaları ne kadar büyük ve ciddi görünürse görünsün giyim sektörünün dünyamıza verdiği zararlar karşılaştırılamayacak derecede yetersiz olduğu da söylenebilir. Hava değerleri ve iklimin 30 yılı aşacak bir süre zarfı boyunca geçmişten farklılık göstermesi ya da ortalamadan uzaklaşıp alt ya da üst sıcaklıklardan sapması şeklinde tanımlanan iklim değişikliği (Okur, 2023: 58) küresel bir sorundur ve insan hayatını ekonomik ve sosyal yönde birçok açıdan etkilemeye devam etmektedir (Fruttero, Halim, Broccolini, Coelho, Gninafon, Muller; 2023:2; İlkın, Dikmen, Şahin ve Arıöz; 2024: 11). Bu bağlamda giyim ve başörtü sektörünün etik ve ekolojik yolları seçmesi, bu ürünleri kullanan tüketicilerin ise doğa dostu bir yaklaşımla hareket etmesi oldukça önemlidir.

6. İŞLEVSEL AÇIDAN BAŞÖRTÜSÜ

İlk dönemlerde insanoğlu iklimsel ve çevresel koşullara karşı korunma amacıyla örtünürken, tarihsel süreç içinde teknik gelişmeler ve toplumsal yapılanmalarla birlikte giyim (ve özel olarak başörtüsü) kültürel kimlik, aidiyet ve statü göstergesi niteliği kazanarak kamusal görünürlüğün anlam yüklü bir unsuru haline gelmiştir. Modernleşme süreciyle birlikte ise yalnızca geleneksel bir örtünme biçimi olmaktan çıkmış, farklı coğrafyaların estetik anlayışlarını yansıtan ve moda ile ilişkilendirilen bir stil boyutu kazanmıştır. Öyle ki, hem bireyin özgüvenini güçlendiren bir ifade aracı, hem sosyal ilişkilerde güç ve prestij göstergesi ve hem de yeri geldiğinde vücudun ötesinde giysiyi süsleme amacı taşımıştır (Göleş, 2010: 32). Giysi kültürü içerisinde başörtüsünün bu şekilde tek başına belirleyici bir sembol olması tarihi serüveninde zengin bir anlam repertuarına sahip olduğunu da gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda başörtüsünün tarihsel sürekliliğinin ve kültürel birikiminin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması için farklı dönem ve coğrafyalardaki örnekleri bir araya getirecek çalışmalar yapmak kültür tarihi açısından önemli bir adım olacaktır (İmre, 2016: 203).

Giyim unsurları salt fiziksel bir düzenleme ya da örtünme pratiği olarak değerlendirilemez, aynı zamanda toplumsal mekanizmaların da bir parçasıdır. Her kıyafet ait olduğu kültürel bağlam içinde belirli mesajlar taşır ve bu mesajlar toplum üyeleri tarafından okunur ve yorumlanır. Özellikle geleneksel kıyafetler kolektif hafızada yerleşik sembolik değerler içerir. Bu bağlamda bireyler aidiyetlerini, toplumsal konumlarını ve ekonomik durumlarını doğrudan ifade etmeden giyim tercihleri üzerinden görünür kılabilirler (Koç ve Koca, 2015: 70). Dolayısıyla kıyafet/başörtüsü bireysel kimliğin kamusal alanda temsil edilmesini sağlayan sembolik bir araç niteliği de taşımaktadır. Örneğin Anadolu'nun geleneksel giyim kültüründe başlıklar ve başa bağlanan yemeni türleri ve özellikle yemeninin bağlanma biçimi, kullanılan renkler, oya türleri ve oya sayısı bireyin toplumsal konumu, medeni durumu ve içinde bulunduğu yaşam evresi hakkında çeşitli mesajlar iletebilmektedir. Bu bağlamda geliştirilen oya türlerinden mor sümbül oyası veya yaban gülü oyası âşık

olan genç kızları simgelerken, “müjde oyası” sembolik olarak hamileliği ifade edebilmektedir (Tezcan, 1983: 262).

SONUÇ

Başörtüsü tarih öncesi dönemlerden günümüze dek güncelliğini yitirmeden gelmeyi başarmıştır. Dini ve siyasi anlamda çok kez tartışılmalıysa da sosyolojik açıdan örtünen, örtünmeyen ya da zamanla giyim pratiğini dönüştüren kadınlarla ilgili çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Ancak “Başörtüsü nedir, ne değildir?” sorularına yönelik kavramsal ve tanımsal çerçevesinin genel sözlüklerde dahi sınırlı kaldığı ve bu alanda yeterli çalışmanın bulunmadığı görülmektedir. Bu çalışmada literatürdeki bu eksikliğin giderilmesi adına başörtüsü incelenmeye çalışılmıştır. Öte yandan daha önceki çalışmalarda müstakil olarak sosyolojik açıdan yeterince analiz edilmeyen başörtüsü konusunda şu gibi sorulara da cevaplar aranmıştır:

Başörtüsü kullanımı dünya tarihinde nerede ve nasıl başlamıştır, süreç içerisinde nasıl evrilmiştir?

Başörtüsü dünya ekonomisinde nerede durur ve hazır giyim sektörünü nasıl etkilemektedir?

Başörtüsü dini kitaplarda hangi pasajlarda, hangi anlamlarda kullanılmıştır?

Başörtüsü kullanımı insan sağlığı üzerinde fizyolojik ve psikolojik olarak hangi etkilerde bulunur?

Başörtüsü kullanımı iklimden nasıl etkilenir ve çevreyi nasıl etkiler?

Sonuç olarak Antik Mezopotamya toplumlarından Bizans ve Osmanlı gibi geniş coğrafyalara hükmeden imparatorluklara kadar uzanan tarihsel süreçte başörtüsü toplumsal yapıların, kültürel normların ve inanç sistemlerinin etkisiyle çok katmanlı anlamlar kazanmıştır. Bu süreç içerisinde başörtüsü yalnızca dini bir unsur olarak değil, aynı zamanda iklimsel koşullardan korunma, halk sağlığına ilişkin ihtiyaçlar ve toplumsal statü göstergesi gibi farklı işlevlerle de karşımıza çıkmaktadır. Modern dönemde ise başörtüsü geleneksel bir giyim unsuru olmanın ötesine geçerek kimlik, kültür ve moda bağlamlarında yeniden üretilen ve yorumlanan bir pratik hâline gelmiştir. Bu doğrultuda başörtüsü bireyler açısından kimi zaman bir aksesuardır, kimi

zaman sosyal rol ve sınıfsal konumu yansıtan bir göstergedir, kimi zaman ise manevi ve sembolik anlamlar taşımaktadır.

Başörtüsü dünya coğrafyalarında tarih boyunca çok çeşitli anlamlar yüklenen ve tek boyutlu açıklamalarla değerlendirilemeyecek kadar karmaşıktır. Bu bağlamda tek bir ideolojiye, coğrafyaya, etnik kimliğe ya da siyasi görüşe de indirgenemeyecek ölçüde kapsamlı ve evrensel bir nitelik taşımaktadır. Görünen o ki başörtüsü tarih boyunca bambaşka isimlerle varlığını sürdürmeye devam ederken çok yönlü yapısı ve antropolojik açıdan geliştirdiği anlam dünyasıyla önemli bir sembol olarak akademik çalışmalardaki yerini koruyacaktır.

KAYNAKÇA

- Abaza, M.** (2007). Shifting landscapes of fashion in contemporary egypt. *Fashion Theory*, 11(2–3), 281–298.
- Abdullahi, M.** (2016). Forgotten women: the impact of islamophobia on Muslim women in Sweden, European Network Against Racism.
- Acarhoğlu, A.** (2018). Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde başörtüsü. *İ. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(1), 47-67.
- Açık Görüş.** (2013). Başörtüsü: Simge mi, kıyafet mi? (U. Saran, Yazar). <https://www.star.com.tr/acik-gorus/basortusu-simge-mi-kiyafet-mi-haber-776382/>
- Adas, E. B.** (2006). The making of entrepreneurial Islam and the Islamic spirit of capitalism. *Journal for Cultural Research*, 10(2), 113–137.
- Adıgüzel, M. M.** (2023). Popüler kültürün bir ögesi olarak tesettür modası. *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, 7(3), 394–419.
- Adsera.** (2024, Haziran 6). *Kayra Giyim Tekstil'in dijital başarı hikayesi: Adsera ile 360° performans pazarlama* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=Gahku-mwXpU&ab_channel=Adsera
- Afshar, H.** (1998). Islam and feminisms: An Iranian case study. H. Afshar & M. Maynard (Ed.), 40, Macmillan.
- Akdoğan, A. ve Sungur, E.** (2016). Postmodern ortamda dindarın değişen giyim anlayışı (Başörtüsü ve tesettür örneği üzerinden kimlik tartışması). *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 67–78.
- Aksaray, T. Ü.** (2022). *Başörtüsü kullanmayı bırakan kadınlar üzerine psiko-sosyolojik bir araştırma* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Aksoy, M.** (2005). *Başörtüsü-türban: Batılılaşma-modernleşme, laiklik ve örtünme*. Kitap Yayınevi.

- Ali, S. ve Kayyal, M.** (2023). The impact of mandatory hijab laws on women's rights in Iran: A human rights perspective. *Global Campus Human Rights Journal*, 7, 22–39.
- Almila, A.-M., ve Inglis, D. (Ed.).** (2018). *The Routledge international handbook to veils and veiling practices*. Routledge.
- Alp, T., Yılmaz, A. ve Ençakar, O.** (2006a). *Kelime anlamlı Celaleyn tercümesi* (Cilt 4). Yasin Yayınevi.
- Alp, T., Yılmaz, A. ve Ençakar, O.** (2006b). *Kelime anlamlı Celaleyn tercümesi* (Cilt 1). Yasin Yayınevi.
- Alp, T., Yılmaz, A. ve Ençakar, O.** (2006c). *Kelime anlamlı Celaleyn tercümesi* (Cilt 5). Yasin Yayınevi.
- Alp, T., Yılmaz, A. ve Ençakar, O.** (2006d). *Kelime anlamlı Celaleyn tercümesi* (Cilt 3). Yasin Yayınevi.
- Altıparmak, Ş. ve Budak, H.** (2021). Türkiye’de 2000–2018 yılları arasında tesettür olgusu ile ilgili yapılmış yüksek lisans tezleri bağlamında tesettür algısının değişimine etki eden faktörlerin analizi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 9(27), 18–36.
- American Cancer Society.** (2024). *How to protect your skin from UV rays*. <https://www.cancer.org/cancer/risk-prevention/sun-and-uv/uv-protection.html>
- Anadolu Ajansı.** (2013). *Kamuda başörtüsüne özgürlük geldi*. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/kamuda-basortusune-ozgurluk-geldi/213040>
- Anadolu Ajansı.** (2018). *Değişen iklim şartları giyim tarzını da etkiliyor*. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/degisen-iklim-sartlari-giyim-tarzini-da-etkiliyor/1144479>
- Anadolu Ajansı.** (2023). *Fransa'da Danıştay okullarda uzun elbise yasağını onayladı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/fransada-danistay-okullarda-uzun-elbise-yasagini-onayladi/2986221>
- Anka Haber.** (2024). *İran'da üniversite kampüsünde protesto amacıyla kıyafetlerini çıkaran kadın öğrenciye destek gösterileri büyüyor*. https://www.ankahaber.net/haber/detay/iranda_universite_kampusunde_protesto_amaciyla_kiyafetlerini_cikaran_kadin_ogrenciye_destek_gosterileri_buyuyor_204797

- Apaydın, H. Y.** (2011). Tesettür. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 40, s. 540). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Arat, Y.** (1998). Feminists, Islamists, and political change in Turkey. *Political Psychology*, 19(1), 117–131.
- Areda.** (2022). *Tesettür giyim alışverişi butik mağazadan yapılıyor*. <https://www.areda.com/tesettur-giyim-alisverisi-butik-magazadan-yapiliyor/>
- Arık, S.** (2008). *Hashimoto tiroiditinde 25 hidroksi D vitamini ve paratiroid hormon düzeyi* [Uzmanlık tezi]. Göztepe Eğitim ve Araştırma Hastanesi.
- Arslan, A. ve Çaylak, M.** (2018). Tesettür giyimi etkileyen tüketim kültürü faktörleri üzerine uygulamalı bir araştırma. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 13(1), 41–70.
- Ateizm Derneği.** (2024). *Tacikistan’da imaj çalışması: Başörtüsü yasaklandı*. <https://www.ateizmderneği.org.tr/blog/2024/08/07/tacikistanda-imaj-calismasi-basortusu-yasaklandi/>
- Ateş, S.** (2000). *Hadis temelli kalıp yargılarda kadın*. Beyan Yayınları.
- Ay, E.** (2001). Örtünmenin tarihsel görünümleri ve sembolik anlam(lar)ı. *İslamiyat Dergisi*, 4(2), 11–18.
- Ayeshas Collection.** (2024). *How do hijabs help with the weather: Stay cool and protected*. <https://www.ayeshas-collection.com/blogs/all-blog-posts/how-do-hijabs-help-with-the-weather>
- Balcı, Ş. ve Çifçi, M. E.** (2021). “Makul”ü öldürmek: Kalifat dizisinde Müslüman kimliğinin temsili. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi (MEDİAD)*, 4(2), 237–250.
- Balkanhoğlu, E.** (2014). *Türkiye’de muhafazakâr kadın modernleşmesi ve İslami moda dergilerindeki yeni muhafazakâr kadın* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayat, A.** (2005). Islamism and social movement theory. *Third World Quarterly*, 26(6), 891–908.
- Bayraklı, E. ve Hafez, F. (Ed.).** (2019). *European Islamophobia report 2019* (s. 7–31). SETA.
- Bayram, S.** (2019). Eski Mezopotamya’da kutsal evlilik metinleri ve “kutsal/kült/mabet fahişe(si)” ibâresi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6(2), 546–575.

- Bayram, S. ve Kahya, Ö.** (2019). Eski Mezopotamya’da başörtüsü kullanımı üzerine. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6(2), 638–662.
- BBC News.** (2019). *Belçika’da Flaman kesimindeki okullarda başörtüsü resmen yasaklanıyor.* <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49387568>
- BBC News.** (2023). *Fransa’da okullarda abaya yasağı: Yüzlerce öğrenci sınıflara alınmadı.* <https://www.bbc.com/turkce/articles/ckdz5z89n58o>
- BBC News.** (2024). *Müslüman Kazaklar okullardaki başörtüsü yasağına karşı mücadele ediyor.* <https://www.bbc.com/turkce/articles/cw0rn58j0qlo>
- Benli, F.** (2011). *Türkiye’de ve dünyada başörtüsü yasağı kronolojisi (1964–2011).* MAZLUMDER.
- Beşinci, E.** (2017). *Şule Yüksel Şenler: Türkiye’de modernleşme ve İslamcı kadın kimliğinin inşası* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Biga, M. G.** (2021). The veil in ancient Near Eastern religions and cultures. R. Del Fabbro, F. M. Fales, & H. D. Galter (Eds.), *Headscarf and veiling: Glimpses from Sumer to Islam* (Antichistica Studi Orientali, Vol. 30/12). Ca’ Foscari University Press.
- Bilgin, R.** (2016). Geleneksel ve modern toplumda kadın bedeni ve cinselliği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 219–243.
- Bilimdili.** (2017). *Örtünmenin tarihi.* <https://bilimdili.com/arkeotarih/arkeoloji/ortunmenin-tarihi/>
- Birol, M.** (2014). Tüketim alışkanlıkları çerçevesinde kadınların giyim alışverişlerinde karar verme tarzları üzerine bir araştırma. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 21, 81–95.
- Bozkurt, N.** (2007). Peçe. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 34, s. 211). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bozkurt, N.** (2009). Sarık. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 36, s. 152). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Böke, E. G.** (2017). İslâm hukuku’nda kıyafet-örtünme ve kıyafetler üzerindeki resim ve yazıların durumu. *Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2(3), 19–44.
- Budin, S. L.** (2008). *The myth of sacred prostitution in antiquity.* Cambridge University Press.
- Buehler, A. F.** (2011). İslamofobi: Batı’nın “karanlık tarafı”nın bir yansıması (M. Atalay, Çev.). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 55(1), 123–140.

- Bursalıgil, G.** (2009). *Antropolojik açıdan giyim kültürü* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Camia Haber.** (2025). *Avusturya'da başörtüsü yasağıyla Müslümanların din özgürlüğü kısıtlanıyor.*
<https://camiahaber.com/2025/10/22/avusturyada-basortusu-yasagiyla-muslumanlarin-din-ozgurlugu-kisitlaniyor/>
- Can, Ö. ve Ayvaz, K. M.** (2017). Tekstil ve modada sürdürülebilirlik. *Academia Journal of Social Sciences*, 1(3), 110–119.
- Canadian Skin Patient Alliance.** (2005). *Hijab and hair care.*
https://www.canadianskin.ca/images/Hijab_Hair_Health_EN.pdf
- Carvalho, J.-P.** (2013). Veiling. *Quarterly Journal of Economics*, 128(1), 337–370.
- Ceresnie, M. S., Mohney, L., vd.** (2023). The development of non-scarring alopecia in women who wear the hijab. *Archives of Dermatological Research*, 315, 2947–2949.
- Cihangiroğlu, M.** (2019). *Karikatürlerle Türkiye'de başörtüsü sorunu (1980–2015)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Cindoğlu, D.** (2010). *Başörtüsü yasağı ve ayrımcılık: İş hayatında meslek sahibi başörtülü kadınlar.* TESEV Yayınları.
- Cizreli, B.** (2015). *Türkiye'de çağdaşlaşma ekseninde başörtüsü: Sorunlar ve kazanımlar* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- Cooke, M.** (2008). Roundtable discussion: Religion, gender, and the Muslim woman: Deploying the Muslim woman. *Journal of Feminist Studies in Religion*, 24(1), 91–119.
- Coşkun, İ. ve Soleimanieh, M.** (2014). Kadın ve başörtüsünün sosyo-politiği: İran ve Türkiye örnekleri (H. H. Şenay, Çev.). *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 11(41–42).
- Çakır, S.** (2022). Egemen kültür gölgesinde kadın: İran İslam Devrimi sonrasında İran'da kadın olmak. *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 25, 49–83.
- Çaylak, M.** (2016). *Değişen tesettür algısı: Üniversite gençliği üzerine sosyolojik bir araştırma* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Çeliksap, S.** (2015). Giyim ve modanın kısa öyküsü. *İstanbul Aydın Üniversitesi Aydın Sanat Dergisi*, 1(1), 57–64.
- Çığ, M. İ.** (2015). *Uygurluk mirası* (Cilt 2). Kaynak Yayınları.

- Çilekci, C.** (2015). Uygulanan politikaların yansıması olarak Türkiye’de kadın iş gücünün son on yılı (2004–2013). *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı II: Siyaset, Uluslararası İlişkiler, İktisat, Sosyal Politika* (s. 21–34).
- Çubukoğlu, M. E. ve Haşiloğlu, S. B.** (2012). Dindarlık olgusunun satın alma davranışı faktörleri üzerinde etkisi. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 1–18.
- Dalyan, M. G.** (2011). *XIX. yüzyılda gelenekten Batı kültürüne geçişte Ermeni yaşamı*. Öncü Printing House.
- Deniz, E.** (2013). *Veiling fashion, consumption culture and identity: A qualitative analysis for interpreting the veiled Turkish women’s changing clothing practices* [Doctoral dissertation]. Dokuz Eylül University.
- Deniz, E.** (2019). Tesettürlü üniversite öğrencilerinin tesettür giyim alışverişlerinde karar verme tarzları üzerine bir araştırma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 382–407.
- Dermatology Advisor.** (2021). *Guidelines for caring for Muslim women who wear a hijab*. <https://www.dermatologyadvisor.com/news/guidelines-for-caring-for-muslim-women-who-wear-a-hijab/>
- DinarStandard.** (2023). *State of the global Islamic economy report 2023*. <https://www.dinarstandard.com/post/state-of-the-global-islamic-economy-report-2023>
- Doğru Haber.** (2014). *Doğu Türkistan’da 25 başörtülü öğrenci tutuklandı*. <https://dogruhaber.com.tr/dogu-turkistanda-25-basortulu-ogrenci-tutuklandi>
- Donica, J.** (2021). Head coverings, Arab identity, and new materialism. I. Baird & H. Yağcıoğlu (Ed.), *All things Arabia: Arabian identity and material culture*. Brill.
- Dosti, N.** (2019). Islamophobia in Albania: National report 2019. E. Bayraklı & F. Hafez (Ed.), *European Islamophobia Report 2019* (s. 59–78). SETA.
- Dölek, A.** (2021). *Kur’an’a ve hadiselerle göre tesettür mü? Başörtüsü mü?* Kitap Dünyası Yayınları.
- Durakçay, F. A. ve Gülal, A. G. G.** (2017). Fransa’da yükselen nefret söylemi ve nefret suçu: Tematik bir çözümleme. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(6), 126–145.
- Duymaz, E.** (2015). Dini sembol ve kıyafet sınırlamalarında iki farklı yaklaşım: İnsan Hakları Komitesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının devletlerin uluslararası

yükümlülükleri bakımından tahlili. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 64(4), 1113–1160.

Dünya Gazetesi. (2010). *Sınavlara türbanla girilebilecek.*
<https://www.dunya.com/gundem/sinavlara-turbanla-girilebilecek-haberi-128787>

Dünya. (2023). *Hindistan'a tesettür giyim ihracatı fırsatı.*
<https://www.dunya.com/ihracat/hindistana-tesettur-giyim-ihracati-firsati-haberi-700234>

Düşünce Mektebi. (2015). *Çin'de başörtü yasağı.*
<https://www.dusuncemektebi.com/d/99389/cinde-basortu-yasagi>

E-Adam. (2022, April 29). *Artık günü kurtarmıyoruz! | Setrms & E-Adam* [Video]. YouTube.
https://www.youtube.com/watch?v=G50VtLYr42M&ab_channel=e-adam

Easat-Daas, A. (2019). Islamophobia in Belgium: National report 2019. E. Bayraklı & F. Hafez (Ed.), *European Islamophobia Report 2019* (s. 118–140). SETA.

Ebû Dâvûd, S. b. el-Eş'as. (2007). *Sünen-i Ebû Dâvûd tercemesi* (A. Parlıyan, Haz., Cilt 3). Konya Kitapçılık.

el-Buhârî, M. b. İ. (1989). *Sahih-i Buhârî ve tercemesi* (M. Sofuoğlu, Çev., Cilt 13). Ötüken Yayınları.

el-Kurtubî, M. b. A. (1997). *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân* (M. B. Eryarsoy, Çev., Cilt 2). Buruc Yayınları.

el-Kurtubî, M. b. A. (1998). *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân* (M. B. Eryarsoy, Çev., Cilt 7). Buruc Yayınları.

el-Kurtubî, M. b. A. (2001). *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân* (M. B. Eryarsoy, Çev., Cilt 12). Buruc Yayınları.

el-Kurtubî, M. b. A. (2002). *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân* (M. B. Eryarsoy, Çev., Cilt 14). Buruc Yayınları.

el-Kurtubî, M. b. A. (2003). *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân* (M. B. Eryarsoy, Çev., Cilt 18). Buruc Yayınları.

Elmalı Karakaya, A. (2022). The practice of headscarf among veiled university students in the United States: Why they wear the headscarf and what does the headscarf mean to them? *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 1–29.

- El-Yasiri**, H. M. N. (2020). Mazahir al-ḥijab wa al-tahajjub fī turath al-‘Arab qabl al-Islam min khilal al-shawahid al-shi‘riyya: Dirasa tarikhiyya. *Majallat Kuliyat al-Tarbiyah lil-Banat lil-‘Ulūm al-Insāniyya*, 26, 242–243.
- Erdem**, S. (1993). Câr. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 7, s. 157). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Erdor**, M. (2023, Mart 20). *Sefamerve'den Ömer Balkaya ile röportaj* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=BYawd5znERI&ab_channel=MuratErdor
- Erdor**, M. (2024, Mart 16). *Armine'den Uğur Akbıyık ile röportaj* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=ZiyIrX38g_Q&ab_channel=MuratErdor
- Erol-Özdizbay**, A. (2019). Faustina'nın kızları (*Puella Faustianae*). *Anadolu Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 19, 71–82.
- ERP Haber**. (2025). *İmannoor: Nebim V3 ile hedeflerimize ulaşabilmek için doğru analizler yapabiliyor ve verimli bir şekilde çalışabiliyoruz*. <https://erphaber.com.tr/imannoor-nebim-v3-ile-hedeflerimize-ulasabilmek-icin-dogru-analizler-yapabiliyor-ve-verimli-bir-sekilde-calisanibiyoruz/>
- er-Râzî**, F. (1993). *Tefsîr-i Kebîr: Mefâtîhu'l-gayb* (S. Yıldırım, L. Çelebi, S. Kılıç ve C. S. Doğru, Çev., Cilt 15). Çağrı Yayınları.
- er-Râzî**, F. (1994a). *Tefsîr-i Kebîr: Mefâtîhu'l-gayb* (S. Yıldırım, L. Çelebi, S. Kılıç ve C. S. Doğru, Çev., Cilt 18). Çağrı Yayınları.
- er-Râzî**, F. (1994b). *Tefsîr-i Kebîr: Mefâtîhu'l-gayb* (S. Yıldırım, L. Çelebi, S. Kılıç ve C. S. Doğru, Çev., Cilt 17). Çağrı Yayınları.
- er-Râzî**, F. (1995). *Tefsîr-i Kebîr: Mefâtîhu'l-gayb* (S. Yıldırım, L. Çelebi, S. Kılıç ve C. S. Doğru, Çev., Cilt 22). Çağrı Yayınları.
- Ertit**, V. (2019). *Sekülerleşme teorisi*. Liberte Yayınları.
- es-Sâbûnî**, M. A. (1993). *Safvetü't-tefâsir: Tefsirlerin özü* (S. Gümüş ve N. Yılmaz, Çev., Cilt 4). İz Yayıncılık.
- et-Taberî**, M. b. C. (t.y.-a). *Tefsîru't-Taberî: Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân* (M. Keskin, Çev., Cilt 4). Şule Yayınları.

- et-Taberî**, M. b. C. (t.y.-b). *Tefsîru't-Taberî: Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân* (M. Keskin, Çev., Cilt 1). Şule Yayınları.
- et-Taberî**, M. b. C. (t.y.-c). *Tefsîru't-Taberî: Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân* (M. Keskin, Çev., Cilt 2). Şule Yayınları.
- et-Taberî**, M. b. C. (t.y.-d). *Tefsîru't-Taberî: Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân* (M. Keskin, Çev., Cilt 6). Şule Yayınları.
- et-Taberî**, M. b. C. (t.y.-e). *Tefsîru't-Taberî: Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân* (M. Keskin, Çev., Cilt 3). Şule Yayınları.
- Euronews**. (2018). *Avrupa ülkeleri okullarda başörtüsünü farklı yöntemlerle yasaklama yoluna gidiyor*. <https://tr.euronews.com/2018/04/10/avrupa-ulkeleri-okullarda-basortusunu-farkli-yontemlerle-yasaklama-yoluna-gidiyor>
- Euronews**. (2019). *Avrupa'da başörtüsü ve peçe yasağını hangi ülke nasıl uyguluyor?* <https://tr.euronews.com/2019/04/28/avrupa-da-basortusunu-burkayi-ve-nikabi-yasaklayan-ulkeler>
- Euronews**. (2024a). *Tacikistan neden başörtüsünü yasakladı?* <https://tr.euronews.com/2024/06/23/tacikistan-neden-basortusunu-yasakladi>
- Euronews**. (2024b). *Başörtüsü yasağının ardından Tacikistan'da tüm yabancı kıyafetler yasaklandı*. <https://tr.euronews.com/2024/08/22/basortusu-yasagin-in-ardindan-tacikistanda-tum-yabanci-kiyafetler-yasaklandi>
- European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia**. (2006). *Muslims in the European Union: Discrimination and Islamophobia*. European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia.
- Fales**, F. M. (2021). Veiling in ancient Near Eastern legal contexts. R. Del Fabbro, F. M. Fales, & H. D. Galter (Ed.), *Headscarf and veiling: Glimpses from Sumer to Islam* (Antichistica Studi Orientali, Vol. 30/12). Ca' Foscari University Press.
- Firûzâbâdî**, M. (2016a). *Tenvîrü'l-mikbâs min tefsîr-i İbn Abbâs* (C. Caduk, Çev., Cilt 3). Harf Yayınları.
- Firûzâbâdî**, M. (2016b). *Tenvîrü'l-mikbâs min tefsîr-i İbn Abbâs* (C. Caduk, Çev., Cilt 4). Harf Yayınları.

- Firûzâbâdî**, M. (2016c). *Tenvîrû'l-mikbâs min tefsîr-i İbn Abbâs* (C. Caduk, Çev., Cilt 5). Harf Yayınları.
- Foxeholly**. (2024). *An examination of Zukin*. <https://foxeholly.com/2017/01/02/an-examination-of-zukin/>
- Fruttero**, A., Halim, D., Broccolini, C., Coelho, B., Gninafon, H. ve Muller, N. (2023). *Gendered impacts of climate change: Evidence from weather shocks* (Policy Research Working Paper No. 10442). World Bank Group.
- Galter**, H. D. (2021). Veil and headscarf: Five aspects of a cultural phenomenon. R. Del Fabbro, F. M. Fales ve H. D. Galter (Ed.), *Headscarf and veiling: Glimpses from Sumer to Islam* (Antichistica Studi Orientali, Vol. 30/12). Ca' Foscari University Press.
- Gaon S.** (2018). *Tefsîru't-Tevrât bi'l-'Arabiyye: Tevrat (Tora) tefsiri* (Cilt 2). T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Garanti BBVA**. (2020). *Trend alarmı: Sürdürülebilir moda*. <https://www.garantibbva.com.tr/blog/cevre-dostu-surdurulebilir-moda>
- Garanti BBVA**. (2022). *Giysilerimizin iklim değişikliği üzerinde bir etkisi olabilir mi?* <https://www.garantibbva.com.tr/blog/giysilerimizin-iklim-degisikligi-uzerinde-bir-etkisi-olabilir-mi>
- Gauthier**, F., Martikainen, T. ve Woodhead, L. (2013). *Acknowledging a global shift: A primer for thinking about religion in consumer societies*. Equinox Publishing.
- Gazneli**, D. ve Sofuoğlu Kılıç, N. (2020). From hijab to modest fashion: Tesettürden ölçülü giyime. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 16(Özel Sayı 1), 44–70.
- Gedikoğlu**, S. (2018). Fransa'da İslamofobi. *Kadim Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 135–145.
- Genç Dergi**. (2017). *Dünyada başörtüsü uygulamaları: Yasak 3. Dünya ülkelerinde*. <https://gencdergisi.com/11382-dunyada-basortusu-uygulamalari-yasak-3-dunya-ulkelerinde.html>
- Genç**, Ö. ve İlhan, E. (2012). *Başörtüsü yaşağına ilişkin değerlendirme ve öneriler*. TESEV Yayınları.

- Gerçek, M.** (2006). *Fransız Devrimi'nden itibaren Sanayi Devrimi, I. ve II. Dünya Savaşları ve Sovyet Devrimi'nin Avrupa kadın giyimi üzerindeki etkileri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Godart, F. ve Aspers, P.** (2013). Sociology of fashion: Order and change. *Annual Review of Sociology*, 39, 171–192.
- Göçgün, M. ve Kaya, S. M.** (2023). Yükseköğretim kurumlarında uygulanan başörtüsü yasağı: Hukuki süreç ve mevcut durum. *ASBÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1, 336–337.
- Göleş, K.** (2010). *Giysi tamamlayıcı öge olarak takı* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Gönen, G. ve Göner, G.** (2022). Türklerde çadır kültürünün gelişimi. *Genç Akademisyenler Birliği Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 13–14.
- Görmez, M.** (2001). İlahi dinlere göre başörtüsü. *İslamiyât Dergisi*, 4(2), 19–33.
- Green, A. C., vd.** (2006). Hypothesis: Hair cover can protect against invasive melanoma on the head and neck. *Cancer Causes & Control*, 17, 1263–1266.
- Günel, E. ve Merryfield, M. M.** (2016). ABD'deki Müslüman kız öğrencilerin okul deneyimlerini anlamak: Sosyal bilgiler dersleri ve öğretim programına ilişkin yorumları. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 17(2), 627–648.
- Gürkan, S. L.** (2011). Tesettür. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 40, ss. 543–545). Türkiye Diyanet Vakfı.
- GZT.** (2022). *Tesettür giyim alışverişi butik mağazadan yapılıyor*. <https://www.gzt.com/z-raporu/tesettur-giyim-alisverisi-butik-magazadan-yapiliyor-3649738>
- Hafez, F.** (2019). Islamophobia in Austria: National report 2019. E. Bayraklı & F. Hafez (Ed.), *European Islamophobia Report 2019* (s. 80–113). SETA.
- Halaçeli Metlioğlu, H. ve Yılmaz Gözene, H.** (2024). Sürdürülebilirlik bağlamında sıfır atık moda tasarımı ve örme giysiler. *Yıldız Journal of Art and Design*, 11(2), 48–57.
- Hasan, N.** (2009). The making of public Islam: Piety, agency, and commodification on the landscape of the Indonesian public sphere. *Contemporary Islam*, 3, 229–250.
- Hidayah, R. M. N., vd.** (2023). Evaluation of scalp hydration and pH values in hijab-wearing and non-hijab-wearing women. *International Journal of Women's Health*, 15, 1661–1672.

- Hikmah Boutique.** (2024). *Understanding the keffiyeh, the shemagh and the ghutra.* <https://hikmahboutique.com.au/blogs/useful-articles/understanding-the-keffiyeh-the-shemagh-and-the-ghutra>
- Himam, D. F.** (2013). 16. yüzyıl giysi tarihi yazımı üzerine: Giysilerde Doğu-Batı etkileşimi, egzotizm ve güç. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29, 91–116.
- Holton, R.** (2013). Küreselleşmenin kültürel sonuçları (K. Karaman, Çev.). *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 47, 59–75.
- Human Rights Watch.** (2004). *Turkey: Headscarf ban stifles academic freedom.* <https://www.hrw.org/news/2004/06/28/turkey-headscarf-ban-stifles-academic-freedom>
- Hürriyet.** (2006). *Başörtüsü Yahudi geleneğidir.* <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basortusu-yahudi-gelenegidir-4661638>
- Hürriyet.** (2007). *Başörtüsü İslam'dan önce de vardı* (S. Yalçın). <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/soner-yalcin/basortusu-islam-dan-once-de-var-di-7295605>
- Ignatow, G., Johnson, L., Madanipour, A.** (2014). Global system theory and “market-friendly” religion. *Globalizations*, 11(6), 827–841.
- İbn Kesîr.** (1984). *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm tefsîri* (B. Karlığa ve B. Çetiner, Çev., Cilt 6). Çağrı Yayınları.
- İbn Kesîr.** (1985). *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm tefsîri* (B. Karlığa ve B. Çetiner, Çev., Cilt 10). Çağrı Yayınları.
- İbn Kesîr.** (1986). *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm tefsîri* (B. Karlığa ve B. Çetiner, Çev., Cilt 11). Çağrı Yayınları.
- İbn Kesîr.** (1988). *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm tefsîri* (B. Karlığa ve B. Çetiner, Çev., Cilt 3). Çağrı Yayınları.
- İbn Kesîr.** (1989). *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm tefsîri* (B. Karlığa ve B. Çetiner, Çev., Cilt 9). Çağrı Yayınları.
- İbn Kesîr.** (1990a). *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm tefsîri* (B. Karlığa ve B. Çetiner, Çev., Cilt 12). Çağrı Yayınları.

- İbn Kesîr.** (1990b). *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm tefsîri* (B. Karlığa ve B. Çetiner, Çev., Cilt 15). Çağrı Yayınları.
- İHKİB.** (2024). *Türkiye kadın giyim ihracat raporu*. İstanbul Hazır Giyim ve Konfeksiyon İhracatçıları Birliği.
- İklim.gen.tr.** (2025). *Muson ikliminde insanlar hangi kıyafetleri tercih eder?* <https://www.iklim.gen.tr/muson-ikliminde-insanlar-hangi-kiyafetleri-tercih-eder.html>
- İlkin, E., Dikmen, R., Şahin, S., & Arıöz, A.** (2024). The effect of migration and climate change on women's health. *Türkiye Sağlık Araştırmaları Dergisi*, 5(1).
- İmre, M. H.** (2016). Tarihsel gelişim içerisinde insan, moda, ayakkabı ilişkisi. *International Journal of Cultural and Social Studies*, 2(1), 189–204.
- İncil-i Şerif yahut İsa Mesih'in Yeni Ahit Kitabı.** (1967). Kitab-ı Mukaddes Şirketi.
- İstanbul Sanat Evi.** (2024). *Osman Hamdi: Feraceli kadınlar*. <https://www.istanbulsanatevi.com/sanaticilar/soyadi-h/hamdi-osman/osman-hamdi-feraceli-kadinlar-11162/>
- Jagran Josh.** (2022). *List of countries where hijab is banned*. <https://www.jagranjosh.com/general-knowledge/list-of-countries-where-hijab-is-banned-1647354865-1>
- Jinha Agency.** (2025). *İran'da okullarda yeni kılık kıyafet yönetgesi: Tesettür denetimi sıkılaşıyor*. <https://jinhaagency.com/tr/guncel/Iran-da-okullarda-yeni-kilik-kiyafet-yonergesi-tesettur-denetimi-sikilasiyor-54725>
- Karaman, H.** (2008). *İslam'da kadın ve aile*. Ensar Neşriyat.
- Keskin, M.** (2004). Din ve toplum ilişkileri üzerine bir genelleme. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4(3), 7–21.
- Kılıç, Y., ve Duymuş, H. H.** (2009). Eski Mezopotamya'da din kadınları (Rahibeler). *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(1), 159–178.
- Kitab-ı Mukaddes: Eski ve Yeni Ahit.** (1969). Kitab-ı Mukaddes Şirketi.
- Kitab-ı Mukaddes: Eski ve Yeni Ahit.** (1976). Servetifünun Matbaası A.Ş.
- Koca, E.** (2023). Tarihi süreçte pelerin ve Türk giyinme kültürüne yansımaları. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(135), 253–277.

- Koca, E. ve Mukhitdinova, S. (2025).** Özbekistan Karakalpak kadın giyim kuşamının biçimsel özellikleri üzerine bir araştırma. *4th International Turkic World Congress on Social, Humanities, Administrative, and Educational Sciences* (s. 151–162).
- Koca, E. ve Polat, G. (2021).** II. Meşrutiyet dönemi kadın dergilerindeki Batı tarzı giysi üretimine yönelik bir içerik analizi. *Sanat ve İnsan Dergisi*, 5(1), 22–32.
- Koca, E., Koç, F. ve Vural, T. (2007).** Kültürlerarası etkileşimde giyim kuşam. 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildirileri* (Cilt 2, s. 793–808).
- Koç, F. ve Koca, E. (2015).** Kütahya'nın entarili geleneksel kadın giysilerinin göstergebilimsel çözümlemesi. *Millî Folklor Dergisi*, 27(106), 70–87.
- Koçu, R. E. (1969).** *Türk giyim kuşam ve süslenme sözlüğü* (1. baskı). Sümerbank Kültür Yayınları.
- KONDA. (2019).** *Türkiye'de toplumsal cinsiyet raporu*. <https://konda.com.tr/uploads/konda-toplumsalcinsiyetraporu7d32c6633a652176d42c8d6564dc5344c17d0d58279b6f90abcf5fca8cf4d0b5.pdf>
- Korkmaz, A. (2020).** Toplumsal değişim ve devamlılık bağlamında Cahiliye–İslam ilişkisi: Hukuk ve giyim–kuşam örneği. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 54–70.
- Kosifoğlu, E. (2021).** *İnsan-doğa ilişkisi çerçevesinde modada sürdürülebilirlik ve ekolojik moda anlayışının incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Kosifoğlu, E. (2022).** Çevre hareketleri kapsamında ekolojik moda pratiklerinin incelenmesi: Bir içerik analizi. *Journal of Civilization Studies*, 7(1), 15–33.
- Köktaş, Y. (2016).** *Kadınla ilgili hadisler*. İnsan Yayınları.
- Kriter. (2021).** *Türkiye'de başörtüsü karışıklığının arkeolojisi ve CHP* (Z. Yaman). <https://kriterdergi.com/siyaset/turkiyede-basortusu-karsitliginin-arkeolojisi-ve-chp>
- Kriter. (2023).** *Fransa'da Müslümanlar için yeni, yepyeni yasaklar*. <https://kriterdergi.com/dis-politika/fransada-muslumanlar-icin-yeni-yepyeni-yasaklar>
- Kurban, A. Y. ve Albayrak, A. (2022).** *Hindistan'da yükselen İslamofobi: Başörtüsü yasakları*. İNSAMER Analiz.
- Kurtdaş, M. Ç. (2024).** Kadınlar hasta olur, erkekler ölür: Sağlıkta cinsiyet temelli farklılıkların sosyolojik analizi. *Sosyolojik Bağlam Dergisi*, 5(1), 1–26.

- Küçükaşçı, M. S.** (2013). Yaşamak. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 43, s. 347–349). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Lerner, G.** (1986). *The creation of patriarchy*. Oxford University Press.
- Lindholm, C.** (2012). The politics of Christian and Muslim women's head covers. *Textile Society of America Symposium Proceedings*.
- Llewellyn-Jones, L.** (2003). *Aphrodite's tortoise: The veiled woman of ancient Greece*. Classical Press of Wales.
- Loewenthal, K. M. ve Solaim, L.** (2016). Religious identity, challenge, and clothing: Women's head and hair covering in Islam and Judaism. *Journal of Empirical Theology*, 29, 160–170.
- Look and Learn History Image Library.** (2025). *Ancient Assyrian women's headdress*. <https://www.lookandlearn.com/history-images/XF712675/Ancient-Assyrian-womens-headdress>
- Mangır, F. ve Ay, A.** (2014). Türkiye'de tekstil-hazır giyim sektörleri ve rekabet gücü. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 12(1–2), 175–190.
- Maqsood, A.** (2013). Buying modern: Muslim subjectivity, the West and patterns of Islamic consumption in Lahore, Pakistan. *Cultural Studies*, 28(1), 84–107.
- Maraş Gündem.** (2026). *Geç Hitit kent devletleri devrinde Elbistan ve çevresi*. <https://www.marasgundem.com.tr/yazarlar/gec-hitit-kentdevletleri-devride-elbistan-ve-cevresi-1529822h>
- Mato&Hash.** (2021). *The shemagh scarf: World's most versatile head covering*. <https://matohash.com/blogs/news/the-shemagh-worlds-most-useful-scarf>
- Maurin, É. ve Navarrete Hernández, N.** (2019). *Behind the veil: The effect of banning the Islamic veil in schools* (IZA Discussion . 12645). Institute of Labor Economics (IZA).
- MDedge.** (2017). *Photoprotection prevents skin cancer: Let's make it fashionable to wear sun-protective clothing*. <https://www.mdedge.com/cutis/article/130659/melanoma/photoprotection-prevents-skin-cancer-lets-make-it-fashionable-wear-sun>
- MediaCat.** (2024). *The modest fashion industry is on the rise*. <https://mediacat.uk/the-modest-fashion-industry-is-on-the-rise/>

- Medical Dialogues.** (2023). *Study finds earlier onset of alopecia in women who wear the hijab.*
<https://medicaldialogues.in/dermatology/news/study-finds-earlier-onset-of-alopecia-in-women-wear-the-hijab-121425>
- Memorial.** (2025). *Saç mantarı belirtileri nelerdir? Saç mantarı nasıl geçer?*
<https://www.memorial.com.tr/saglik-rehberi/sac-mantari-belirtileri>
- Meşe, İ.** (2015). İslami bir moda dergisi örneğinde moda ve tesettür: Ne türden bir birliktelik? *Fe Dergi*, 7(1), 146–158.
- Mevdudi.** (1972). *Hicab*. Hilal Yayınları.
- Mohammadi, N. ve Hazeri, A. M.** (2021). Two different narratives of hijab in Iran: Burqa and niqab. *Sexuality & Culture*, 25(2), 680–699.
- Muheramtohadı, S. ve Fataron, Z. A.** (2022). The Islamic lifestyle of the Muslim middle economy class and the opportunities for the halal tourism industry in Indonesia. *Journal of Digital Marketing and Halal Industry*, 4(1), 91–104.
- Mukatil b. Süleyman.** (2006a). *Tefsir-i Kebîr: Günümüze ulaşan ilk tam tefsir* (M. B. Eryarsoy, Çev., Cilt 1). İşaret Yayınları.
- Mukatil b. Süleyman.** (2006b). *Tefsir-i Kebîr: Günümüze ulaşan ilk tam tefsir* (M. B. Eryarsoy, Çev., Cilt 3). İşaret Yayınları.
- Mukatil b. Süleyman.** (2006c). *Tefsir-i Kebîr: Günümüze ulaşan ilk tam tefsir* (M. B. Eryarsoy, Çev., Cilt 2). İşaret Yayınları.
- Mukatil b. Süleyman.** (2006d). *Tefsir-i Kebîr: Günümüze ulaşan ilk tam tefsir* (M. B. Eryarsoy, Çev., Cilt 4). İşaret Yayınları.
- Muslim Village.** (2011). *Muslim fashion goes global.*
<https://muslimvillage.com/2011/09/28/15152/muslim-fashion-goes-global/>
- Nemet-Nejat, K. R.** (1999). Women in ancient Mesopotamia. In B. Vivante (Ed.), *Women's roles in ancient civilizations: A reference guide* (s. 85–114). Greenwood Press.
- Nuroğlu, C.** (2022). *İncil tefsiri*. Kitab-ı Mukaddes Şirketi.
- Odhaib, S. A. vd.** (2021). Vitamin D metabolic profiles in premenopausal women wearing niqab and hijab in sunny Basrah. *Cureus*, 13(5).

- Okumuş, N. K.** (2020). *Kur'an'ın öznesi kadın: Diğer yarımız inanca yaşama adına imkân mı? Yoksa zorluk mu?* Araştırma Yayınları.
- Okur, M.** (2023). Toplumsal cinsiyet ve iklim değişikliği: Küresel Güneyde iklim değişikliğinin kadınlar üzerindeki etkisi. İçinde H. A. Kutlu (Ed.), *Sosyal, beşerî ve idari bilimler alanında gelişmeler I* (s. 57–77). Platanus Yayıncılık.
- Oren, E.** (2018). Culture in a murky world: Hijab trends in jihadi popular culture. *The Cyber Defense Review*, 83–92.
- Öner, S.** (2025). 2017–2023 yılları arasında Doğu Türkistan toplama kamplarındaki insan hak ihlalleri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 137(272), 201–226.
- Öngören, B.** (2015). Sosyolojik açıdan sağlıklı beden imgesi. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 34, 25–45.
- Övet, N.** (2014). *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Aile Hekimliği ve Fizik Tedavi-Rehabilitasyon polikliniklerine başvuran 18–49 yaş arası kadınlarda giyim tarzı ve D vitamini düzeylerinin araştırılması* [Tıpta uzmanlık tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Özendes, E.** (2004). *Sebah ve Joaillier'den Foto Sabah'a: Fotoğrafta oryantalizm*. Yapı Kredi Yayınları.
- Özer, K.** (2015). *Sağlık kuruluşlarında hasta mahremiyeti uygulamalarının ve sağlık çalışanlarının hasta mahremiyetine yönelik tutumlarının incelenmesi (Konya örneği)* [Yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Öztürk, M.** (2001). Klasik tefsirlerdeki tesettür formu üzerine. *İslamiyat Dergisi*, 4(2), 69–88.
- Öztürk, M.** (2017). *Cahiliyeden İslamiyet'e kadın*. Ankara Okulu Yayınları.
- Öztürk, N.** (2008). Antropolojik ve sosyolojik açıdan saçlar ve inançlar. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25, 7–28.
- Özüdoğru, B.** (2017). *Farklı nesillerde tesettür algısı* [Yüksek lisans tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Perspektif.** (2020). *Fransa'da değişen dengeler ve okul gezilerinde başörtüsü yasağı*. <https://perspektif.eu/2020/01/01/fransada-degisen-dengeler-ve-okul-gezilerinde-basortusu-yasagi/>

- Progroup Uluslararası Danışmanlık.** (2023, 21 Haziran). *Dünya Ekonomi TV Tekbir Giyim* [Video].
YouTube.https://www.youtube.com/watch?v=rkIZvK0uI4I&ab_channel=ProGroupUluslararası%C4%B1Dan%C4%B1%C5%9Fmanl%C4%B1k
- Rahman, R., Lapum, J. ve Prendergast, N.** (2024). “Treat me like a person”: Unveiling healthcare narratives of Muslim women who wear Islamic head coverings through a poststructural narrative study. *Canadian Journal of Nursing Research*, 56(4), 377–387.
- Richardson, M. E. J.** (2005). *Hammurabi's laws: Text, translation, and glossary*. T&T Clark International.
- Roded, R.** (2011). The veil: Women writers on its history, lore and politics. İçinde J. Heath (Ed.), *Nashim: A Journal of Jewish Women's Studies & Gender Issues*, 21, 207–209.
- Roth, M. T.** (1997). *Law collections from Mesopotamia and Asia Minor*. Scholar Press.
- Sabah.** (2011). '*Âlâ*' bir tesettür dergisi. <https://www.sabah.com.tr/cumartesi/2011/08/20/1-bir-tesettur-dergisi>
- Sağlım.** (2019). *Kadın sağlığı*. <https://tektiklabilgielinde.saglik.gov.tr/kadin-sagligi/gebeligi-onleyici-yontemler/erkege-ait-yontemler/304-saglikli-hayat2.html>
- Salaam Gateway.** (2022). *State of the global Islamic economy report 2022*.
<https://salaamgateway.s3.us-east-2.amazonaws.com/specialcoverage/sgie22/pdf/State%20of%20the%20Global%20Islamic%20Economy%20Report%202022%20-%20Eng.%20Summary%20-.pdf>
- Salaam Gateway.** (2024). *SGIE report 2023/24: Modest fashion stands tall amid mainstream brands*. <https://salaamgateway.com/story/sgie-report-202324-modest-fashion-stands-tall-amid-mainstream-brands>
- Salaam Gateway.** (2025). *Infographic SGIE 2023/24: Modest fashion*.
<https://salaamgateway.com/story/infographic-sgie-202324-modest-fashion>
- Salsabila, S., Stenkina, M., Sakina, S. I. ve Lee, J.-Y.** (2024). Thermal effects of rayon and polyester hijabs in warm-humid and hot-dry environments. *Fashion and Textiles*, 11(11).
- Sandıkçı, Ö. ve Ger, G.** (2010). Veiling in style: How does a stigmatized practice become fashionable? *Journal of Consumer Research*, 37(1), 15–36.

- Sandıkçı, Ö. ve Jafari, A.** (2013). Islamic encounters in consumption and marketing. *Marketing Theory*, 13(4), 411–420.
- Savaş, R.** (2019). *İslâm'ın ilk asrında kadın*. Siyer Yayınları.
- SBS Zipper.** (2024). *Exploring Arabic clothing: Factors, stereotypes, and regional variations*. <https://www.sbs-zipper.com/global/12817.html>
- Sevgili, Ş. ve Pekacar, M.** (2024). Hızlı modanın çevresel etkileri. *TAM Akademi Dergisi*, 3(1), 119–133.
- Sezer Şanlı, A. ve Coşğun, B.** (2020). Yeni toplumsal hareketlerin yeni aktörleri: 90'lı yıllar Türkiye'sinde başörtülü öğrencilerin mücadelesi. *Mukaddime*, 11(2), 382–409.
- Shamsher, S. ve Iqbal, K. ve Zainab, R.** (2024). Exploring educational challenges of hijabi students in Pakistan: Development and validation of a new scale. *VFAST Transactions on Islamic Research*, 12(1), 165–172.
- Sheen, M. ve Yekani, H. A. K. ve Jordan, T. R.** (2023). The good, the bad and the hijab: A study of implicit associations made by practicing Muslims in their native Muslim country. *Psychological Reports*, 126(6), 2886–2903.
- Shirazizadeh, F.** (2024). *Compulsory hijab in Iran: Functions and impacts on Iranians' daily life during 44 years of Islamic state* (Master's thesis). Linnaeus University.
- Siino, A. R.** (2019). Islamophobia in Italy: National report 2019. E. Bayraklı ve F. Hafez (Ed.), *European Islamophobia Report 2019* (s. 431–453). SETA.
- Sirait, S. P. ve diğerleri.** (2024). Telogen effluvium incidence in women wearing hijab compared to non-hijab: A cross-sectional study. *Journal of General Procedural Dermatology & Venereology Indonesia*, 8(2), 78–83.
- Sol Haber.** (2022). *Avrupa'dan sonra Asya'da da türban yasağı*. <https://haber.sol.org.tr/haber/avrupadan-sonra-asyada-da-turban-yasagi-329719>
- Stafford, G.** (2024). *Veiling and head-covering in late antiquity: Between ideology, aesthetics and practicality*. Oxford University Press.
- Stanford University.** (2020). *Stanford scholars report French headscarf ban adversely impacts Muslim girls*. <https://humsci.stanford.edu/feature/stanford-scholars-report-french-headscarf-ban-adversely-impacts-muslim-girls>

- Stol, M.** (2016). *Women in the ancient Near East*. De Gruyter.
- Stratejik Ortak.** (2025). *Başörtüsünün yasak olduğu 5 Orta Asya ülkesi*. <https://stratejikortak.com/2025/04/basortusunun-yasak-oldugu-5-orta-asya-ulkesi.html>
- Sürdür.** (2025). *Hızlı modanın dünyaya zararları*. <https://surdur.com/blog/hizli-modanin-dunyaya-zararlari>
- Şeyhülislâm Ebû Suûd Efendi.** (2006). *Ebu Suud tefsiri: İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-kitâbi'l-kerîm* (A. Akın, Çev., Cilt 2). Sistem Matbaacılık.
- Şeyhülislâm Ebû Suûd Efendi.** (2007a). *Ebu Suud tefsiri: İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-kitâbi'l-kerîm* (A. Akın, Çev., Cilt 12). Sistem Matbaacılık.
- Şeyhülislâm Ebû Suûd Efendi.** (2007b). *Ebu Suud tefsiri: İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-kitâbi'l-kerîm* (A. Akın, Çev., Cilt 9). Sistem Matbaacılık.
- Şişman, N.** (2011). *Başörtüsü: Sınırsız dünyanın yeni sınırı*. Timaş Yayınları.
- TDK.** (2026). *Eşarp*. Güncel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/>
- Tekin, M.** (2022). *Tüm yönleriyle mahremiyet*. H. Ş. Albayrak (Ed.), Türkiye Cumhuriyeti Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı.
- Tezcan, H.** (1995). Ferace. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 12, s. 349–350). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tezcan, M.** (1983). Giyim olgusuna sosyokültürel bir bakış. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 16(1), 255–276.
- TGSD.** (2023). *24. dönem faaliyet raporu*. <https://tgds.org.tr/wp-content/uploads/2025/02/TGSD-faaliyet-raporu-24-donem.pdf>
- The Guardian.** (2011). *Faith-based fashion takes off online*. <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2011/jun/16/faith-based-fashion-online>
- The Halal Times.** (2024). *How the hijab has grown into a fashion industry*. <https://www.halaltimes.com/how-the-hijab-has-grown-into-a-fashion-industry/>
- The New Arabia.** (2024). *Difference between shemagh and keffiyeh scarf*. <https://newarabia.co.uk/blogs/news/difference-between-shemagh-and-keffiyeh-scarf>

- The Seamstress of Bloomsbury.** (2023). *Saviour silk: Keeping soldiers & the homefront safe*.
<https://theseamstressofbloomsbury.co.uk/blogs/seamstress-blog/saviour-silk>
- TİM.** (2023). *Türkiye'nin ilk 1000 ihracatçısı*.
https://tim.org.tr/files/downloads/Ihracat1000/2023/TI%CC%87M_1000_2023.pdf
- Topaloğlu, B.** (1966). *İslam'da kadın*. Yağmur Yayınları.
- Tosun, M.** (1973). Sümer, Babil ve Assur'lularda hukuk, kanun ve adalet kavramları ve bunlarla ilgili terimler. *Belleten*, 37(148), 557–582.
- TRT Türk.** (2024). *Türk kadınının kahramanlık simgesi: Nene Hatun*.
https://www.trtturk.com.tr/yasam/turk-kadininin-kahramanlik-simgesi-nene-hatun_433
- Tunç, H. ve Ünlü, C.** (2024). Bir dindarlaşma ve muhafazakârlaşma örneği: Sonradan tesettüre giren veya başörtüsü takan kadınlar üzerine sosyolojik bir araştırma. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 177–212.
- Türkan, E.** (2021). *Öznelik kapasitesinin oluşumunda çevresel faktörler ve tesettür ilişkisi: Kadınların “örtünme” ve “açılma” deneyimi* [Yüksek lisans tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Türkoğlu, S.** (1993). Çarşaf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 8, s. 231–232). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uçar, Ş.** (2024). Türkiye'de ve Almanya'da başörtüsü meselesinin tarihsel gelişimi ve yargı kararları. *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi*, 7(13), 117–144.
- Ulusoy, A.** (2004). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin üniversitelerde türban yasağına ilişkin kararları üzerine notlar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 53(4), 125–134.
- Uysal, M.** (2004). *Peygamber günlerinde giyim kuşam ve süslenme*. Yediveren Kitap.
- Veblen, T.** (2005). *Aylak sınıfın teorisi* (Z. Gültekin ve C. Atay, Çev.). Babil Yayınları.
- Vizyonist TV.** (2024, 25 Şubat). *Cansu Canan ile Benim Öyküm | Mehmet Metin Okur | (SefaMerve)* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=VnigcCVIphs>
- Widaty, S. vd.** (2023). Scalp microbiome of healthy women wearing hijab compared to those not wearing hijab: A cross-sectional study. *Scientific Reports*, 13, 11797.

- Wilderness.** (2015). *The history & meaning of head wraps across Africa*. <https://www.wildernessdestinations.com/journal/cultures-and-communities/the-significance-of-head-ties-in-africa>
- WordPress.** (2024). *Çarşafı yasaklayan padişah*. <https://onturk.wordpress.com/2011/05/30/carsafi-yasaklayan-padisah-emri/>
- World History Encyclopedia.** (2026). *Detail of statue of Abu Bint Deimon, Hatra*. <https://www.worldhistory.org/image/10293/detail-of-statue-of-abu-bint-deimon-hatra/>
- Yalçın, İ.** (2008). Saç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 35, s. 367–368). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yaldız, E. ve Alptekin, M. Y.** (2017). Üniversite eğitimi aşamasında başörtüsü alma (baş örtme) davranışının analizi: Dinsel sunum-seküler bağlam. *İmgelem*, 1(1), 7–32.
- Yapı Kredi.** (2024). *Eko-moda: Daha ekolojik bir şekilde giyinmenin basit yolları*. <https://www.yapikredi.com.tr/blog/surdurulebilirlik/cevre/detay/eko-moda-daha-ekolojik-bir-sekilde-giyinmenin-basit-yollari>
- Yasdıman, H. Ş.** (2005). Yahudiliğin erken dönemlerinde örtünme geleneği üzerine bir inceleme. *Marife Dergisi*, 5(1), 35–55.
- Yavuz Özınanır, S.** (t.y.). Dişil dindarlık: İslamcı kadın hareketinin dönüşümü. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70(3). (Kitap incelemesi).
- Yeni Şafak.** (2025). *Hayırda yarışan “Doktor Abla”*. <https://www.yenisafak.com/hayat/hayirda-yarisan-doktor-abla-4723224>
- Yeşiltopuklar.** (2016). *New York Moda Haftası'na damga vuran ilk tesettür defilesi*. <https://www.yesiltopuklar.com/new-york-moda-haftasina-damga-vuran-ilk-tesettur-defilesi.html>
- Yıldırım Artac, B. ve Koca, E.** (2018). Period analysis on values shaped by culture: Turkish and Armenian women's clothing. *European Scientific Journal*, 14(32), 131–153.
- Yıldırım, F.** (2018). *Hız. Peygamber döneminin iktisadi yapısı* [Doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız, D.** (2022). Giysilerin tarihsel sürecine genel bir bakış. *The Journal of Social Science*, 6(11), 17–190.

- Yılmaz Özçelik, B.** (2009). Tarihsel ve teolojik açıdan kadının örtünmesi sorunu. *İslami İlimler Dergisi*, 4(2), 329–346.
- Yılmaz, N.** (2007). *Yahudi ve Hristiyan kutsal metinlerinde kadının başını örtmesi* [Yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yörük, T. M.** (2023). Hindistan. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 115–124.
- Yücel, S. ve Tiber, B.** (2018). Hazır giyim endüstrisinde sürdürülebilir moda.
- Yüksel, R.** (2022). Beden ve estetik üzerine: Muhafazakâr kadının dönüşümü. 18(9), 155–175.
- Zemahşerî.** (2016). *El-Keşşâf an hakaiki't-tenzîl ve uyûni'l-ekavîl fî vücûhi't-te'vîl (Keşşâf Tefsiri)* (M. Sülün, Ed., Cilt 2). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Zemahşerî.** (2018). *El-Keşşâf an hakaiki't-tenzîl ve uyûni'l-ekavîl fî vücûhi't-te'vîl (Keşşâf Tefsiri)* (M. Sülün, Ed., Cilt 4). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Ziaee, A. A.** (2014). Global political Islam (P. Mandaville). *Asian Journal of Political Science*, 22(3), 335–337. [Kitap incelemesi].